

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ

ΕΠΙΔΕΙΚΤΙΚΗ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ ΜΕΤΑ ΘΑΝΑΤΟΝ. ΤΑΦΙΚΕΣ ΤΕΛΕΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ

ΕΥΑΝΘΙΑ ΑΓΓΕΛΕΤΟΥ

Διπλωματική Εργασία

Επιβλέπων Καθηγητής: Καθηγητής Αρβανιτίδης Πασχάλης

Βόλος, 2024

Υπεύθυνη Δήλωση

Βεβαιώνω ότι είμαι συγγραφέας αυτής της διπλωματικής εργασίας και ότι κάθε βοήθεια την οποία είχα για την προετοιμασία της, είναι πλήρως αναγνωρισμένη και αναφέρεται στη διπλωματική εργασία. Επίσης έχω αναφέρει τις όποιες πηγές από τις οποίες έκανα χρήση δεδομένων, ιδεών ή λέξεων, είτε αυτές αναφέρονται ακριβώς είτε παραφρασμένες. Επίσης βεβαιώνω ότι αυτή η διπλωματική εργασία προετοιμάστηκε από εμένα προσωπικά ειδικά για τις απαιτήσεις του προγράμματος μεταπτυχιακών σπουδών στην Εφαρμοσμένη Οικονομική του Τμήματος Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

Βόλος, Αύγουστος 2024

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες σε όλους όσους συνέβαλαν με τον οποιονδήποτε τρόπο στην ολοκλήρωση της παρούσας διπλωματικής εργασίας.

Πρώτα απ' όλα, ευχαριστώ θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή μου, κ. Πασχάλη Αρβανιτίδη, για την πολύτιμη καθοδήγηση, την υποστήριξη και τις συμβουλές του καθ' όλη τη διάρκεια της εκπόνησης της εργασίας μου. Η συνεχής καθοδήγηση και οι προτάσεις του συνέβαλαν καθοριστικά στη διαμόρφωση και ολοκλήρωση αυτής της μελέτης.

Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους υπόλοιπους καθηγητές του προγράμματος μεταπτυχιακών σπουδών Εφαρμοσμένης Οικονομικής του Τμήματος Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας για την πολύτιμη βοήθειά τους και τις γνώσεις που μου παρείχαν κατά τη διάρκεια των σπουδών μου.

Ευχαριστώ θερμά τους φίλους και συμφοιτητές μου για τη συντροφικότητα, την αλληλοϋποστήριξη και τις εποικοδομητικές συζητήσεις που μοιραστήκαμε.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στην οικογένειά μου, τον σύζυγό μου Ζαχαρία και τα παιδιά μου Βίβιαν, Εύα και Θανάση, για την αμέριστη υποστήριξη, την υπομονή και την ενθάρρυνση που μου παρείχαν καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου και της εκπόνησης της παρούσας εργασίας.

.

Πίνακας Περιεχομένων

Κεφάλαιο 1. - Εισαγωγή	1
Κεφάλαιο 2. - Η επιδεικτική κατανάλωση και η θεωρία της αργόσχολης τάξης.....	6
2.1 Εισαγωγή.....	6
2.2 Η εποχή του Veblen.....	6
2.3 Η θεωρία της αργόσχολης τάξης	8
2.4 Βασικές έννοιες της «Θεωρίας της Αργόσχολης Τάξης»	11
2.5 Συμπεράσματα.....	17
Κεφάλαιο 3. – Ταφικές τελετές και επιδεικτική κατανάλωση	18
3.1 Εισαγωγή.....	18
3.2 Οι ταφικές τελετές κατά τη διάρκεια των χρόνων.....	18
3.3 Οι ταφικές τελετές στη σύγχρονη εποχή στην Ελλάδα	22
3.4 Οι ταφικές τελετές και επιδεικτική κατανάλωση	23
3.5 Κόστος ταφικών τελετών	24
3.6 Συμπεράσματα.....	27
Κεφάλαιο 4. – Η Μεθοδολογία της Έρευνας	28
4.1 Εισαγωγή.....	28
4.2 Σκοπός και ερευνητικά ερωτήματα	28
4.3 Μεθοδολογία	29
4.4 Πληθυσμός και δείγμα της έρευνας	32
4.5 Επεξεργασία δεδομένων	32
4.6 Περιορισμοί της έρευνας	33
4.7 Δεοντολογικά ζητήματα	34
4.8 Συμπεράσματα.....	35
Κεφάλαιο 5. – Αποτελέσματα της έρευνας	36
5.1 Εισαγωγή.....	36
5.2 1ο ερευνητικό ερώτημα	37
5.3 2ο ερευνητικό ερώτημα	45
5.4 3ο ερευνητικό ερώτημα	48
5.5 4ο Ερευνητικό ερώτημα	54
5.6 Σχολιασμός	56
Κεφάλαιο 6. – Συμπεράσματα & Προτάσεις.....	65
Κεφάλαιο 7. - Βιβλιογραφία	68
Παράρτημα.....	75

Περίληψη

Η έννοια της επιδεικτικής κατανάλωσης μετά θάνατον αναφέρεται στη δαπάνη πόρων για την κατασκευή μεγαλοπρεπών ταφικών μνημείων και τελετών που ακολουθούν τον θάνατο ενός ατόμου. Αυτές οι πρακτικές έχουν παρατηρηθεί σε πολλούς πολιτισμούς και ιστορικές περιόδους και χρησιμεύουν όχι μόνο ως φόρος τιμής στον εκλιπόντα, αλλά και ως μέσο κοινωνικής προβολής. Οι ταφικές τελετές και τα μνημεία αντικατοπτρίζουν την κοινωνική θέση, τον πλούτο και την ισχύ της οικογένειας και του νεκρού, λειτουργώντας συχνά ως δείκτες της κοινωνικής τους επιρροής. Η παρούσα εργασία μελέτησε το φαινόμενο της επιδεικτικής κατανάλωσης κατά τις ταφικές τελετές στην Ελλάδα τη σύγχρονη εποχή. Μελέτη περίπτωσης αποτέλεσε η πόλη του Βόλου με στοιχεία που συλλέχθηκαν τον Ιούλιο του 2024 μέσα από ημι-δομημένες συνεντεύξεις με επαγγελματίες του χώρου σε 5 γραφεία τελετών και 2 επιχειρήσεις κατασκευής μνημείων. Η ανάλυση των δεδομένων μαρτυρά πως η επιδεικτική κατανάλωση αποτελεί κομμάτι των ταφικών τελετών και μνημείων. Οι λόγοι που οδηγούν σε αυτή την πρακτική είναι σύνθετοί και περιλαμβάνουν ψυχολογικούς, κοινωνικούς και πολιτισμικούς παράγοντες. Η παρούσα εργασία αποτελεί πρωτότυπο προϊόν καθώς είναι η πρώτη που μελετά την επιδεικτική κατανάλωση στο χώρο των ταφικών τελετών.

Λέξεις-κλειδιά: Επιδεικτική κατανάλωση, Veblen, Ταφικές τελετές, Βόλος

Abstract

The concept of conspicuous consumption following death refers to the expenditure of resources on the construction of grandiose funerary monuments and ceremonies to mark the death of a person. These practices have been observed in many cultures and historical periods and serve not only as a tribute to the deceased, but also as a means of social display. Burial rites and monuments reflect the social status, wealth and power of the family and the deceased, often acting as indicators of their social influence. This dissertation studied the phenomenon of conspicuous consumption against funeral ceremonies in Greece in the modern era. The case study was the city of Volos with data collected in July 2024 through semi-structured interviews with professionals in the field comprising 5 funeral homes and 2 monument construction companies. The analysis of the data shows that conspicuous consumption is part of burial ceremonies and monuments. The reasons that lead to this practice are complex and include psychological, social and cultural factors. This paper is an original product as it is the first to study conspicuous consumption in the field of funeral ceremonies.

Key words: Conspicuous consumption, Veblen, Burial ceremonies, Volos

Κεφάλαιο 1. - Εισαγωγή

Η επιδεικτική κατανάλωση (conspicuous consumption) είναι ένας όρος που χρησιμοποιείται για να περιγράψει την κατανάλωση υπερτιμημένων, συνήθως πολυτελών, αγαθών ή υπηρεσιών με σκοπό την επίδειξη κοινωνικού καθεστώτος (Bagwell & Berheim 1996). Μέσω της κατανάλωσης τέτοιων προϊόντων, οι άνθρωποι προβάλλουν την οικονομική τους επιφάνεια και δύναμη, τονίζοντας παράλληλα και την κοινωνική τους θέση. Η αγορά αυτών των ειδών δεν αποσκοπεί στην κάλυψη βασικών αναγκών, αλλά στην ενίσχυση της κοινωνικής εικόνας και του κύρους του ατόμου.

Ο Thorstein Veblen ήταν Αμερικανός οικονομολόγος και κοινωνιολόγος (1857-1929) ο οποίος πρώτος συζήτησε και ανέδειξε την έννοια της επιδεικτικής κατανάλωσης στο βιβλίο του « *Η Θεωρία της Αργόσχολης Τάξης: Μια οικονομική μελέτη για την εξέλιξη των θεσμών*» (*The Theory of the Leisure Class: An economy study in the evolution of institutions*). Στο έργο αυτό, που δημοσιεύτηκε το 1899, αναλύει την έννοια της επιδεικτικής κατανάλωσης και πώς η κοινωνική τάξη ασκεί καθοριστική επίδραση στις καταναλωτικές συνήθειες των ανθρώπων. Το έργο του διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της θεωρίας της κατανάλωσης με αναφορά σε αυτά τα ιδιαίτερα αγαθά τα οποία ονομάστηκαν αγαθά Veblen.

Ο Veblen (1899) περιγράφει την επιδεικτική κατανάλωση ως τη συμπεριφορά κατά την οποία τα άτομα ξοδεύουν πόρους και αγοράζουν πολυτελή αγαθά και υπηρεσίες όχι για την πρακτική τους αξία, αλλά για να επιδείξουν τον πλούτο και το κοινωνικό τους status. Το επιχείρημά του υποστηρίζει ότι τα αγαθά δεν έχουν μόνο υλική αξία αλλά και συμβολική, καθώς χρησιμοποιούνται για να μεταδώσουν μηνύματα σχετικά με την κοινωνική θέση και την ταυτότητα του ατόμου. Πολλά από τα αγαθά και τις υπηρεσίες που καταναλώνονται επιδεικτικά είναι ουσιαστικά άνωφελα από λειτουργική άποψη και έχουν ως μοναδικό σκοπό την επίδειξη. Η συμπεριφορά αυτή αποτελεί κύριο χαρακτηριστικό της άρχουσας, «άεργης» τάξης (leisure class), η οποία ωστόσο υιοθετείται μιμητικά και από τις χαμηλότερες τάξεις στην προσπάθειά τους για κοινωνική ανέλιξη. Ένα από τα βασικά σημεία της θεωρίας περιλαμβάνει την επιδεικτική σπατάλη πόρων, όπου τα άτομα με αυτόν τον τρόπο προβάλλουν τον πλούτο τους και την οικονομική τους δυνατότητα να τον διασπαθίζουν χωρίς πρακτικό όφελος. Η σπατάλη δηλαδή χρησιμεύει ως μέσο για να δείξει κανείς την κοινωνική του θέση κι να αποκτήσει αναγνώριση και κύρος από την κοινωνία. Ωστόσο, αυτή η

πρακτική συχνά οδηγεί σε μείωση της αποτελεσματικότητας της οικονομίας και της ευημερίας της κοινωνίας στο σύνολό της.

Ο Veblen θεωρεί ότι η επιδεικτική κατανάλωση είναι ένα φαινόμενο που ενισχύει τις κοινωνικές ανισότητες και αντανakλά την αδυναμία της κοινωνίας να κατανεμηθούν οι πόροι με δίκαιο τρόπο. Επίσης, συχνά συνοδεύεται από την επιδεικτική απραξία, όπου οι άνθρωποι της ανώτερης τάξης αποφεύγουν την εργασία και προβάλλουν την αεργία ως τρόπο ζωής (lifestyle) και σύμβολο κύρους. Σε γενικές γραμμές, η θεωρία του προσφέρει μια κριτική προσέγγιση στις κοινωνικές δομές και την οικονομική ανισότητα, αναδεικνύοντας πως οι καταναλωτικές συμπεριφορές συνδέονται στενά με την κοινωνική ιεραρχία και την πολιτισμική σημασία του πλούτου. Η απόκτηση αγαθών για λόγους κοινωνικής προβολής καθοδηγείται από την επιθυμία των ανθρώπων να υπερτονίσουν την οικονομική τους κατάσταση μέσα στην κοινωνία, ιδιαίτερα εκεί όπου παρατηρούνται εισοδηματικές ανισότητες (Charles et al 2009).

Η επίδειξη κατανάλωσης πλούτου παρατηρείται σε άτομα που ανήκουν κυρίως στην ανώτερη τάξη και επιδιώκουν να υπερτονίσουν την οικονομική τους ευρωστία και την κοινωνική τους υπεροχή. Μέσω αυτής της συμπεριφοράς αποκτούν κύρος και δύναμη έναντι των άλλων κοινωνικών τάξεων (Patsiaouras & Fitchett 2012). Παρόλο που είναι συχνά συνδεδεμένη με την ανώτερη τάξη, άλλες κοινωνικές ομάδες μπορούν επίσης να επιδεικνύουν ανάλογη συμπεριφορά, ανάλογα με τις κοινωνικές προσδοκίες και τα κριτήρια ευτυχίας που ισχύουν στο δικό τους περιβάλλον. Παρά τους περιορισμούς στους πόρους, οι χαμηλότερες τάξεις μπορούν να επιδιώκουν την επιδεικτική κατανάλωση ως μέσο βελτίωσης της κοινωνικής τους εικόνας και αυτοεκτίμησης. Η δαπανηρή επίδειξη είναι μια σύνθετη διαδικασία που συνδέει την οικονομία, τις κοινωνικές σχέσεις και τους θεσμούς, διαμορφώνοντας και αναπαράγοντας κοινωνικές δομές και οικονομικές συμπεριφορές. Έτσι, η σπατάλη πολυτέλειας χαρακτηρίζεται ως μια βασική αρχή που δημιουργεί σχέσεις αλληλεξάρτησης μεταξύ της οικονομίας, της κοινωνίας και των θεσμών (Veblen 1899).

Η επιδεικτική κατανάλωση εμφανίζεται από πολύ νωρίς, από την αρχή των κοινωνιών των ανθρώπων (Αρβανιτίδης & Παπαδόπουλος 2017, Arvanitidis & Strolonga 2020). Παρόλο που η συγκεκριμένη θεωρία αναπτύχθηκε πριν από πολλές δεκαετίες, παραμένει επίκαιρη στις μέρες μας και εξακολουθεί να είναι διαδεδομένη σε πολλές κοινωνίες (Trigg 2001, Segal & Podoshen 2013). Σε μια εποχή όπου η καταναλωτική συμπεριφορά επηρεάζεται σημαντικά από την εικόνα και την προβολή, οι έννοιες που περιγράφει η θεωρία του Veblen παραμένουν σημαντικές για την κατανόηση των κοινωνικών

και οικονομικών δομών (Bagwell & Bernheim 1996). Το φαινόμενο αυτό δεν περιορίζεται σε μια συγκεκριμένη κουλτούρα ή χρονική περίοδο. Αντίθετα, αποτελεί παγκόσμιο και διαχρονικό φαινόμενο που αντικατοπτρίζει τις κοινωνικές και οικονομικές δομές κάθε εποχής. Η επιθυμία για κοινωνική αναγνώριση και διαφοροποίηση μέσω της κατοχής αγαθών είναι μια σταθερή πτυχή της ανθρώπινης συμπεριφοράς, ανεξαρτήτως της εποχής ή των οικονομικών συνθηκών (Leibenstein 1950).

Η δαπάνη που αποσκοπεί στην προβολή είναι αποτέλεσμα ενός συνδυασμού κοινωνικών, ψυχολογικών, πολιτισμικών, οικονομικών και ιστορικών παραγόντων που αλληλεπιδρούν για να διαμορφώσουν τις καταναλωτικές πρακτικές και τις κοινωνικές συμπεριφορές των ανθρώπων. Η απόκτηση πολυτελών αγαθών μπορεί να ενισχύσει την αυτοεκτίμηση και την αυτοπεποίθηση του ατόμου, παρέχοντας μια αίσθηση επιτυχίας και κοινωνικής αναγνώρισης και αποδοχής (Marcia 1966, Adler 1917). Η αποδοχή ενός ατόμου στο κοινωνικό περιβάλλον εντάσσεται στην τρίτη κατηγορία της πυραμίδας του Maslow, τις κοινωνικές ανάγκες. Σύμφωνα με τη θεωρία του διακεκριμένου ψυχολόγου, αφού ικανοποιηθούν οι βασικές φυσιολογικές ανάγκες καθώς και οι ανάγκες ασφάλειας, τα άτομα στέφονται προς την κάλυψη των κοινωνικών τους αναγκών. Η κατοχή πολυτελών αγαθών μπορεί να λειτουργήσει ως μέσο για την επίτευξη κοινωνικής αποδοχής και αναγνώρισης, καλύπτοντας αυτές τις ψυχολογικές ανάγκες (Maslow 2013).

Το φαινόμενο της επιδεικτικής κατανάλωσης είναι ευδιάκριτο στις ταφικές τελετές μέσω της πολυτελούς δαπάνης τόσο της τελετής όσο και των τελετουργιών που συνοδεύουν την ταφή, με στόχο την επίδειξη κοινωνικού status και την τιμή του εκλιπόντος. Σε πολλές κουλτούρες και κοινωνίες, οι ταφικές τελετές αποτελούν μια ευκαιρία για την οικογένεια και τους συγγενείς να προβάλλουν την οικονομικής τους επιφάνεια και την κοινωνική τους θέση. Οι δαπανηρές και πολυτελείς τελετές, συμπεριλαμβανομένων των μεγάλων δεξιώσεων και των περίτεχνων τελετουργιών, χρησιμοποιούνται για να δείξουν την κοινωνική θέση της οικογένειας και του εκλιπόντα. Επιπρόσθετα, η επιλογή ακριβών φέρετρων, συχνά διακοσμημένων με πολύτιμα υλικά και η κατασκευή εντυπωσιακών μνημείων είναι κοινή πρακτική για να δείξουν τον πλούτο και την επιρροή του εκλιπόντος. Αυτές οι πρακτικές δεν εξυπηρετούν μόνο τον σκοπό της τιμής του θανούντος, αλλά και την ενίσχυση της κοινωνικής εικόνας της οικογένειας, υπογραμμίζοντας τη σημασία της επιδεικτικής κατανάλωσης ακόμη και στις πιο ιερές και προσωπικές στιγμές της ζωής.

Η παρούσα εργασία εξετάζει το φαινόμενο της επιδεικτικής κατανάλωσης μέσα από τις ταφικές τελετές στην Ελλάδα κατά τη σύγχρονη εποχή. Ειδικότερα, μελετά την

οικονομική συμπεριφορά και τις καταναλωτικές επιλογές που επιδεικνύουν οι θανούντες και η οικογένειά τους αναφορικά με την ταφική τελετή και το βαθμό που παρουσιάζουν στοιχεία επιδεικτικής κατανάλωσης. Οι πληροφορίες προκύπτουν από τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν έπειτα από συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν σε γραφεία τελετών και σε επιχειρήσεις κατασκευής ταφικών μνημείων. Η πρωτοτυπία της μελέτης περίπτωσης στο θέμα της επιδεικτικής κατανάλωσης μετά θάνατον στο χώρο των ταφικών τελετών στην Ελλάδα στηρίζεται στο γεγονός ότι δεν έχει πραγματοποιηθεί από κάποιον άλλον ερευνητή, από ό,τι γνωρίζουμε από την εγχώρια βιβλιογραφία.

Η εργασία αποτελείται από τα ακόλουθα επτά (7) κεφάλαια και η θεματολογία τους είναι η εξής:

Κεφάλαιο 1^ο *Εισαγωγή*. Το πρώτο κεφάλαιο αναφέρεται εισαγωγικά στις βασικές έννοιες της επιδεικτικής κατανάλωσης που θα αναλυθούν περεταίρω στα επόμενα κεφάλαια. Εισάγει το αντικείμενο μελέτης της έρευνας και το σκοπό της, καθώς και τη δομή της εργασίας.

Κεφάλαιο 2^ο *Η επιδεικτική κατανάλωση και η θεωρία της αργόσχολης τάξης*. Το δεύτερο κεφάλαιο εστιάζει στα χαρακτηριστικά της κατανάλωσης για λόγους κοινωνικής προβολής, καθώς και στη θεωρία που ανέπτυξε ο Veblen για την αργόσχολη τάξη.

Κεφάλαιο 3^ο *Ταφικές τελετές και επιδεικτική κατανάλωση*. Το τρίτο κεφάλαιο πραγματοποιεί μια ιστορική αναφορά των ταφικών τελετών στο παρελθόν και καταλήγει στη σύγχρονη εποχή. Μέσα στις ιστορικές περιόδους διακρίνονται τα στοιχεία πολυτέλειας που πλαισιώνουν τις τελετές.

Κεφάλαιο 4^ο *Μεθοδολογία έρευνας*. Το τέταρτο κεφάλαιο αναλύει τη μεθοδολογία που ακολουθήθηκε κατά την έρευνα. Παρουσιάζεται ο σκοπός της έρευνας, τα ερευνητικά ερωτήματα, η μέθοδος συλλογής και επεξεργασίας των δεδομένων, τα δεοντολογικά ζητήματα που προκύπτουν, η επιλογή του δείγματος καθώς και το είδος της έρευνας.

Κεφάλαιο 5^ο *Αποτελέσματα έρευνας*. Το πέμπτο κεφάλαιο αναλύει τα δεδομένα της έρευνας που προέκυψαν από τις συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν. Τα αποτελέσματα σχολιάζονται και ερμηνεύονται αναφορικά με τις υποθέσεις της έρευνας.

Κεφάλαιο 6^ο *Συμπεράσματα και προτάσεις για μελέτη*. Το έκτο κεφάλαιο καταλήγει στα συμπεράσματα της έρευνας και προτείνει περεταίρω αντικείμενα για μελλοντική μελέτη αναφορικά με την επιδεικτική κατανάλωση.

Κεφάλαιο 7^ο *Βιβλιογραφία*. Το έβδομο κεφάλαιο περιλαμβάνει τη ξενόγλωσση και ελληνική βιβλιογραφία που μελετήθηκε προκειμένου να περατωθεί η παρούσα εργασία.

Κεφάλαιο 2. - Η επιδεικτική κατανάλωση και η θεωρία της αργόσχολης τάξης

2.1 Εισαγωγή

Στο προηγούμενο κεφάλαιο πραγματοποιήθηκε μια πρώτη προσέγγιση του όρου της επιδεικτικής κατανάλωσης, καθώς και ο σκοπός και η δομή της εργασίας. Το παρόν κεφάλαιο παρουσιάζει τους παράγοντες που οδήγησαν τον Veblen να αναπτύξει τη θεωρία της αργόσχολης τάξης. Επιπλέον, εξετάζει τις προσεγγίσεις και άλλων ερευνητών που ασχολήθηκαν με τη μελέτη αυτού του ζητήματος ανά τα χρόνια. Πραγματοποιείται επίσης μια περιγραφή των οικονομικών σταδίων της ανθρωπότητας, όπως φαίνονται από τη σκοπιά του Veblen.

2.2 Η εποχή του Veblen

Η περίοδος 1870 έως 1900, κατά την οποία αναπτύχθηκε η θεωρία της επιδεικτικής κατανάλωσης, συνήθως αναφέρεται ως «Χρυσή Εποχή της Καπιταλιστικής Ανάπτυξης». Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, πολλές χώρες, όπως οι Ηνωμένες Πολιτείες, η Μεγάλη Βρετανία και οι ευρωπαϊκές δυνάμεις, βίωσαν μια έντονη οικονομική και τεχνολογική άνθιση με σημαντική ανάπτυξη της βιομηχανίας, του εμπορίου και των χρηματοπιστωτικών συστημάτων. Νέες τεχνολογίες, όπως οι ατμομηχανές, οι σιδηρόδρομοι και η ηλεκτρική ενέργεια, επέτρεψαν την επανάσταση της παραγωγής και των μεταφορών. Οι οικονομίες αυξήθηκαν σημαντικά, ο πληθυσμός είχε τη δυνατότητα να απολαμβάνει περισσότερα αγαθά και υπηρεσίες, ενώ οι πόλεις αναπτύχθηκαν και εμπλουτίστηκαν με νέα κτίρια και υποδομές (Veblen 1899).

Παρόλα αυτά, η «Χρυσή Εποχή» δεν ήταν απαλλαγμένη από προβλήματα και ανισότητες, καθώς παρατηρείται άνιση κατανομή του πλούτου. Τα ρεύματα μεταναστών που κατέφθαναν στην Αμερική επιζητώντας ένα καλύτερο μέλλον, αριθμούνται περίπου σε 20 εκατομμύρια (Trachtenberg 1982). Ωστόσο, οι θέσεις εργασίας που κάλυψαν οι οικονομικοί μετανάστες αφορούσαν ανειδίκευτο προσωπικό σε εργοστάσια. Οι βιομηχανικοί εργάτες αντιμετώπιζαν εκμετάλλευση και απάνθρωπες συνθήκες εργασίας, ενώ η φτώχεια και η ανισότητα παρέμεναν διαδεδομένες σε πολλές κοινωνικές ομάδες. Ο πλούτος συσσωρεύτηκε

στους λίγους και η εξαιρετικά άνιση κατανομή του εισοδήματος και του πλούτου αποτέλεσε τροχοπέδη για περαιτέρω οικονομική μεγέθυνση (Veblen 1899).

Συμπερασματικά, η «Χρυσή Εποχή» αναφέρεται ως μια περίοδος οικονομικής και τεχνολογικής προόδου, αλλά ήταν επίσης μια εποχή κοινωνικών αντιθέσεων και αναταραχών, πιθανότατα γιατί ενώ η φτώχεια αντιπροσώπευε το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού, ορισμένοι κατέφευγαν σε υλιστικές υπερβολές. Γι' αυτό και οι ιστορικοί και οι λογοτέχνες της δεκαετίας 1920-1930 χρησιμοποιούν τον όρο υποτιμητικά. Τέλος, το 1929 αποτελεί την αφετηρία της μεγάλης οικονομικής κρίσης της Αμερικής που άφησε ανεξίτηλες τις οικονομικές της συνέπειες σε όλη την ανθρωπότητα (Veblen 1899).

Κατά τη διάρκεια αυτής της εποχής έζησε και ανέπτυξε τις θεωρίες του ο Veblen, γνωστός για τις πρωτοποριακές κοινωνικό-οικονομικές του θεωρίες. Η συγγραφική του προσφορά αριθμεί άρθρα δημοσιευμένα σε σημαντικά περιοδικά καθώς και δέκα περίπου βιβλία. Οι έντονες κοινωνικό-οικονομικές μεταβολές και ανισορροπίες, αποτέλεσαν το πλαίσιο μέσα στο οποίο αποτύπωσε τις ριζοσπαστικές και επιδραστικές του θεωρίες, παρά τις δυσκολίες που αντιμετώπισε και είχαν σημαντικό αντίκτυπο στην ακαδημαϊκή του σταδιοδρομία (Veblen 1899).

Οι τεράστιες οικονομικές ανισότητες επηρέασαν σημαντικά τον Veblen και τον οδήγησαν να μελετήσει την καταναλωτική συμπεριφορά των πλουσίων. Στο έργο του «*The Theory of the Leisure Class*» (1899), εισήγαγε την έννοια της επιδεικτικής κατανάλωσης, περιγράφοντας πως οι πλούσιοι χρησιμοποιούν την κατανάλωση για να τονίσουν την κοινωνική τους θέση. Επιπλέον, επηρεάστηκε από την ασυμβατότητα που παρατηρούσε μεταξύ της κλασικής οικονομικής θεωρίας και της πραγματικότητας της Χρυσής Εποχής. Ανέπτυξε κριτική προς τις παραδοσιακές οικονομικές θεωρίες, οι οποίες δεν λαμβάνουν υπόψη τους την κοινωνική και πολιτισμική διάσταση της οικονομίας. Το γεγονός αυτό τον οδήγησε στη διαμόρφωση της θεωρίας του «θεσμικού οικονομικού μοντέλου», που επικεντρωνόταν στο πως οι θεσμοί και οι κοινωνικές δομές επιδρούν στο οικονομικό σύστημα (Arvanitidis 2014).

Παρά τις καινοτόμες ιδέες του, η ακαδημαϊκή του σταδιοδρομία δεν χαρακτηρίζεται ως επιτυχημένη. Οι ριζοσπαστικές του απόψεις συχνά τον έφερναν σε σύγκρουση με συναδέλφους και πανεπιστημιακές αρχές. Οι κριτικές του για τον καπιταλισμό και τις κοινωνικές ανισότητες θεωρούνταν προκλητικές και ασυμβίβαστες με τις κυρίαρχες ιδέες που επικρατούσαν (Diggins 1999). Το έργο του Veblen αποτελεί μια έντονη διαμαρτυρία στις

κυρίαρχες τάσεις της εποχής. Άσκησε έντονη κριτική στην επικρατούσα τάση και υποστήριξε μια εξελικτική και ολιστική προσέγγιση στην οικονομική ανάλυση. Κατά τη θεωρία του, η οικονομική επιστήμη δεν πρέπει να αρκείται μόνο στην στατική ανάλυση των οικονομικών φαινομένων. Αντίθετα, πρέπει να εμβαθύνει στη μελέτη της εξέλιξης του οικονομικού συστήματος (Veblen 1899).

2.3 Η θεωρία της αργόσχολης τάξης

Μέσα από την παρατήρηση της κοινωνίας της Αμερικής της «χρυσής εποχής» ο Veblen ανέπτυξε την έννοια της «αργόσχολης τάξης» και θεμελίωσε τη θεωρία του. Αυτοί που επιδίδονται σε παραγωγική εργασία είναι κυρίως οι κατώτερες και μεσαίες τάξεις της κοινωνίας. Πίστευε ότι οι κοινωνικό-οικονομικοί θεσμοί υπηρετούσαν τα συμφέροντα της πλούσιας ελίτ και ενίσχυαν την άνιση κατανομή του εισοδήματος, για παράδειγμα, η ανάπτυξη της βιομηχανίας δε συνέβαλε μόνο στη βελτίωση της παραγωγής αλλά και στην δημιουργία προϊόντων καθαρά για επιδεικτική κατανάλωση, δηλαδή χωρίς λειτουργική χρησιμότητα. Υπό την οπτική αυτή υποστήριξε πως η αργόσχολη τάξη οδηγεί στην κοινωνική στασιμότητα και στην παρεμπόδιση της πραγματικής τεχνολογικής και οικονομικής προόδου, καθώς χρησιμοποιεί τον πλούτο της όχι παραγωγικά αλλά για να προβάλει και να επεκτείνει την κοινωνική της ισχύ εις βάρος άλλων οικονομικών διεργασιών (Trigg 2001). Στην ανάλυσή του, η παραγωγική εργασία συνδέεται με την οικονομική επιβίωση και την ανάγκη για διασφάλιση εισοδήματος μέσω της παροχής εργασίας ή υπηρεσιών. Η εργατική τάξη είναι αυτή που εκτελεί τη χειρωνακτική εργασία, την κατασκευαστική δουλειά, την απασχόληση σε εργοστάσια και γενικότερα όλα εκείνα που απαιτούν σωματική και πνευματική προσπάθεια. Στον αντίποδα ο Veblen τοποθετεί την αργόσχολη τάξη, η οποία δεν εμπλέκεται άμεσα στην παραγωγή αγαθών ή υπηρεσιών αλλά εστιάζει στην επίδειξη πλούτου και κύρους μέσω μη παραγωγικών δραστηριοτήτων. Αυτή η διάκριση συμβάλλει στη διατήρηση της κοινωνικής ανισότητας, καθώς οι παραγωγικές δραστηριότητες συχνά υποτιμώνται σε σχέση με τις αργόσχολες. Η αεργία της αργόσχολης τάξης εξυπηρετεί κυρίως την επίδειξη πλούτου χωρίς την ανάγκη της εργασίας, και την εδραίωση της κοινωνικής ανωτερότητας. Αποτελεί σύμβολο κοινωνικής θέσης, ανωτερότητας και οικονομικής ευρωστίας χωρίς να προσφέρει παραγωγικά οφέλη στην οικονομία ή στην κοινωνία. Η ικανότητα να ζει κανείς χωρίς να εργάζεται παραγωγικά δείχνει ότι διαθέτει αρκετό πλούτο ώστε να μην χρειάζεται να ανησυχεί για την επιβίωσή του.

Η αργόσχολη τάξη καταναλώνει για να προβάλλει την ισχύ, το γόητρο, το κύρος και την επιρροή της, προσπαθώντας να διαφοροποιηθεί από τις κατώτερες τάξεις (Veblen 1899).

Το Σχήμα 1 που ακολουθεί περιγράφει συνοπτικά τα χαρακτηριστικά της αργόσχολης τάξης που παρουσιάστηκαν παραπάνω. Συνοψίζοντας, η αργόσχολη τάξη αποτελεί ένα φαινόμενο που αναδεικνύει τις κοινωνικές ανισότητες και την επιρροή του πλούτου στην κοινωνική δομή.

Επίδειξη Πλούτου	Η αργόσχολη τάξη επιδεικνύει τον πλούτο της μέσω της κατανάλωσης υπερτιμημένων, συνήθως πολυτελών αγαθών.
Επίδειξη Χρόνου	Προβάλλει τη δυνατότητά της να μην εργάζεται και να αφιερώνει τον χρόνο της σε κοινωνικά αναγνωρίσιμες, αλλά μη παραγωγικές, δραστηριότητες.
Status και κοινωνική θέση	Χρησιμοποιεί τον πλούτο για να επιδείξει την ανώτερη κοινωνική θέση.
Αποχή από την εργασία / Κατανάλωση για επίδειξη	Ασχολείται με δραστηριότητες και καταναλωτικά πρότυπα που δεν έχουν πρακτική αξία αλλά αποσκοπούν στην επίδειξη της οικονομικής δύναμης.

Σχήμα 1. Η θεωρία της Αργόσχολης Τάξης του Veblen. Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Για τον Veblen το γόητρο αποτελεί κεντρικό στοιχείο της κοινωνικής δομής και λειτουργεί ως κινητήρια δύναμη για τη συμπεριφορά. Η επιδίωξη του γοήτρου οδηγεί σε συγκεκριμένα μοτίβα κατανάλωσης και τρόπου ζωής που ενισχύουν τη θέση της στην κοινωνική ιεραρχία. Χρησιμεύει ως βασικό μέσο διάκρισης και διαφοροποίησης από τις κατώτερες τάξεις. Μέσω της επίδειξης πλούτου και της μη παραγωγικής κατανάλωσης, οι εύποροι επιδεικνύουν την κοινωνική τους θέση και ισχύ. Η αγορά πολυτελών αγαθών και η συμμετοχή σε ακριβές δραστηριότητες που δεν έχουν πρακτική αξία συμβάλλουν στην επίδειξη της οικονομικής δύναμης και συνεπώς στην απόκτηση γοήτρου. Μέσω αυτού αναπτύσσονται πρότυπα συμπεριφοράς που παραβλέπουν την πραγματική παραγωγικότητα και αξία και εστιάζουν στην κοινωνική αναγνώριση μέσω της επίδειξης του πλούτου (Veblen 1899). Επιπλέον, λειτουργεί ως κεντρικός μηχανισμός μέσου του οποίου τα μέλη της

αριστοκρατίας επιτυγχάνουν και διατηρούν την κοινωνική τους θέση. Αποτελεί σύμβολο όπου όλοι αναγνωρίζουν και σέβονται. Συνεπώς, το γόητρο βοηθά στη διατήρηση της κοινωνικής τάξης και της δομής της κοινωνίας. Μέσω αυτού η αργόσχολη τάξη αναπαράγει την κοινωνική της θέση και την ισχύ της, εξασφαλίζοντας τη μακροπρόθεσμη σταθερότητα της κοινωνικής ιεραρχίας (Veblen 1899).

Μέσω της πρωτοποριακής του προσέγγιση στην ανάλυση της οικονομίας, επέκρινε τις νεοκλασικές οικονομικές θεωρίες και πρότεινε μια εναλλακτική, εξελικτική προσέγγιση που ενσωματώνει την αλληλεπίδραση των θεσμών, τις συνήθειες και τις πολιτισμικές διακρίσεις στην οικονομική ανάλυση (Hodgson 1998). Η θεσμική εξέλιξη είναι αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης μεταξύ πολιτιστικών και οικονομικών παραγόντων υπό την επίδραση των συνηθειών και των κανονιστικών δομών της οικονομικής ανάπτυξης (Αρβανιτίδης & Παπαδόπουλος 2016). Οι θεσμοί εξελίσσονται δυναμικά μέσω διαδικασιών προσαρμογής και αλλαγής, ενσωματώνοντας τόσο τις ιστορικές όσο και τις σύγχρονες εξελίξεις (Arvanitidis & Strolonga 2020).

Ο Veblen υποστήριξε ότι η ατομική ιδιοκτησία αποτελεί θεμέλιο της κοινωνικής διαστρωμάτωσης καθώς και μέσο επίδειξης πλούτου και κοινωνικού κύρους. Κάθε κοινωνική τάξη χρησιμοποιεί την ατομική ιδιοκτησία για να επιδείξει την οικονομική της δύναμη και να διαφοροποιηθεί από τις χαμηλότερες τάξεις. Όσοι κατέχουν σημαντική ιδιοκτησία τοποθετούνται στην κορυφή της κοινωνικής πυραμίδας και απολαμβάνουν προνόμια και κύρος που δεν είναι προσβάσιμα στις χαμηλότερες τάξεις. Επιπλέον, η ατομική περιουσία μεταβιβάζεται από γενιά σε γενιά, επιτρέποντας στην αργόσχολη τάξη να διατηρεί και να ενισχύει τη θέση της διαχρονικά. Συνεπώς, η προσωπική περιουσία δεν είναι απλώς ένα οικονομικό φαινόμενο αλλά και ένα κοινωνικό εργαλείο που χρησιμοποιείται από τους ανθρώπους για να διατηρούν και να προβάλλουν την ανωτερότητά τους (Veblen, 1899).

Σύμφωνα με το Veblen, η κατανάλωση λειτουργεί ως μέσο διάκρισης και επιβολής κοινωνικών διαφορών, καθώς τα άτομα προσπαθούν να διατηρήσουν τη θέση τους στην κοινωνική ιεραρχία (Trigg 2001). Οι παραγωγικές τάξεις εμφανίζουν παθητικότητα απέναντι στην αργόσχολη τάξη καθώς δεν αντιστέκονται στην εκμετάλλευση ή δεν προσπαθούν να αλλάξουν την ανισότητα που υπάρχει. Η υψηλή θέση στην κοινωνική πυραμίδα είναι συνήθως συνδεδεμένη με οικονομική δύναμη καθώς όσοι κατέχουν υψηλές κοινωνικές θέσεις τείνουν να έχουν και μεγαλύτερη πρόσβαση σε οικονομικούς πόρους και να ασκούν μεγαλύτερη επιρροή στην κοινωνία. Επιπλέον, θεωρεί την κατάσταση αυτή ως δέουσα και επιζητά την κοινωνική άνοδο, κάτι που οδηγεί στην καθιέρωση μιας μορφής πολιτισμικής

ηγεμονίας της αργόσχολης τάξης με τις αξίες/συμπεριφορές/πιστεύω της να υιοθετούνται και να αναπαράγονται από όλους. Ας μην ξεχνάμε ότι το εργατικό δυναμικό εξαρτάται οικονομικά από τους πλούσιους, καθώς αυτοί είναι που κατέχουν τα μέσα παραγωγής και το κεφάλαιο. Η εξάρτηση αυτή οδηγεί στην παθητική αποδοχή των αξιών της αργόσχολης τάξης και δημιουργεί μια δυναμική μίμησης και υιοθέτησης των καταναλωτικών της προτύπων από τις υπόλοιπες ως μέσο κοινωνικής ανέλιξης (Veblen 1899). Έτσι, οι άνθρωποι συχνά επιλέγουν αγαθά που μπορεί να μην έχουν άμεση χρηστικότητα, αλλά στην πραγματικότητα εξυπηρετούν κυρίως τον σκοπό της επίδειξης της αγοραστικής δύναμης και του κοινωνικού κύρους (Mason 1984). Η επιλογή πολυτελών αγαθών και υπηρεσιών εξακολουθεί να αποτελεί ένα μέσο για την επίτευξη κοινωνικού κύρους και επιβεβαίωσης της κοινωνικής θέσης (Patsiaouras 2010).

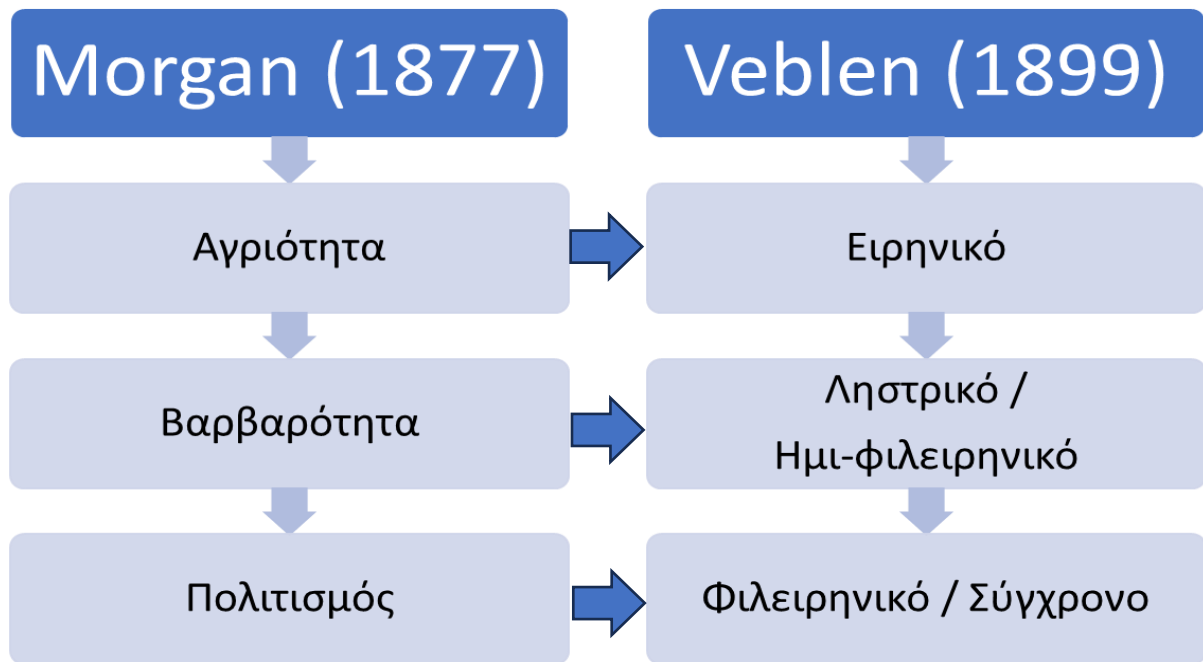
Η επιδεικτική κατανάλωση δεν περιορίζεται μόνο στους πλούσιους, αλλά αποτελεί κοινή πρακτική σε διάφορα κοινωνικά στρώματα, ειδικά σε αναπτυσσόμενες χώρες με έντονες εισοδηματικές ανισότητες (Memushi 2013). Ο Veblen (1899) υποστηρίζει ότι αυτό το φαινόμενο ενισχύει τις κοινωνικές διακρίσεις, καθώς οι κατώτερες τάξεις προσπαθούν να μιμηθούν τις καταναλωτικές συνήθειες των ανώτερων τάξεων, οδηγώντας σε οικονομικές πιέσεις και περαιτέρω διαίρεση της κοινωνίας. Δημιουργείται ένας φαύλος κύκλος όπου η οικονομική ανισοκατανομή αναπαράγεται και διαιωνίζεται μέσω της κουλτούρας της κατανάλωσης και του κοινωνικού στιγματισμού και ανταγωνισμού. Συμπερασματικά, η άνιση κατανομή του εισοδήματος οδηγεί σε μια κοινωνία που χαρακτηρίζεται από αυξημένο κοινωνικό ανταγωνισμό και καταναλωτισμό, επιδεινώνοντας τις κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες.

2.4 Βασικές έννοιες της «Θεωρίας της Αργόσχολης Τάξης»

Στην «Θεωρία Της Αργόσχολης Τάξης», ο Veblen (1899) εισάγει τις ιδέες του σχετικά με την οικονομική και κοινωνική εξέλιξη του ανθρώπου, παρέχοντας μια ιστορική και εξελικτική ανάλυση του σύγχρονου καπιταλισμού. Η κεντρική θέση του Veblen για την εξέλιξη της ανθρωπότητας είναι ότι αποτελεί συνισταμένη της αλληλεπίδρασης μεταξύ των έμφυτων χαρακτηριστικών της ανθρώπινης φύσης και των κοινωνικών δομών. Έτσι η οικονομική συμπεριφορά δεν είναι απλά αποτέλεσμα «ορθολογικότητας» (με την οικονομική έννοια) αλλά καθορίζονται από ένα σύνθετο πλέγμα κοινωνικών, βιολογικών και ψυχολογικών επιρροών (Waller 2016). Στο πλαίσιο αυτό ο Veblen επισημαίνει δύο βασικά

χαρακτηριστικά της ανθρώπινης φύσης (τα οποία ονομάζει ένστικτα) που αποτελούν κινητήριο μοχλό της συμπεριφοράς του ανθρώπου: το ένστικτο της εργατικότητας και το ληστρικό ένστικτο (Arvanitidis 2014). Το ένστικτο της εργατικότητας περιγράφει την φυσική ανθρώπινη τάση για δημιουργικότητα, παραγωγικότητα και εργασία. Αποτελεί τον κινητήριο μοχλό για την ανάπτυξη της επιστήμης και της τεχνολογίας και προωθεί την πρόοδο και την ανάπτυξη. Αντίθετα, το ληστρικό ένστικτο αναφέρεται στην τάση για κυριαρχία και απόκτηση εξουσίας εις βάρος των άλλων. Προωθεί την επιθετικότητα, τον ανταγωνισμό, την εκμετάλλευση, την αποχή από την παραγωγική εργασία και τη συσσώρευση πλούτου (Waller 2016).

Επιχειρώντας να κατανοήσει και να περιγράψει την εξέλιξη των κοινωνικό-οικονομικών θεσμών ο Veblen (1899) επηρεάστηκε από το σχήμα του Morgan για την πολιτισμική ανάπτυξη των ανθρώπινων κοινωνιών. Σύμφωνα με τον Morgan (1877) η εξέλιξη της ανθρωπότητας περνά μέσα από τρία κύρια στάδια, την αγριότητα, τη βαρβαρότητα και τον πολιτισμό. Ο Veblen χρησιμοποίησε αυτή τη διάταξη για να αναλύσει την εξέλιξη των οικονομικών και κοινωνικών θεσμών και τη διαμόρφωση της σύγχρονης καπιταλιστικής κοινωνίας (βλ. Σχήμα 2). Βαθιά επηρεαζόμενος από την δαρβινική θεωρία υιοθέτησε την ιδέα ότι οι κοινωνικοί και οικονομικοί θεσμοί εξελίσσονται με έναν τρόπο ανάλογο με τη βιολογική εξέλιξη, δηλ. επικρατούν οι θεσμοί που είναι πιο αποτελεσματικοί και κατάλληλοι για την επιβίωση της κοινωνίας, (Veblen 1899). Η εξέλιξη αυτή θεωρεί ότι ακολουθεί τρία βασικά στάδια, το ειρηνικό, το ληστρικό/ημι-φιλειρηνικό και το φιλειρηνικό/σύγχρονο. Κάθε στάδιο αποτυπώνει τα χαρακτηριστικά της καταναλωτικής συμπεριφοράς των ατόμων, όπως αυτά προκύπτουν μέσα από τις συνθήκες διαβίωσης, παραγωγής, ανθρώπινης τάσης δημιουργικότητας αλλά και ταξικού ανταγωνισμού (Arvanitidis 2014, Waller 1982). Ο Veblen (1899) προκειμένου να εξηγήσει τη διαμόρφωση και εδραίωση αυτών των καταναλωτικών συμπεριφορών συζητά την ανθρώπινη εξέλιξη την οποία αντιλαμβάνεται ως μετάβαση από ένα οικονομικό στάδιο σε άλλο (Arvanitidis & Strolonga 2020). Η προσέγγιση αυτή θεωρεί ότι κάθε στάδιο (ειρηνικό, ληστρικό, ημι-φιλειρηνικό, φιλειρηνικό) χαρακτηρίζεται από το δικό του πλαίσιο παραγωγής, κοινωνικό-οικονομική δομή, και θεσμούς που αλληλεπιδρούν και εξελίσσονται στο χρόνο (Αρβανιτίδης & Παπαδόπουλος 2016).

Σχήμα 2. Τα στάδια της ανθρωπότητας σύμφωνα με τον Morgan. Τα οικονομικά στάδια σύμφωνα με τον Veblen. Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Το **ειρηνικό** οικονομικό στάδιο του Veblen χαρακτηρίζεται από συνεργασία, καθώς οι άνθρωποι εργάζονται από κοινού για την επιβίωση, με έμφαση τη συμπόρευση και την αμοιβαία υποστήριξη (Arvanitidis & Strolonga 2020). Τα μέσα παραγωγής και οι πόροι είναι κοινόχρηστα, και υπάρχει σχετική ισότητα μεταξύ των μελών της κοινότητας, με ελάχιστες διαφορές σε πλούτο και εξουσία. Αυτό το στάδιο αντιπροσωπεύει μια πρόιμη φάση της ανθρώπινης κοινωνίας, πριν την εμφάνιση των σύνθετων κοινωνικών δομών.

Το **ληστρικό** οικονομικό στάδιο χαρακτηρίζεται από τη βίαιη και επιθετική κατάκτηση και εκμετάλλευση των πόρων. Η οικονομική δραστηριότητα βασίζεται στην άσκηση εξουσίας και στην κυριαρχία αντί της συνεργασίας και της παραγωγικής ανταλλαγής. Τα πολεμικά κατορθώματα λειτουργούν ως μέσο ανάδειξης και ενίσχυσης της κοινωνικής θέσης των ατόμων ή των ομάδων που συμμετέχουν σε πολεμικές δραστηριότητες, ενώ η επιτυχία στη μάχη αποδίδει κύρος και εξουσία, δημιουργώντας και ενισχύοντας την κοινωνική ιεραρχία (Arvanitidis & Strolonga 2020). Οι επιτυχημένοι πολεμιστές σχηματίζουν μια ξεχωριστή τάξη μέσα στην κοινωνία, συχνά με ιδιαίτερα προνόμια και εξουσίες. Αυτή η τάξη αποκτά κεντρικό ρόλο στη διακυβέρνηση και τον έλεγχο των πόρων. Η απόκτηση λαφύρων μέσω των επιδρομών αποτελεί βασικό μηχανισμό συσσώρευσης πλούτου, καθώς και το πρώτο είδος ατομικής ιδιοκτησίας (Arvanitidis 2014). Επιπλέον τα λάφυρα υπερτονίζουν την οικονομική διάκριση των τάξεων, καθώς οι νικητές πολεμιστές και οι

ηγέτες συγκεντρώνουν πλούτο και πόρους, ενώ οι κατακτημένοι γίνονται αντικείμενο εκμετάλλευσης και καταπίεσης. Η μεταβίβαση του πλούτου και των τροπαίων από γενιά σε γενιά διαιωνίζει την κοινωνική ιεραρχία καθιστώντας τη συσσώρευση πλούτου κεντρική κοινωνική αξία και βασική επιδίωξη.

Η μετάβαση από το ειρηνικό στο ληστρικό στάδιο αποτελεί μια φυσική εξέλιξη που προκύπτει μέσα από τις κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές που συνδέονται με την ανάπτυξη της ανθρώπινης κοινωνίας. Καθώς η ανθρωπότητα εξελίσσεται και γίνεται πιο σύνθετη, οι δραστηριότητες διαφοροποιούνται ενώ καθίσταται δυνατή η συσσώρευση πλούτου σε μεγαλύτερη κλίμακα. Έτσι, ενώ στις πρώιμες, ειρηνικές κοινωνίες, η παραγωγή και η ιδιοκτησία των αγαθών είναι συλλογικές με την πάροδο του χρόνου, η ατομική ιδιοκτησία αρχίζει να αποκτά μεγαλύτερη σημασία (Arvanitidis & Strolonga 2020). Οι άνθρωποι αρχίζουν να ελέγχουν και να κατέχουν πόρους και αγαθά ως ατομική περιουσία. Αυτό δημιουργεί ανταγωνισμό και συγκρούσεις για τον έλεγχο αυτών των πόρων. Η ανάγκη για προστασία της ιδιοκτησίας οδηγεί στην ανάπτυξη πολεμικών τάξεων ή ομάδων που είναι εξειδικευμένες στη βία και τον πόλεμο. Αυτές οι ομάδες αρχίζουν να αποκτούν εξουσία και κύρος μέσα στην κοινωνία. Οι πολεμικές τάξεις συσσωρεύουν πλούτο και δύναμη, δημιουργώντας μια συγκεντρωτική εξουσία που ελέγχει και εκμεταλλεύεται τους πόρους της κοινωνίας, χρησιμοποιώντας τη βία ή την απειλή για να διατηρήσουν την κυριαρχία τους. Στο **ημι-φιλειρηνικό** στάδιο, οι κοινωνίες αρχίζουν να εγκαταλείπουν την βία και τη λεηλασία ως πρακτικές και μεταβαίνουν σε μια πιο σταθερή και οργανωμένη κοινωνική δομή. Αν και οι πολεμικές δραστηριότητες δεν εξαφανίζονται πλήρως, η παραγωγή και η συναλλαγή γίνονται πιο σημαντικές. Ωστόσο η κοινωνική δομή που έχει αναπτυχθεί από το προηγούμενο στάδιο δεν μεταβάλλεται. Στην κοινωνία κυριαρχεί μια ισχυρή διαστρωμάτωση, όπου οι άριστοι εκμεταλλεύονται τους πόρους και την εργασία των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων. Η απόκτηση ατομικής ιδιοκτησίας με ειρηνικό τρόπο παίρνει τη θέση της βίαιης απόκτησης λαφύρων και τροπαίων που επικρατούσαν προγενέστερα. Η προσωπική περιουσία, ο χρηματικός ανταγωνισμός και η συσσώρευση πλούτου έρχονται να αντικαταστήσουν τις πράξεις ηρωισμού ως κοινωνικές σταθερές που καθιέρωναν την άρχουσα τάξη στο προηγούμενο στάδιο.

Παρόλα αυτά η κατοχή πλούτου δεν επαρκεί από μόνη της προκειμένου κάποιος να βρεθεί ψηλά στην κοινωνική ιεραρχία. Είναι απαραίτητο τα πλούτη να προβάλλονται και να γίνονται αντιληπτά από όλους. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί με δύο τρόπους. Ο πρώτος είναι η «περίοπτη σχολή» (conspicuous leisure) και αντιπροσωπεύει την αποστασιοποίηση από την

παραγωγική εργασία. Έτσι, ο άνθρωπος αναλώνεται σε ασχολίες μη παραγωγικές, όπως τα σπορ, η ανατροφή κατοικίδιων ζώων ή η ενασχόληση με τη μουσική. Οι ασχολίες αυτές έρχονται να ενισχύσουν την οικονομική επιφάνεια του ατόμου. Όσο περισσότερο χρόνο σπαταλά ένα άτομο σε μη παραγωγικές εργασίες, τόσο ενισχύει το κύρος του και κατατάσσεται επάξια στην αργόσχολη τάξη. Η μέγιστη αποχή από την παραγωγική εργασία υποδηλώνει μεγάλη κατοχή πλούτου. Αξίζει να σημειωθεί ότι η συγκεκριμένη πρακτική δεν περιορίζεται μόνο ατομικά, αλλά περιλαμβάνει και τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας, ακόμη και μέρος του υπηρετικού προσωπικού (Arvanitidis & Strolonga 2020). Ονομάζεται «αντιπροσωπευτική σχολή» και αναφέρει ότι ο οικογενειακός περίγυρος απολαμβάνει την αποχή από την παραγωγική εργασία για λογαριασμό του αρχηγού της οικογένειας.

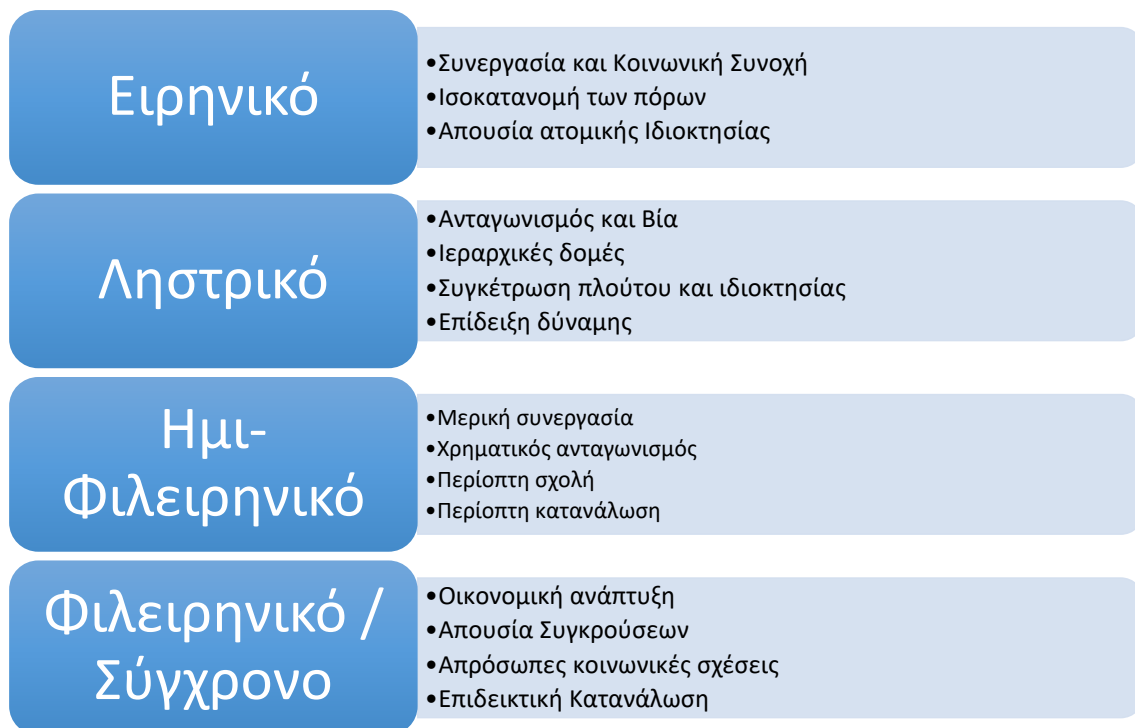
Ο δεύτερος τρόπος με τον οποίο προβάλλονται τα πλούτη ενός ατόμου προκειμένου να κερδίσει κύρος και ανδρεία είναι η «περίοπτη κατανάλωση» (conspicuous consumption). Ο θεσμός αυτός εμφανίζεται στο ημι-φιλειρηνικό στάδιο, κατά το οποίο έχουν αναπτυχθεί οι εγχρήματες αγορές. Περιλαμβάνει την αγορά αγαθών και υπηρεσιών που είναι εμφανώς ακριβά και όχι απαραίτητα. Η αξία τους δεν βρίσκεται στη χρηστικότητα τους αλλά στην ικανότητά τους να επιδεικνύουν τον οικονομικό πλούτο του κατόχου τους. Τα αγαθά πολυτελείας ανήκουν στη συγκεκριμένη κατηγορία και καταναλώνονται τόσο από τον αρχηγό όσο και από τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας. Επιπλέον, η κατανάλωση πολυτελών αγαθών μπορεί να πραγματοποιείται και από άτομα εκτός του συγγενικού περιβάλλοντος με τη μορφή δώρων ή μέσω της διοργάνωσης εκδηλώσεων (Arvanitidis & Strolonga 2020).

Συμπερασματικά, οι δύο τρόποι προβολής του πλούτου δηλαδή η περίοπτη σχολή και η περίοπτη κατανάλωση αποτελούν τα δομικά συστατικά της θεωρίας της αργόσχολης τάξης και συνθέτουν τον «κανόνα της περίοπτης σπατάλης». Έτσι, ενισχύεται ο χρηματικός ανταγωνισμός των ατόμων προκειμένου να αποκτήσουν κύρος και παντοδυναμία και να αναρριχηθούν στην ανώτερη θεσμικά τάξη. Ωστόσο, η περίοπτη σπατάλη δεν αφορά μόνο την ανώτερη τάξη, αλλά και τις άλλες κοινωνικές τάξεις. Λειτουργεί ως σύμβολο και ως πρότυπο για όλους, που το ακολουθούν σε μια προσπάθεια επίδειξης της κοινωνικής θέσης και κοινωνικής ανέλιξης.

Το **φιλειρηνικό ή σύγχρονο** στάδιο περιγράφεται ως μια εξέλιξη της κοινωνίας σε ένα πιο ανεπτυγμένο και ειρηνικό κοινωνικό σχηματισμό. Αυτή η μετάβαση περιλαμβάνει διάφορες κοινωνικές, οικονομικές και πολιτιστικές αλλαγές. Η τεχνολογική πρόοδος και η βελτίωση των παραγωγικών δυνατοτήτων συμβάλλουν στη μετάβαση στη σύγχρονη κοινωνία. Η ανάπτυξη ενισχύει την οικονομική και κοινωνική σταθερότητα, καθώς τα

οικονομικά κέρδη συνδέονται περισσότερο με την εργασία και την παραγωγή και λιγότερο με την κατάκτηση. Οι κοινωνικές αξίες μετατοπίζονται, αναδεικνύοντας την εκπαίδευση και την ατομική προσπάθεια ως αρετές. Παρόλο που η επίδειξη πλούτου εξακολουθεί να αποτελεί κριτήριο κοινωνικής θέσης, πλέον δεν είναι τόσο εύκολο και ευδιάκριτο στα νέα πλαίσια της σύγχρονης κοινωνίας. Αυτό οφείλεται στην μετακίνηση των ανθρώπων στα μεγάλα αστικά κέντρα, τις απρόσωπες ανθρώπινες επαφές και την αποξένωση των ατόμων (Arvanitidis & Strolonga 2020). Στο πλαίσιο αυτό η σημασία της περίοπτηςσχόλης μειώνεται ενώ αυξάνεται ο ρόλος της περίοπτης κατανάλωσης, καθώς προβάλλει με μεγαλύτερη ευκρίνεια και σε μεγαλύτερο κύκλο ανθρώπων το κοινωνικό οικονομικό status του προσώπου (Arvanitidis & Strolonga 2020).

Στο Σχήμα 3 που ακολουθεί παρουσιάζονται συγκεντρωτικά τα χαρακτηριστικά των οικονομικών σταδίων του Veblen που αναπτύχθηκαν παραπάνω.

Σχήμα 3. Τα οικονομικά στάδια σύμφωνα με τον Veblen. Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Η θεωρία του Veblen για την επιδεικτική κατανάλωση των ανθρώπων έχει διαχρονικό χαρακτήρα, καθώς επιβεβαιώνεται από σύγχρονους μελετητές. Το ύψος του εισοδήματος και το μέγεθος της περιουσίας συνδέονται με την κοινωνική εκτίμηση του κατόχου τους (Henry & Hardin 2006, Solnick & Hemenway 1998). Επιπλέον, το υψηλό κόστος των αγαθών πολυτελείας έχει δυσανάλογη σχέση με τη ζήτηση. Το γεγονός αυτό

παρατηρείται σε όλες τις κοινωνικές τάξεις (Amaldoss & Jain 2005, Baguel & Bernheim 1996, Dubois & Patternault 1995).

Παράλληλα, στη σύγχρονη εποχή παρατηρείται μείωση του κόστους των αγαθών. Το γεγονός αυτό αποτελεί φυσικό επακόλουθο της τεχνολογικής προόδου, της εκβιομηχάνισης της οικονομίας και της αύξησης των εισοδημάτων. Οι παράγοντες αυτοί συμβάλουν στην ενίσχυση της επιδεικτικής κατανάλωσης καθώς και στην κοινωνική κινητικότητα της μεσαίας και χαμηλής τάξης. Η κοινωνική άνοδος των χαμηλότερων στρωμάτων έχει δύο όψεις. Αφενός μετουσιώνει την συμπεριφορά περίοπτης κατανάλωσης σε κοινωνικό πρότυπο (Bowles & Park 2004, Charles et al 2009), αφετέρου μεταδίδει στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα συμπεριφορές και χαρακτηριστικά των χαμηλότερων τάξεων (Haight 1997, Rojek 1995).

2.5 Συμπεράσματα

Στο δεύτερο κεφάλαιο περιγράφεται η θεωρία του Veblen για την επιδεικτική κατανάλωση που αναδύθηκε από το ιστορικό πλαίσιο της Χρυσής Εποχής, μιας περιόδου έντονων οικονομικών και κοινωνικών μετασχηματισμών, που επηρέασαν την ανάπτυξη των αντιλήψεων του για την αργόσχολη τάξη. Αυτή η τάξη επιδιώκει την κοινωνική καταξίωση μέσω της επιδεικτικής κατανάλωσης, η οποία αποτελεί βασικό εργαλείο για την προβολή της οικονομικής τους δύναμης και κοινωνικής θέσης. Μέσω της θεωρίας του, ο Veblen εξέτασε την εξέλιξη των κοινωνικών και οικονομικών θεσμών, καταγράφοντας τα διαφορετικά οικονομικά στάδια που οδηγούν στην κυριαρχία αυτής της τάξης. Η περίοπτη σχολή και η περίοπτη κατανάλωση συνιστούν κεντρικά στοιχεία αυτής της θεωρίας, αναδεικνύοντας την τάση της κοινωνίας να ενστερνίζεται συμπεριφορές που προβάλλουν την κοινωνική θέση και τη διάκριση μέσω της κατανάλωσης. Συνολικά, ο Veblen αποκαλύπτει πώς η επιδεικτική κατανάλωση και η κοινωνική επίδειξη λειτουργούν ως κινητήριες δυνάμεις στην εξέλιξη των σύγχρονων κοινωνιών.

Κεφάλαιο 3. – Ταφικές τελετές και επιδεικτική κατανάλωση

3.1 Εισαγωγή

Το προηγούμενο κεφάλαιο προσπάθησε να περιγράψει σε αδρές γραμμές τη θεωρία της αργόσχολης τάξης του Veblen. Εστίασε στην έννοια της επιδεικτικής συμπεριφοράς («επιδεικτική σπατάλη», «επιδεικτική σχολή» και «επιδεικτική κατανάλωση»), όπως αυτές διαμορφώθηκαν σε συνάρτηση με την εποχή και το εκάστοτε κοινωνικό-οικονομικό στάδιο. Αν και η θεωρία αναπτύχθηκε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα φαίνεται να βρίσκεται σε ισχύ και σήμερα καθώς δεν έχει ουσιαστικά αλλάξει. Σε μια προσπάθεια ανάδειξης της επιδεικτικής κατανάλωσης όχι μόνο στην ζωή αλλά και στο θάνατο, το παρόν κεφάλαιο κάνει μια αναφορά στις ταφικές τελετές στον ελλαδικό χώρο από τα αρχαία χρόνια έως τη σημερινή εποχή. Οι πληροφορίες που παρουσιάζονται στα υποκεφάλαια 3.3 και 3.5 αντλήθηκαν έπειτα από την πολύτιμη συμβολή των συνεντεύξεων που διενεργήθηκαν στον κλάδο των επιχειρηματιών των γραφείων τελετών. Μέσα από τις συνήθειες, τα ήθη και τα έθιμα της εκάστοτε περιόδου, διαφαίνεται ότι και οι ταφικές τελετές εμπεριέχουν ξεκάθαρα στοιχεία επιδεικτικής κατανάλωσης.

3.2 Οι ταφικές τελετές κατά τη διάρκεια των χρόνων

Τα ευρήματα των αρχαιολόγων κατά την **παλαιολιθική εποχή** είναι περιορισμένα, καθώς ο χρόνος έχει καταστρέψει πολλά από αυτά. Ωστόσο, κατά την ανώτερη παλαιολιθική εποχή υπάρχουν ενδείξεις σε σπήλαια που μαρτυρούν τις πρακτικές ταφής των νεκρών. Βρέθηκαν τάφοι με αντικείμενα όπως λίθινα εργαλεία, όπλα και κοσμήματα, που υποδηλώνουν ότι οι ταφικές τελετές περιλαμβάνουν την απόθεση πολύτιμων αντικειμένων με τους νεκρούς. Η μελέτη αρχαιολογικών ευρημάτων διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην ανακατασκευή των ταφικών πρακτικών αυτής της περιόδου. Οι νεκροί θάβονταν με προσοχή και ακολουθούνταν ταφικές ιεροτελεστίες (Τουφεξής 2017).

Οι τελετουργικές πρακτικές γύρω από την ταφή, όπως ειδικές θέσεις των σκελετών ή πολυσύνθετες ταφικές διατάξεις, δείχνουν ότι οι τελετές δεν ήταν απλές, αλλά περιλάμβαναν στοιχεία εντυπωσιασμού (Χονδρογιάννη-Μετόκη 2009). Εικάζεται ότι κατά τη διάρκεια της τελετής, πραγματοποιούνταν θυσίες ζώων τα οποία στη συνέχεια καταναλώνονταν από τους συμμετέχοντες και μέρος τους προσφέρονταν στον νεκρό. Σε ορισμένα σημεία ταφής έχει

βρεθεί μεγάλος αριθμός οστών, γεγονός που υποδηλώνει την ύπαρξη τελετής μνήμης του νεκρού με την κατανάλωση κρέατος στο σημείο ταφής (Pappa et al 2004).

Οι τάφοι της **Εποχής του Χαλκού** συχνά περιείχαν πλούσια κτερίσματα, όπως χρυσά και αργυρά κοσμήματα, περίτεχνα αγγεία, όπλα και εργαλεία από χαλκό και μπρούτζο. Αυτά τα αντικείμενα δεν ήταν μόνο χρηστικά, αλλά και σύμβολα κοινωνικής θέσης και πλούτου (Dumas 1977). Η ποσότητα αλλά και το είδος των κτερισμάτων εξαρτάται από τον πλούτο που κατείχε ο νεκρός, καθώς ορισμένα αντικείμενα δεν αποτελούσαν μόνο ιδιοκτησία του αλλά και σύμβολα γοήτρου και κοινωνικής ταυτότητας (Ντούμας 1988). Παρατηρείται εξολοκλήρου έλλειψη κτερισμάτων στις παιδικές ταφές. Το γεγονός αυτό υποδηλώνει αφενός τη μη αναγνώριση της ατομικής ιδιοκτησίας στα παιδιά και αφετέρου την επίκτητη και όχι την κληρονομική ιδιότητα του κοινωνικού κύρους (Ντούμας 1988). Οι μεγαλοπρεπείς ταφικές δομές, όπως οι τύμβοι και οι θολωτοί τάφοι, απαιτούσαν μεγάλες επενδύσεις σε πόρους και εργασία. Τέτοιες κατασκευές λειτουργούσαν ως μνημεία που εξυμνούσαν τη δύναμη και το κύρος των νεκρών και των οικογενειών τους (Dickinson 1999). Υπάρχουν ενδείξεις για περίπλοκες ταφικές τελετές που περιλαμβάνουν προσφορές τροφίμων, ζώων και ακόμα και ανθρωποθυσίες σε κάποιες περιπτώσεις. Αυτές οι πρακτικές υποδηλώνουν ότι οι ταφές ήταν σημαντικά κοινωνικά γεγονότα με στόχο τον εντυπωσιασμό και την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής και των ιεραρχιών. Οι τάφοι και οι ταφικοί θάλαμοι συχνά διακοσμούσαν με ζωγραφιές, ανάγλυφα και άλλες μορφές τέχνης που απεικόνιζαν σκηνές κυνηγιού, μάχης ή μυθολογικών θεμάτων. Αυτές οι αναπαραστάσεις πρόσθεταν στον εντυπωσιασμό και την αφήγηση του κοινωνικού ρόλου και της ιστορίας του νεκρού (Ιακωβίδης 1969). Αντικείμενα από εξωτικά υλικά, όπως ελεφαντόδοντο και πολύτιμες πέτρες, δείχνουν δίκτυα εμπορίου και την απόκτηση σπάνιων αγαθών, κάτι που επίσης αντανακλά τον πλούτο και την ισχύ των κοινοτήτων της Εποχής του Χαλκού.

Επίσης, έχουν βρεθεί οστά αλόγων, που υποδηλώνουν την ταφή του ζώου μαζί με τον νεκρό ιδιοκτήτη του (Protonotariou-Deilaki 1990), ενώ σε περιπτώσεις πολεμιστή ο νεκρός θάβονταν με τον πολεμικό εξοπλισμό του (Κασίμη-Σούτου 1980). Τα στοιχεία αυτά μαρτυρούν την εμβληματική κοινωνική θέση και οικονομική επιφάνεια του νεκρού (Deger-Jalkotzy 2006). Επιπλέον υποδήλωναν ότι ο νεκρός περνούσε στη σφαίρα των ηρώων. Συμπερασματικά, αποτελούσαν αντικείμενα που στόχευαν στην προβολή και την επίδειξη κύρους της ηγετικής ομάδας και αποδείκνυαν τον πλούτο και την κοινωνική τους θέση. Η παρουσία αυτών των αντικειμένων μπορεί να συνδέεται τόσο με την πίστη στη ζωή μετά τον θάνατο όσο και στην επιθυμία να εξασφαλιστεί η ευημερία του νεκρού στον μεταθανάτιο

κόσμο. Επιπλέον, οι τάφοι που ήταν τοποθετημένοι με κάποια διάταξη, πιθανόν αντικατόπτριζαν την κοινωνική θέση του νεκρού. Οι ταφικές τελετές υποδηλώνουν την ύπαρξη μιας άρχουσας τάξης (επιφανείς οικογένειες, εύποροι, πολεμιστές) που ξεχώριζαν τόσο στη ζωή τους όσο και μετά θάνατον (Deger-Jalkotzy 2006).

Στα **Γεωμετρικά χρόνια** οι τάφοι συχνά περιείχαν περίτεχνα και πολύτιμα αντικείμενα όπως κοσμήματα, αγγεία, όπλα και χάλκινα αντικείμενα που αναδείκνυαν την κοινωνική θέση των ανθρώπων. Ειδικότερα, τα αγγεία που βρίσκονται στα ταφικά μνημεία ήταν καλοδοσμημένα και διακοσμημένα με γεωμετρικά σχέδια και σκηνές που απεικόνιζαν την κοινωνική ζωή, τις πολεμικές δραστηριότητες και τις τελετουργίες και λειτουργούσαν ως σύμβολα κύρους και πλούτου (Morris 1997). Οι μεγαλύτεροι και πιο περίτεχνοι τάφοι, όπως οι οικογενειακοί τύμβοι και οι πλούσια διακοσμημένες ταφικές θήκες, υποδήλωναν την υψηλή κοινωνική θέση των νεκρών. Οι τελετές ενταφιασμού που συνοδεύονταν από πολυάριθμες προσφορές και περίτεχνες διακοσμήσεις αντανάκλασαν την κοινωνική ιεραρχία και την επιθυμία για επίδειξη. Υπάρχουν ενδείξεις για τελετουργικές θυσίες ζώων και άλλες προσφορές, οι οποίες πρόσθεταν στην επισημότητα και τον εντυπωσιασμό της τελετής. Οι θυσίες μαρτυρούν την προσπάθεια των επιζώντων να τιμήσουν τους νεκρούς και να ενισχύσουν το κύρος τους μέσα στην κοινότητα. Η ανέγερση αναμνηστικών στηλών και μνημείων λειτουργούσε ως μόνιμη υπενθύμιση της κοινωνικής θέσης και του πλούτου του αποθανόντος.

Στην **αρχαϊκή περίοδο** εντοπίζονται τύμβοι και θαλαμωτοί τάφοι, που ήταν κατασκευασμένοι με μεγάλες δαπάνες και εντυπωσιακή αρχιτεκτονική. Συναντώνται στις περιοχές της Βοιωτίας, της Αττικής και της Εύβοιας. Περιείχαν πλούσια κτερίσματα όπως πολύτιμα μέταλλα, κοσμήματα, όπλα και αγγεία. Οι επιτύμβιες στήλες και τα αγάλματα που τοποθετούνταν πάνω στους τάφους, ήταν διακοσμημένα με επιμελημένα ανάγλυφα και επιγραφές. Αυτές οι κατασκευές προορίζονταν να δείξουν τη σημασία του νεκρού και της οικογένειάς του. Οι ταφικές τελετές περιλάμβαναν δημόσια γεύματα και αγώνες προς τιμήν του νεκρού, τα οποία προσείλκυαν τη συμμετοχή μεγάλου αριθμού ανθρώπων και είχαν σκοπό να επιδείξουν τη γενναιοδωρία και το κύρος της οικογένειας του νεκρού (Kurtz & Boardman 2011). Οι επικήδειοι λόγοι που εκφωνούνταν αναδεικνύουν τη σημασία της δημόσιας μνήμης και της τιμής που αποδίδεται στον νεκρό από την κοινότητα.

Οι ταφικές πρακτικές των **κλασικών χρόνων** συνέχιζαν και εξέλιξαν τις τάσεις της αρχαϊκής περιόδου, αντανάκλωντας τις κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές της εποχής. Το Μαυσωλείο της Αλικαρνασσού αποτυπώνει την έντονη επιθυμία των πλούσιων και ισχυρών

οικογενειών να κατασκευάσουν εντυπωσιακά μνημεία για να τιμήσουν τους νεκρούς και να δείξουν τον πλούτο και τη δύναμή τους. Οι ανασκαφές έχουν αποκαλύψει τάφους με πλούσια κτερίσματα, όπως χρυσά στεφάνια, κοσμήματα, όπλα και αγγεία υψηλής καλλιτεχνικής αξίας (Morris 1997). Οι τάφοι του Κεραμεικού στην Αθήνα περιλαμβάνουν πολυτελείς επιτύμβιες στήλες και ανάγλυφα (Μπάνου, Μπουρνιάς 2014), που δείχνουν την πρόθεση των οικογενειών να προβάλουν την υπεροχή τους (Turner 2012). Οι βασιλικοί τάφοι της Βεργίνας, που αποδίδονται στους Μακεδόνες βασιλείς, περιλαμβάνουν πλούσια κτερίσματα και εντυπωσιακές αρχιτεκτονικές κατασκευές (Ανδρόνικος 1984).

Οι τάσεις αυτές φαίνεται να συνεχίζονται και στην **ελληνιστική εποχή** ίσως ακόμα και με μεγαλύτερη ένταση. Γι' αυτό και στα τέλη του 4^{ου} αιώνα στην Αττική ο Δημήτριος Φαληρέας εξέδωσε διάταγμα που στόχευε στον περιορισμό της υπερβολικής δαπάνης των ταφικών τελετών (Μπάνου, Μπουρνιά 2014). Προέβλεπε μέτρα για τη μείωση του κόστους και την αποτροπή της επίδειξης. Περιορίζε την πολυτέλεια στις ταφές, επιβάλλοντας όρια στην ποσότητα και την αξία των κτερισμάτων. Επιπλέον, οριοθετούσε τα έξοδα των επιτύμβιων στηλών καθώς και της τελετουργίας. Σκοπός του ήταν να απλοποιηθούν οι ταφικές τελετές με την αποφυγή υπερβολικών και πολυδάπανων εκδηλώσεων που στόχευαν περισσότερο στην προβολή και όχι στο σεβασμό του νεκρού. Έτσι, οι επιτύμβιες στήλες περίοπτης διακόσμησης θα δώσουν τη σκυτάλη σε απλούς ταφικούς κιονίσκους όπου διακριτικά αναφέρεται το όνομα και η καταγωγή του νεκρού.

Κατά τη **Βυζαντινή εποχή** συντελούνται αλλαγές ως προς την αντίληψη του θανάτου και αναδιαμορφώνονται οι συνήθειες ταφής. Αυτό οφείλεται στην Χριστιανική πίστη και την ίδρυση της εκκλησίας. Παρατηρείται ότι αν και ο Χριστιανισμός δίνει έμφαση στη λιτότητα, και αυτό επέδρασε στις ταφικές πρακτικές, η επιδεικτική κατανάλωση και ο εντυπωσιασμός παρέμειναν σημαντικά στοιχεία των τελετών για τους πλούσιους και τους ισχυρούς του Βυζαντίου (Παπανικόλα - Μπακιρτζή 2002). Οι σαρκοφάγοι της βυζαντινής περιόδου ήταν κατασκευασμένες από πολυτελή υλικά, όπως μάρμαρο και διακοσμημένες με χριστιανικά σύμβολα. Οι μαρμάρινες σαρκοφάγοι των αυτοκρατόρων στην Κωνσταντινούπολη φέρουν περίτεχνα ανάγλυφα. Τα μνημεία και οι ναοί που χτίζονταν προς τιμήν σημαντικών προσώπων ήταν μεγαλοπρεπή και πολυτελή. Η Αγία Σοφία, αν και κυρίως λατρευτικός χώρος, περιλαμβάνει ταφές σημαντικών προσώπων και φανερώνει αξιοπρόσεκτη αρχιτεκτονική. Οι νεκροί ενταφιάζονταν με πολυτελή ενδύματα και υφάσματα, τα οποία ήταν διακοσμημένα με χρυσά και αργυρά νήματα. Μέσω αυτής της πρακτικής διαφαίνονταν η κοινωνική θέση και η επιθυμία για εντυπωσιασμό. Οι επιτύμβιες στήλες και τα ψηφιδωτά

ήταν διακοσμημένα με περίτεχνα σχέδια και χριστιανικά σύμβολα. Ο ναός των Αγίων Αποστόλων στην Κωνσταντινούπολη είχε χτιστεί με μεγαλοπρέπεια και πολυτέλεια και χρησίμευε ως ταφικό μνημείο για πολλούς βυζαντινούς αυτοκράτορες (Downey 1959). Για την ταφή των βασιλικών οικογενειών ακολουθούνταν συγκεκριμένη διαδικασία. Ο βασιλιάς ταριχευόταν και τοποθετούνταν σε χρυσό φέρετρο. Η σορός μεταφέρονταν με άμαξα και συνοδεύονταν από ένοπλους άντρες με πορφυρή περιβολή. Τη σορό υποδέχονταν οι άρχοντες, η σύγκλητος, ο στρατός, οι κληρικοί και το πλήθος. Η πομπή και η νεκρώσιμη ακολουθία ήταν μεγαλοπρεπής και πραγματοποιούνταν ειδική τελετή κατά την έξοδο του νεκρού από τη βασιλική κατοικία.

3.3 Οι ταφικές τελετές στη σύγχρονη εποχή στην Ελλάδα

Η μετάβαση των ταφικών τελετών στη σύγχρονη εποχή παρουσιάζει σημαντικές αλλαγές, επηρεασμένες από πολιτισμικές, κοινωνικές και οικονομικές παραμέτρους. Ωστόσο τα στοιχεία επιδεικτικής κατανάλωσης και εντυπωσιασμού παραμένουν παρόντα, αν και με διαφορετικές μορφές σε σύγκριση με το παρελθόν. Οι σύγχρονες τελετές τείνουν να είναι πιο απλές λόγω των μεταβαλλόμενων κοινωνικών αξιών και της αυξανόμενης έμφασης στη λιτότητα και τον περιβαλλοντικό αντίκτυπο. Η καύση και η «πράσινη» ταφή αποτελούν εναλλακτικές μεθόδους που κερδίζουν έδαφος. Ωστόσο, μεγάλο μέρος της κοινωνίας επιλέγει πολυτελείς τελετές και μεγαλοπρεπή ταφικά μνημεία. Αυτά τα στοιχεία συνεχίζουν να λειτουργούν ως σύμβολα κοινωνικής θέσης και πλούτου. Η κατασκευή εξατομικευμένων μνημείων, όπως μοναδικά σχεδιασμένα μνήματα και εντυπωσιακά επιτύμβια, δείχνουν την επιθυμία για προβολή και ανάδειξη της μοναδικότητας του νεκρού.

Συνολικά, ενώ οι σύγχρονες ταφές έχουν απλοποιηθεί σε πολλές περιπτώσεις, τα στοιχεία επιδεικτικής κατανάλωσης και εντυπωσιασμού εξακολουθούν να είναι παρόντα, προσαρμοσμένα στις νέες κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες. Στην Ελλάδα έχουν διατηρηθεί αρκετές συνήθειες από τα αρχαία και τα βυζαντινά χρόνια, κυρίως στις θρησκευτικές τελετές. Ωστόσο, η εξέλιξη της ανθρωπότητας και η πνευματική μόρφωση του πληθυσμού έχει δημιουργήσει διαφορετικές αντιλήψεις στις ταφές των νεκρών από αυτές που ίσχυαν στα προηγούμενα χρόνια ανά τους αιώνες. Πλέον οι νεκροί δεν θάβονται με τη συνοδεία κτερισμάτων, αλλά οι προβλεπόμενες τιμές αποδίδονται μέσω μιας αξιολόγησης τελετής.

Τη διεξαγωγή της ταφικής τελετής αναλαμβάνουν εξολοκλήρου τα γραφεία τελετών. Όταν ο άνθρωπος φεύγει από τη ζωή, οι οικείοι του απευθύνονται σε γραφείο τελετών της επιλογής τους προκειμένου να διοργανωθεί η νεκρώσιμη τελετή που επιθυμούν. Το γραφείο διεκπεραιώνει όλες τις ενέργειες που πρέπει να ακολουθηθούν προκειμένου να τελεστεί η κηδεία. Αναλαμβάνει την παραλαβή-μεταφορά και τη φροντίδα του νεκρού, τη δημοσίευση της αναγγελίας θανάτου, την πληρωμή των δημοτικών τελών και της εκκλησίας. Επιπλέον, παρέχει τη δυνατότητα στους οικείους να διαλέξουν οι ίδιοι το μέγεθος της τελετής μέσα από διαφορετικές επιλογές που προσφέρουν.

3.4 Οι ταφικές τελετές και επιδεικτική κατανάλωση

Ο θάνατος αποτελεί την τελευταία ευκαιρία σε όσους έχουν οικονομική επιφάνεια να προβάλουν δημόσια την ευρωστία τους και την κοινωνική τους ανωτερότητα (Rutgers 2013). Τα κοιμητήρια αντανακλούν αυτήν την κοινωνικό-οικονομική διαστρωμάτωση αναδεικνύοντας την τάση επιδεικτικής κατανάλωσης ακόμα και στο θάνατο (Deetz & Dethlefsen 1966, Hems 2016).

Επιπλέον το φαινόμενο του εντυπωσιασμού στις ταφικές τελετές παρατηρείται με διάφορους τρόπους, όπως με την οργάνωση μεγάλων, πολυτελών τελετών με πολυδάπανες διακοσμήσεις, υψηλού κόστους φέρετρα και μακροσκελείς πομπές. Αυτές οι τελετές περιλαμβάνουν ιδιαίτερα εξεζητημένους στολισμούς και ακριβές δεξιώσεις. Η κατασκευή μεγαλοπρεπών μνημείων και περίτεχνων ταφοπλακών, που ξεχωρίζουν για το μέγεθος και την πολυπλοκότητά τους, αποτελούν άλλο ένα σημείο προβολής. Τα μνημεία αυτά μπορεί να είναι κατασκευασμένα από ακριβά υλικά όπως μάρμαρο και γρανίτη και να περιλαμβάνουν σύνθετα γλυπτά ή επιγραφές. Η θέση τους μέσα στο κοιμητήριο καθώς και το μέγεθός τους σηματοδοτούν τη δύναμη της οικογένειας και εφιστούν την προσοχή των ανθρώπων (Hems 2016). Επιπλέον, η χρήση φέρετρων από διάσημους σχεδιαστές ή από ειδικά υλικά, καθώς και η χρήση λιμουζινών και άλλων πολυτελών οχημάτων για τη μεταφορά του νεκρού και της οικογένειας, επιδεικνύουν την κοινωνική τους ταυτότητα. Οι κηδείες διασημοτήτων ή σημαντικών προσωπικοτήτων περιλαμβάνουν διακεκριμένους ομιλητές και προσελκύουν μεγάλο αριθμό επισκεπτών. Προβάλλονται από τα ΜΜΕ και μέσω αφιερωμάτων τονίζεται το κύρος και η επιρροή του νεκρού. Προφανώς η υψηλή οικονομική δαπάνη και η πολυτέλεια στις ταφικές τελετές μεταφέρουν μηνύματα για την οικονομική επιφάνεια ενώ η δημόσια

προβολή αντικατοπτρίζει την επιθυμία για κοινωνική αναγνώριση του εκλιπόντος αλλά και της οικογένειας.

Σύμφωνα με τη θεωρία της επιδεικτικής κατανάλωσης που αναλύθηκε στο δεύτερο κεφάλαιο, ένας καθοριστικός παράγοντας της εν λόγω συμπεριφοράς είναι το οικονομικό υπόβαθρο του εκλιπόντος. Όταν ο νεκρός προέρχεται από μια οικονομικά ισχυρή οικογένεια, τότε συνήθως και η κηδεία που επιλέγεται είναι μεγαλοπρεπής και έχει απαιτήσεις που διαφέρουν από τις τυπικές τελετές. Το κύρος και το γόητρο που είχε εν ζωή οφείλει να διατηρηθεί μέσα από μια τελετή πολυτελείας και από ένα εμβληματικό μνημείο που θα διατηρεί την υστεροφημία του. Ωστόσο η επιλογή ακριβών τελετών δεν αποτελεί προνόμιο μόνο των πλούσιων και ευκατάστατων οικογενειών. Σύμφωνα με τη θεωρία του Veblen οι οικονομικά ασθενέστεροι τείνουν να υιοθετούν ίδιες συμπεριφορές σε μια προσπάθεια ενίσχυσης της κοινωνικής τους θέσης και κοινωνικής ανέλιξης.

3.5 Κόστος ταφικών τελετών

Το κόστος της τελετής εξαρτάται από πολλούς παράγοντες και αποτελεί προσωπική επιλογή της οικογένειας ή και του ίδιου του νεκρού. Στον Βόλο όπου και πραγματοποιήθηκε η έρευνα, εν έτει 2024 οι τελετές ξεκινούν από τα 1.100 ευρώ και μπορούν να φτάσουν έως 8.000 ευρώ ή και παραπάνω ανάλογα με την επιθυμία της οικογένειας. Οι λόγοι που δημιουργούν αυτό το εύρος τιμής αφορούν τη διακύμανση στην ποιότητα και στην πολυτέλεια των παροχών.

Αρχικά, ένα μέρος του συνόλου της τιμής αφορά το κόστος των επαγγελματικών υπηρεσιών του γραφείου. Πρόκειται για τη διεκπεραίωση όλων των απαραίτητων ενεργειών και περιλαμβάνουν τον προγραμματισμό της τελετής, τη συγκέντρωση των απαραίτητων εγγράφων και εξουσιοδοτήσεων, τις ανακοινώσεις, την προετοιμασία αλλά και τις ρυθμίσεις με τρίτα πρόσωπα. Έπειτα ακολουθεί η παραλαβή και η προετοιμασία του νεκρού. Αν ο εκλιπών αποδημήσει σε περιοχή που είναι μακριά από τον τόπο που θα πραγματοποιηθεί η ταφή, τότε η μεταφορά θα αυξήσει σημαντικά το συνολικό κόστος. Στις υπηρεσίες της προετοιμασίας περιλαμβάνεται ο καθαρισμός του νεκρού, η φροντίδα των μαλλιών και του μακιγιάζ, καθώς και το ντύσιμό του.

Το ακριβότερο στοιχείο της κηδείας αποτελεί το φέρετρο που θα τοποθετηθεί το σώμα του νεκρού. Οι επιλογές είναι πολλές και διαφέρουν σημαντικά στο κόστος ανάλογα με την ποιότητα και το είδος του ξύλου. Η επιλογή μασίφ ξύλων όπως η καρυδιά και το μαόνι

ανεβάζουν σημαντικά τη δαπάνη. Ο έβενος αποτελεί το ακριβότερο είδος και αποτελεί επιλογή που εκτοξεύει το κόστος της κηδείας. Επιπλέον, ένας βασικός παράγοντας που αυξάνει σημαντικά το κόστος της τελετής είναι ο στολισμός της εκκλησίας και του νεκρού με άνθη, καθώς και τα στεφάνια που παρατίθενται από τους οικείους του. Όσον αφορά το στολισμό της εκκλησίας, οι τιμές μπορούν να διακυμανθούν σε διάφορα επίπεδα ανάλογα με την επιθυμία της οικογένειας ως προς την ποσότητα αλλά και τη ποιότητα των λουλουδιών. Ο αριθμός των ανθοστηλών που θα κοσμούν την τελετή (εσωτερικός αλλά και εξωτερικός χώρος) επηρεάζει το τελικό κόστος.

Συγκεντρωτικά, για τη τέλεση μιας οικονομικής τελετής οι υπηρεσίες που παρέχονται από το εκάστοτε γραφείο αφορούν τις διαδικαστικές υπηρεσίες, το θάλαμο ψύξης για το νεκρό, τη φροντίδα του σώματος, τις υπηρεσίες καλλωπισμού, τη μεταφορά της σωρού, το αυτοκίνητο της τελετής, το έντυπο υλικό που τοιχοκολλείται, το φέρετρο καθώς και η αμοιβή του προσωπικού του γραφείου. Ωστόσο, υπάρχουν ορισμένες επιπλέον παροχές που δημιουργούν τις διακυμάνσεις στο κόστος της τελετής. Αυτές περιλαμβάνουν επιπλέον ιερείς, ψάλτες ακόμη και χορωδία που θα ψάλουν τη νεκρώσιμη ακολουθία. Συνοπτικά, η μεγάλη αύξηση της τιμής της τελετής όμως προκύπτει από την ποιότητα του φέρετρου και τον εκτεταμένο στολισμό του νεκρού και της εκκλησίας.

Μετά το πέρας της ταφής ακολουθεί η προσφορά καφέ ως ένδειξη συγχώρεσης του εκλιπόντα. Στην περιοχή του Βόλου ο καφές συνήθως προσφέρεται στην αίθουσα της εκάστοτε εκκλησίας ή στην αίθουσα του κοιμητηρίου. Ο καφές μπορεί να παρατεθεί στην οικία του θανόντος ή σε κάποιο άλλο σημείο της επιλογής τους. Σε αρκετές περιπτώσεις οι συγγενείς επιθυμούν ένα πιο ήρεμο μέρος, μακριά από το σημείο ταφής προκειμένου να έχουν μεγαλύτερη άνεση αλλά και ιδιωτικότητα. Έτσι μπορεί κανείς να ενοικιάσει μια αίθουσα εκδηλώσεων σε κάποιο από τα ξενοδοχεία της πόλης. Το κόστος του καφέ εξαρτάται από τον αριθμό των παρευρισκόμενων, τα είδη του καφέ και των συνοδευτικών που θα διατεθούν καθώς και από την ποιότητα του κονιάκ που θα επιλεγεί. Όλα αυτά τα χαρακτηριστικά επηρεάζουν το συνολικό κόστος της τελετής.

Στη συνέχεια στους συγγενείς και φίλους του εκλιπόντος προσφέρεται γεύμα εις μνήμην και συγχώρεσης του νεκρού. Τα εδέσματα που παραδοσιακά προσφέρονται περιλαμβάνουν ψάρι, ρύζι, ελιές, ψωμί και κρασί. Το κρέας δεν περιλαμβάνεται καθόλου στα γεύματα μετά από μια κηδεία. Και εδώ η επιλογή του χώρου που θα πραγματοποιηθεί η δεξίωση αποτελεί προσωπική επιλογή της οικογένειας του εκλιπόντος. Επιπλέον, το κόστος του γεύματος εξαρτάται από τις προτιμήσεις των συγγενών. Ένα γεύμα μπορεί να είναι λιτό

και να περιλαμβάνει τα παραπάνω βασικά είδη. Ωστόσο, η επιλογή του είδους του ψαριού ή των θαλασσινών αυξάνει σημαντικά το κόστος του γεύματος. Τέλος, η ετικέτα του κρασιού που θα προσφερθεί μπορεί να επιβαρύνει σημαντικά το τελικό κόστος.

Η τελετή της κηδείας, η ταφή και η παράθεση καφέ και γεύματος αποτελούν τα βασικά στάδια για την ολοκλήρωση μιας κηδείας. Λίγες μέρες αργότερα οι συγγενείς οφείλουν να μεριμνήσουν για την κατασκευή του ταφικού μνημείου που θα αποτελέσει και την τελευταία κατοικία του εκλιπόντος. Την κατασκευή του μνήματος αναλαμβάνουν επαγγελματίες που δραστηριοποιούνται στο χώρο αυτό και μπορούν να προσφέρουν διάφορες επιλογές.

Σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας τα μνημεία στα κοιμητήρια έχουν διάφορες μορφές, μεγέθη και διαφέρουν ως προς την κατασκευή τους. Πηγαίνοντας κανείς στο Α΄ νεκροταφείο Αθηνών μπορεί να διαπιστώσει τον εμβληματικό χαρακτήρα των μνημάτων. Ωστόσο, στο κοιμητήριο του Βόλου αυτό δεν συνηθίζεται. Τα μνήματα έχουν όλα το ίδιο μέγεθος και το ίδιο ύψος κατασκευής. Αυτό που μπορεί να διαφοροποιήσει την κατασκευή του μνημείου είναι η ποιότητα του μαρμάρου που θα επιλεγεί.

Μέσα από τις συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν από επιχειρηματίες του κλάδου αντλήθηκαν αρκετά σημαντικά στοιχεία που αντικατοπτρίζουν τις συνήθειες των οικογενειών των εκλιπόντων ως προς το κόστος της τελετής που είναι διατεθειμένοι να πληρώσουν. Στον Βόλο, εκτός από τις τυπικές τελετές που δεν υπερβαίνουν αρκετά το βασικό κόστος μιας κηδείας, έχουν πραγματοποιηθεί τελετές που στοίχισαν κατά πολλές χιλιάδες ευρώ παραπάνω.

Μια τέτοια περίπτωση αποτελεί η ταφική τελετή ενός άνδρα που έφυγε από τη ζωή ενώ εργαζόταν. Η εταιρεία στην οποία ήταν υπάλληλος ανέλαβε εξολοκλήρου το κόστος της τελετής το οποίο ξεπέρασε τις 30.000 ευρώ. Η τελετή διέπονταν από πολυτέλεια και παρίστατο τουλάχιστον 5 ιερείς, επιπλέον ψάλτες και χορωδία όπου έψελνε τα νεκρώσιμα εμβατήρια. Το εσωτερικό του ναού αλλά και ο εξωτερικός περίγυρος ήταν ανθοστολισμένος από λουλούδια εισαγωγής άριστης ποιότητας. Το φέρετρο του νεκρού ήταν κατασκευασμένο από ξύλο εβένου και ακολούθησε δεξίωση πολυτελείας με μεγάλο αριθμό καλεσμένων.

Σε άλλη περίπτωση η οικογένεια του εκλιπόντος ζήτησε από το γραφείο τελετών να πραγματοποιήσει την κηδεία του παιδιού της χρησιμοποιώντας ό,τι καλύτερο μπορούσε να διατεθεί. Και σε αυτή την περίπτωση το κόστος ξεπέρασε κατά πολύ τα συνηθισμένα επίπεδα

καθώς σχεδόν έφτασε τις 20.000 ευρώ. Και εδώ το φέρετρο ήταν κατασκευασμένο από έβενο και ο στολισμός κάλυπτε κάθε σημείο του ναού.

3.6 Συμπεράσματα

Το τρίτο κεφάλαιο πραγματεύεται τις ταφικές συνήθειες των ανθρώπων ανά τους αιώνες. Ξεκινά από τη λίθινη εποχή, την εποχή του χαλκού, τα γεωμετρικά χρόνια, την αρχαϊκή περίοδο, την κλασική και Βυζαντινή εποχή και καταλήγει στη σύγχρονη κοινωνία και τις ταφικές συνήθειες που έχει υιοθετήσει. Οι ταφικές τελετές, από την αρχαιότητα έως σήμερα, αντικατοπτρίζουν σε μεγάλο βαθμό τις κοινωνικές δομές και αξίες της κάθε εποχής. Στους περασμένους αιώνες η επιδεικτική κατανάλωση στις ταφικές τελετές και μνημεία χρησίμευε ως μέσο προβολής κοινωνικής θέσης και δύναμης, λειτουργώντας ως σύμβολο κύρους και σεβασμού προς τον αποθανόντα. Στη σύγχρονη εποχή, παρά τις διαφορετικές μορφές που μπορεί να πάρει, η επιδεικτική κατανάλωση παραμένει παρούσα στις ταφικές τελετές, επιβεβαιώνοντας ότι η ανάγκη για κοινωνική αναγνώριση και η επιθυμία να τιμηθεί η μνήμη των νεκρών συνεχίζουν να διαμορφώνουν αυτές τις πρακτικές. Ως εκ τούτου, τόσο στο παρελθόν όσο και στο παρόν, οι ταφικές τελετές και τα μνημεία αντικατοπτρίζουν τη σχέση της κοινωνίας με την επιδεικτική κατανάλωση και τη διαρκή προσπάθεια για κοινωνική διάκριση.

Κεφάλαιο 4. – Η Μεθοδολογία της Έρευνας

4.1 Εισαγωγή

Στο προηγούμενο κεφάλαιο πραγματοποιήθηκε μια συγκεντρωτική αναφορά στα ταφικά έθιμα και τις συνήθειες που είχαν οι άνθρωποι τους προηγούμενους αιώνες. Η αναδρομή ξεκινάει από τη λίθινη εποχή στον ελλαδικό χώρο και καταλήγει στα Βυζαντινά χρόνια. Έπειτα γίνεται αναφορά στις ταφικές τελετές της σύγχρονης εποχής και στην επιδεικτική κατανάλωση που εντοπίζεται. Παρουσιάστηκαν οι παροχές που προσφέρονται για τη διενέργεια μιας κηδείας καθώς και όλα όσα καθιστούν μια τελετή πλουσιοπάροχη και πολυτελή. Το παρόν κεφάλαιο καταγράφει το σκοπό της έρευνας καθώς και τα ερευνητικά ερωτήματα που προκύπτουν. Έπειτα περιγράφει τη μεθοδολογία που χρησιμοποιείται και ορίζεται ο πληθυσμός και το δείγμα της έρευνας. Ακολουθεί η μέθοδος επεξεργασίας των δεδομένων καθώς και οι περιορισμοί της έρευνας. Τέλος, έχουν ληφθεί υπόψη τα δεοντολογικά ζητήματα, εξασφαλίζοντας την ανωνυμία και την εθελοντική συμμετοχή των συμμετεχόντων.

4.2 Σκοπός και ερευνητικά ερωτήματα

Σκοπός της έρευνας είναι να μελετήσει την οικονομική συμπεριφορά και τις καταναλωτικές επιλογές των εκλιπόντων και των οικογενειών τους αναφορικά με τις ταφικές τελετές και να διερευνήσει ενδείξεις επιδεικτικής κατανάλωσης.

Τα ερευνητικά ερωτήματα τα οποία έχουν διατυπωθεί είναι τα ακόλουθα:

1. Παρατηρείται το φαινόμενο της επιδεικτικής κατανάλωσης στις ταφικές τελετές τη σύγχρονη εποχή;
2. Αν εμφανίζονται ενδείξεις επιδεικτικής κατανάλωσης αυτό είναι συνήθως επιθυμία του θανούντος ή της οικογένειας;
3. Πώς τα κοινωνικό-οικονομικά χαρακτηριστικά (εισόδημα, κοινωνική θέση, μόρφωση, ηλικία, φύλο, εθνικότητα, επάγγελμα, κτλ.) του θανούντος ή των οικογενειών συνδέονται πιθανά με το φαινόμενο της επιδεικτικής κατανάλωσης;
4. Υπάρχουν σημεία μιμητικής συμπεριφοράς και κοινωνικής κινητικότητας που συνδέονται με το φαινόμενο της επιδεικτικής κατανάλωσης; Η χαμηλή

οικονομική/εισοδηματική τάξη θέλει να επιδείξει το κοινωνικό της status μέσω μιας πολυτελούς τελετής;

4.3 Μεθοδολογία

Η μεθοδολογία καθορίζεται από τα ερευνητικά ερωτήματα αλλά κι από τις δυνατότητες συλλογής στοιχείων με σκοπό την απάντηση των ερωτημάτων (Cohen, Manion & Morrison 2008). Η συγκεκριμένη έρευνα προσπαθεί να κατανοήσει βαθύτερα το φαινόμενο της επιδεικτικής κατανάλωσης στις ταφικές τελετές δίνοντας έμφαση στα κίνητρα και στις αντιλήψεις που ωθούν τα άτομα σε συγκεκριμένες επιλογές. Για το λόγο αυτό η μεθοδολογία που επιλέγεται είναι η ποιοτική καθώς επιτρέπει την εις βάθος κατανόηση του ζητήματος που πραγματεύεται (Hammarberg, Kirkman & De Lacey 2016, Flick et al 2004, Παπαγεωργίου 1998).

Η μεθοδολογία που ακολουθείται στις ποιοτικές έρευνες περιλαμβάνει τα ακόλουθα είδη: συνεντεύξεις, ομάδες εστίασης, παρατήρηση, μελέτη περίπτωσης (Τσιώλης 2014). Στην παρούσα έρευνα τα δεδομένα συλλέχθηκαν μέσω της συνέντευξης, η οποία αποτελεί και τη βασικότερη μέθοδο στις ποιοτικές έρευνες. Ο ερευνητής και ο ερωτώμενος αλληλεπιδρούν προκειμένου να προκύψουν οι πληροφορίες που θα βοηθήσουν στη διεξαγωγή της έρευνας (Cohen & Manion 1992). Ο σκοπός των συνεντεύξεων είναι να μπορέσει ο ερευνητής να κατανοήσει όσο το δυνατόν καλύτερα το χώρο στον οποίο έχει εστιάσει (Weiss 2004). Έπειτα, τα στοιχεία που θα προκύψουν από την έρευνα θα πρέπει να τοποθετηθούν στον ευρύτερο χώρο που μελετάται (Scott & Garner 2013).

Οι συνεντεύξεις διακρίνονται σε τρία είδη: οι δομημένες, οι ημι-δομημένες και οι αφηγηματικές (Stuckey 2013). Η δομημένη συνέντευξη χρησιμοποιεί ερωτηματολόγια που στηρίζονται σε τυποποιημένες ερωτήσεις (Stuckey 2013). Ο ερευνητής χρησιμοποιεί προκαθορισμένες ερωτήσεις και οι απαντήσεις που στοχεύει να συλλέξει αφορούν συγκεκριμένα θέματα. Η ημι-δομημένη συνέντευξη έχει πιο ευέλικτη μορφή και δίνει μεγαλύτερο περιθώριο εμβάθυνσης στο θέμα που εξετάζεται. Έχει στη διάθεσή της έναν κατάλογο ερωτήσεων και ο ερευνητής χρησιμοποιεί αυτές που κρίνει απαραίτητες σε κάθε συνέντευξη (Λαγουμιτζής κ.α. 2015). Ωστόσο, κατά την εξέλιξη της έρευνας μπορεί να προκύψει συνδυασμός των ειδών της συνέντευξης, ο οποίος οφείλεται στις εκάστοτε ανάγκες (Rubin & Rubin 2011).

Η διαδικασία των συνεντεύξεων δεν αποτελεί εύκολο έργο. Ο ερευνητής πρέπει να έχει κατανοήσει το θέμα που εξετάζει προκειμένου να τοποθετηθεί με όσο το δυνατόν μεγαλύτερη σαφήνεια στα ερωτήματα που θα θέσει (Βαβουρανάκης 1986). Η επικοινωνία κατά τη διάρκεια της συνέντευξης δεν είναι πάντοτε εύκολη, φιλική και ευχάριστη (Schutz 1967). Η βιντεοσκόπηση ή η μαγνητοφώνηση της συνέντευξης μπορεί να φέρουν σε άβολη θέση τον ερωτώμενο και αρκετές φορές είναι επιβεβλημένο να διακοπεί. Η διακριτικότητα αποτελεί πρωταρχικό στοιχείο σε μια συνέντευξη καθώς καθορίζει τη διάθεση του ερωτώμενου για τις απαντήσεις που καλείται να δώσει. Προκειμένου να πραγματοποιηθεί με επιτυχία μια συνέντευξη πρέπει να διαμορφωθούν οι κατάλληλες ερωτήσεις που θα εστιάζουν στο θέμα (Patton 2017, Silverman 2000). Επιπλέον οι ερωτήσεις που αφορούν προσωπικά δεδομένα πρέπει να είναι ευέλικτες και να μη φέρνουν σε δύσκολη θέση τον συνομιλητή.

Στην παρούσα έρευνα η διαδικασία συλλογής των δεδομένων επιτεύχθηκε μέσω της ημι-δομημένης συνέντευξης. Δημιουργήθηκε ένα περιβάλλον μέσα από το οποίο η ερευνήτρια μπορούσε να εμβαθύνει όσο το δυνατόν καλύτερα στο θέμα που εξέταζε. Μέσω του συγκεκριμένου τύπου συνέντευξης υπήρχε ευελιξία και δόθηκαν απαντήσεις που διαφώτιζαν τις πτυχές της έρευνας.

Για τη δημιουργία του ερωτηματολογίου της συνέντευξης πρωταρχικό ρόλο διαδραμάτισε η μελέτη της βιβλιογραφίας. Έτσι οι ερωτήσεις που προέκυψαν ήταν προσαρμοσμένες στο αντικείμενο της έρευνας. Οι ερωτήσεις που επιλέχθηκαν ήταν ανοικτού και κλειστού τύπου. Κατηγοριοποιούνται σε τέσσερις κατηγορίες και περιλαμβάνουν συνολικά 31 ερωτήσεις. Ως ξεχωριστή ενότητα χαρακτηρίζονται οι 9 ερωτήσεις που πραγματοποιήθηκαν για να καταγραφεί το προφίλ του γραφείου τελετών και του ερωτώμενου.

Οι ερωτήσεις ανοικτού τύπου ήταν κατάλληλες για την ουσιαστική εξέταση του ζητήματος της έρευνας. Με αυτό τον τύπο ερωτήσεων δίνεται η δυνατότητα στον ερωτώμενο να απαντήσει περισσότερο στοχευόμενα. Οι ερωτήσεις κλειστού τύπου ήταν περιορισμένες και έδιναν συγκεκριμένες επιλογές απάντησης στον ερωτώμενο. Ειδικότερα, χρησιμοποιήθηκαν ερωτήσεις με κλίμακες συχνότητας, όπως «καθόλου, πάρα πολύ» αλλά και κλειστές ερωτήσεις τύπου «υψηλότερα, χαμηλότερα, αντίστοιχα».

Αναλυτικότερα, η πρώτη ενότητα αποτελείται από 12 ερωτήσεις ανοικτού τύπου. Μέσω των ερωτήσεων καταγράφονται τα στάδια που περιλαμβάνει μια ταφική τελετή από τη στιγμή που ανατίθεται στο εκάστοτε γραφείο. Στη συνέχεια ζητήθηκε να προσδιοριστεί πόσο

είναι το κόστος μίας κηδείας, μέχρι που αυτό μπορεί να φτάσει και αν έχει παρατηρηθεί μεταβολή σε σχέση με το παρελθόν. Έπειτα ζητήθηκε να περιγραφούν οι λόγοι που επηρεάζουν την αύξηση της τιμής σε μία κηδεία, αν παρατηρούνται διαφορές στις ταφικές τελετές μεταξύ των διαφορετικών οικονομικών τάξεων καθώς και αν εξυπηρετεί κάπου η διεξαγωγή μιας τελετής πολυτελείας. Επιπλέον, οι ερωτώμενοι κλήθηκαν να απαντήσουν αν υπάρχουν στοιχεία που επιλέγουν οι οικογένειες για να προβληθούν, αν μέσω των τελετών επιδιώκεται η κοινωνική προβολή και πως ο περίγυρος σχολιάζει την απλότητα ή την πολυτέλεια σε μια κηδεία. Τέλος, οι ερωτώμενοι τοποθετήθηκαν για το πώς πιστεύουν ότι θα εξελιχτούν οι τελετές στο μέλλον.

Οι ερωτήσεις ανοικτού τύπου βοηθούν στην καλύτερη κατανόηση του χώρου που εξετάζεται και δημιουργούν ένα περιβάλλον οικειότητας. Μέσα από αυτές ο τόπος της έρευνας γίνεται πιο ευδιάκριτος και επιτυγχάνεται η ομαλότερη διεξαγωγή της. Ο ερωτώμενος με αφηγηματικό τρόπο μεταφέρει στον ερευνητή άφθονες σημαντικές πληροφορίες που λαμβάνουν χώρα στις ταφικές τελετές.

Η δεύτερη ενότητα περιλαμβάνει 6 ερωτήσεις ανοικτού τύπου προκειμένου να καταγραφεί αν η διεξαγωγή πολυτελών τελετών αποτελεί επιθυμία του θανόντος ή της οικογένειας. Εξετάζεται η στάση του συγγενικού περιβάλλοντος ως προς τις επιθυμίες του εκλιπόντος, οι πιέσεις που ενδεχομένως ασκούνται από το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον καθώς και οι προτεραιότητες της οικογένειας αναφορικά με την τελετή.

Στην τρίτη ενότητα περιλαμβάνονται 8 ερωτήσεις, ανοικτού (6) και κλειστού (2) τύπου. Μέσα από αυτές εξετάζεται αν τα κοινωνικό-οικονομικά χαρακτηριστικά των ανθρώπων συνδέονται με το φαινόμενο της επιδεικτικής κατανάλωσης. Η πρώτη ερώτηση κλειστού τύπου αποτυπώνει μέσα από κλίμακα (0:καθόλου έως 10:πάρα πολύ) αν η κοινωνική ταυτότητα του ατόμου επηρεάζει την επιλογή της ταφικής τελετής ή του μνημείου. Η δεύτερη ερώτηση κλειστού τύπου προσδιορίζει αν οι οικογένειες επιλέγουν τελετές ή μνημεία υψηλότερα, χαμηλότερα ή αντίστοιχα των οικονομικών τους δυνατοτήτων. Επίσης, καταγράφεται ποιες πληθυσμιακές ομάδες επιλέγουν πλούσιες τελετές, αν παρατηρούνται διαφορές αναλογικά με το φύλο καθώς και αν οι οικογένειες υπερβαίνουν τα οικονομικά τους όρια προκειμένου να διοργανώσουν μια ακριβή τελετή.

Η τέταρτη και τελευταία ενότητα περιλαμβάνει 5 συνολικά ερωτήσεις ανοικτού τύπου μέσω των οποίων μελετάται αν υπάρχουν στοιχεία μιμητικής συμπεριφοράς που συνδέονται με την επιδεικτική κατανάλωση. Ο ερωτώμενος καλείται να απαντήσει αν οι

οικογένειες μιμούνται το ύφος των τελετών και των μνημείων ως προς την πολυτέλεια και αν ο πλούτος που προβάλλεται θεωρείται μέσο κοινωνικής επιβεβαίωσης. Τέλος, σκιαγραφείται ο αντίκτυπος που έχει στον κοινωνικό περίγυρο η τέλεση λιτών ή πλούσιων τελετών. Η δομή των ερωτημάτων που ακολουθήθηκε παρατίθεται στο Παράρτημα της εργασίας.

4.4 Πληθυσμός και δείγμα της έρευνας

Τον πληθυσμό της έρευνας αποτελούν τα γραφεία τελετών καθώς και τα γραφεία που αναλαμβάνουν την κατασκευή μνημείων. Το δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν πέντε (5) γραφεία τελετών και δύο (2) γραφεία κατασκευής μνημείων. Τα γραφεία τελετών που δραστηριοποιούνται στο Βόλο είναι είκοσι (20). Από αυτά επιλέχθηκαν πέντε (5) επαγγελματίες που δραστηριοποιούνται πολλές δεκαετίες στο χώρο και διαθέτουν την απαιτούμενη εμπειρία για να τοποθετηθούν στις ερωτήσεις της έρευνας. Βρίσκονται σε κεντρικά σημεία της πόλης του Βόλου και καθημερινά διεκπεραιώνουν ταφικές τελετές ανάλογα με τις επιθυμίες των οικογενειών των εκλιπόντων. Ανάλογη εμπειρία και παράδοση διαθέτουν και οι κατασκευαστές μνημείων που επιλέχθηκαν.

Η συνέντευξη που πραγματοποιήθηκε ήταν προσωπική. Η ερευνήτρια μετέβη στις επιχειρήσεις που επέλεξε και πραγματοποίησε έρευνα δια ζώσης. Μέσω της προσωπικής συνέντευξης υπήρχε το πλεονέκτημα της επεξήγησης των ερωτήσεων. Έτσι όλες οι ερωτήσεις απαντήθηκαν και οι πληροφορίες που προέκυψαν ήταν απόλυτα στοχευόμενες.

4.5 Επεξεργασία δεδομένων

Η ανάλυση ποιοτικών δεδομένων συνήθως περιλαμβάνει την κωδικοποίηση, τη θεματική ανάλυση και την ερμηνεία των πληροφοριών που προκύπτουν από συνεντεύξεις, παρατηρήσεις ή άλλες ποιοτικές μεθόδους. Κάθε μέθοδος ανάλυσης εστιάζει σε διαφορετικές πτυχές των δεδομένων για να προκύψουν νέες κατανοήσεις και προτάσεις.

Αναλυτικότερα, για την επεξεργασία των ποιοτικών δεδομένων που προκύπτουν από μια συνέντευξη, σκοπός είναι η αναζήτηση του νοήματος αυτών των δεδομένων για να μπορέσουν να απαντηθούν τα ερευνητικά ερωτήματα. Η διαδικασία της θεματικής ανάλυσης ποιοτικών δεδομένων αποτελείται από πέντε στάδια (Braun & Clarke 2006 & 2012).

Κατά το πρώτο στάδιο πραγματοποιείται η μετεγγραφή της συνέντευξης. Έτσι, η ηχογράφηση ή η βιντεοσκόπηση της συνέντευξης παίρνει τη μορφή κειμένου (Τσιώλης 2014).

Στη διαδικασία αυτή τα λόγια του ερωτώμενου καταγράφονται χωρίς διορθώσεις. Επίσης, είναι σημαντικό να σημειώνονται οι αντιδράσεις του ομιλητή (παύσεις, θυμός, γέλιο, τόνος φωνής, κτλ). Το δεύτερο στάδιο απαιτεί την εξοικείωση του ερευνητή με τα δεδομένα της έρευνας. Έπειτα ακολουθεί ο εντοπισμός και η συγκέντρωση των σημείων που αντιστοιχούν στο εκάστοτε ερευνητικό ερώτημα (Τσιώλης 2018). Μέσω αυτής της διαδικασίας το συσσωρευμένο υλικό δομείται και διευκολύνει το έργο του ερευνητή. Το τρίτο στάδιο περιλαμβάνει την κωδικοποίηση, δηλαδή ο ερευνητής προσδιορίζει εννοιολογικά τα δεδομένα της έρευνας, αφού πρώτα τα έχει ερμηνεύσει και κατανοήσει. Οι εννοιολογικοί προσδιορισμοί που έχει ορίσει ο ερευνητής ονομάζονται κωδικοί (Willig 2015, Ίσαρη και Πουρκός 2015). Με τον τρόπο αυτό ο ερευνητής μπορεί να αντιστοιχίσει ένα κομμάτι της συνέντευξης στον αντίστοιχο κωδικό που έχει προσδιορίσει (Braun & Clarke 2012). Το τέταρτο στάδιο αποτελεί τη μετάβαση από τους κωδικούς στα θέματα. Τα θέματα διαφέρουν από τους κωδικούς ως προς τη σύστασή τους, καθώς αποτελούν έννοιες πιο γενικές και αφηρημένες (Braun & Clarke 2012). Μέσω των θεμάτων μπορούν να απαντηθούν καλύτερα τα ερευνητικά ερωτήματα που έχουν τεθεί. Το πέμπτο και τελευταίο στάδιο περιλαμβάνει την έκθεση των ευρημάτων της έρευνας. Έτσι παρουσιάζονται τα θέματα της έρευνας που απαντούν στα ερευνητικά ερωτήματα. Τα θέματα εκτίθενται ξεχωριστά και αναδεικνύονται οι οποιεσδήποτε διαφορές προκύπτουν μεταξύ τους (Τσιώλης 2018).

4.6 Περιορισμοί της έρευνας

Οι περιορισμοί σε μια έρευνα μπορούν να προκύψουν από διάφορους παράγοντες και πρέπει να ληφθούν προκειμένου να διασφαλιστεί η ηθική διεξαγωγή και η αξιοπιστία της έρευνας. Προκειμένου να διεξαχθεί η έρευνα πραγματοποιήθηκαν συνεντεύξεις στον κλάδο των επιχειρήσεων των γραφείων τελετών καθώς και των κατασκευαστών μνημείων. Οι συνεντεύξεις έλαβαν χώρα στην πόλη του Βόλου τον Ιούλιο του 2024 και συγκεκριμένα σε επτά επιχειρήσεις (5 γραφεία τελετών, 2 κατασκευαστές μνημείων). Αναφορικά με αυτά τα δεδομένα, τα αποτελέσματα της έρευνας δεν μπορούν να γενικευθούν, καθώς αφορούν τις αγοραστικές προτιμήσεις της περιοχής του Βόλου που ανταποκρίνονται κυρίως στην τρέχουσα χρονική περίοδο. Επιπλέον, διάφορα τοπικά έθιμα καθώς και οι διακυμάνσεις των τιμών ανάμεσα σε μεγαλουπόλεις, πόλεις και χωριά καθιστούν τα γενικευμένα συμπεράσματα απαγορευτικά. Συμπερασματικά, το δείγμα της έρευνας είναι αντιπροσωπευτικό για την πόλη του Βόλου και των περιχώρων και όχι για την ευρύτερη περιοχή της Ελλάδας.

4.7 Δεοντολογικά ζητήματα

Τα δεοντολογικά ζητήματα σε μια έρευνα είναι σημαντικά για την εξασφάλιση της ηθικής διεξαγωγής της. Σε αυτά περιλαμβάνονται τα πνευματικά δικαιώματα, η συναίνεση των συμμετεχόντων, ο σεβασμός της ιδιωτικής ζωής, η αποφυγή βλαβερών επιπτώσεων, η διαφάνεια και η ειλικρίνεια της έρευνας καθώς και η δίκαιη μεταχείριση των συμμετεχόντων.

Αναλυτικότερα, τα πνευματικά δικαιώματα προστατεύουν τους δημιουργούς και αποτρέπουν την αντιγραφή και χρήση έργων χωρίς τη συναίνεσή τους. Κατά τη συγγραφή της παρούσας εργασίας αποφεύχθηκε οποιαδήποτε οικειοποίηση έργων άλλων συγγραφέων ή δημιουργών. Επιπρόσθετα, όπου υπάρχουν αναφορές σε τοποθετήσεις άλλων συγγραφέων, αναφέρεται αναλυτικά η πηγή προέλευσης.

Η συναίνεση για τη συμμετοχή σε μια έρευνα είναι η ελεύθερη συγκατάθεση των ατόμων να συμμετέχουν σε αυτή. Η ερευνήτρια βοήθησε τους συμμετέχοντες να κατανοήσουν πλήρως τον σκοπό της έρευνας, τις διαδικασίες που θα ακολουθηθούν, τα πλεονεκτήματα και τους κινδύνους της συμμετοχής τους σε αυτή. Επιπλέον, οι συμμετέχοντες έδωσαν τη συγκατάθεσή τους ελεύθερα, χωρίς πίεση ή εκφοβισμό. Η συναίνεση αποτελεί έναν κρίσιμο δεοντολογικό παράγοντα σε κάθε έρευνα που περιλαμβάνει ανθρώπινα υποκείμενα.

Ο σεβασμός της ιδιωτικής ζωής σε μια έρευνα είναι ουσιώδης για τη διατήρηση της εμπιστοσύνης και την εξασφάλιση της ηθικής διεξαγωγής της έρευνας. Αυτό περιλαμβάνει την προστασία των προσωπικών δεδομένων των συμμετεχόντων, την ανωνυμία και την εμπιστευτικότητα των πληροφοριών που συγκεντρώνονται. Η ερευνήτρια έλαβε όλα τα μέτρα για να προστατεύσει τα δεδομένα και να διασφαλίσει ότι οι συμμετέχοντες δεν θα εκτεθούν σε κίνδυνο με την αποκάλυψη προσωπικών πληροφοριών. Επίσης, υπήρξε σαφή ενημέρωση για τον τρόπο χρήσης και αποθήκευσης των δεδομένων, καθώς και για τους σκοπούς για τους οποίους χρησιμοποιήθηκαν.

Η αποφυγή οποιονδήποτε αρνητικών επιπτώσεων τόσο για τους συμμετέχοντες όσο και για τον ευρύτερο χώρο της έρευνας αποτελεί κομβικό σημείο για την ολοκλήρωσή της. Αυτό περιλαμβάνει τον προσδιορισμό και τη μείωση πιθανών κινδύνων και επιπτώσεων που μπορεί να προκύψουν για τους συμμετέχοντες και τον χώρο που αντιπροσωπεύουν.

Επιπλέον, οι ερευνητές οφείλουν να είναι διαφανείς και ειλικρινείς αναφορικά με τους στόχους, τις μεθόδους και τα αποτελέσματα της έρευνας. Η διαφάνεια και η ειλικρίνεια σε μια έρευνα είναι ουσιώδης για την επιτυχή και ηθική της διεξαγωγή της. Αυτές οι αρχές πρέπει να καθοδηγούν την αλληλεπίδραση μεταξύ των ερευνητών και των συμμετεχόντων, καθώς και τη δημοσίευση των αποτελεσμάτων. Η ερευνήτρια ήταν απόλυτα διαφανής ως προς τους στόχους και τη μεθοδολογία της έρευνας. Επιπρόσθετα, η διαθεσιμότητα των δεδομένων στο ευρύ κοινό ενισχύει τη διαφάνεια της έρευνας. Τα αποτελέσματα της έρευνας παρουσιάστηκαν με απόλυτη ειλικρίνεια και χωρίς παραπλάνηση. Τέλος, αποφεύχθηκαν συνέργειες ή συμφέροντα που θα αλλοίωναν τα αποτελέσματα της έρευνας.

Τέλος, όλοι οι συμμετέχοντες πρέπει να μεταχειρίζονται με δίκαιο τρόπο, χωρίς διακρίσεις. Όλοι οι δυνητικοί συμμετέχοντες πρέπει να έχουν ίση ευκαιρία να συμμετάσχουν στην έρευνα, χωρίς διακρίσεις φύλου, εθνικότητας, ηλικίας ή άλλων χαρακτηριστικών. Η επιλογή των συμμετεχόντων πρέπει να είναι σαφής και διαφανής και η διαδικασία να εφαρμόζεται δίκαια. Η ερευνήτρια επέλεξε τους συμμετέχοντες με τυχαία διαδικασία με βάση την διαθεσιμότητά τους και δεν απέκλεισε κάποιον συμμετέχοντα δείχνοντας οπουδήποτε διάκριση.

Αυτά τα ζητήματα εξασφαλίζουν την ηθική διεξαγωγή της έρευνας και την προστασία των συμμετεχόντων. Ο σεβασμός της δίκαιης μεταχείρισης εξασφαλίζει ότι όλοι οι συμμετέχοντες αντιμετωπίζονται με εκτίμηση, δικαιοσύνη και ισότητα κατά την εκτέλεση μιας έρευνας.

4.8 Συμπεράσματα

Το κεφάλαιο αυτό περιλαμβάνει τη μεθοδολογία της έρευνας που ακολουθήθηκε για τη συλλογή, την επεξεργασία και την ανάλυση των δεδομένων. Επίσης, επισημάνθηκε το είδος της έρευνας, ο σκοπός της καθώς και τα ερευνητικά ερωτήματα που έχουν τεθεί. Επιπλέον, αναλύθηκε το εργαλείο συλλογής των δεδομένων, οι ερωτήσεις που πλαισίωσαν το ερωτηματολόγιο της συνέντευξης και η μέθοδος επεξεργασίας των δεδομένων. Τέλος, ορίστηκε ο πληθυσμός και το δείγμα της έρευνας καθώς και οι περιορισμοί και τα δεοντολογικά ζητήματα που περιλαμβάνει.

Κεφάλαιο 5. – Αποτελέσματα της έρευνας

5.1 Εισαγωγή

Στο προηγούμενο κεφάλαιο έγινε εκτενής αναφορά της μεθοδολογίας που ακολουθήθηκε κατά τη διεξαγωγή της έρευνας. Παρατέθηκε ο σκοπός της έρευνας και παρουσιάστηκαν τα τέσσερα ερευνητικά ερωτήματα. Σε αυτό το κεφάλαιο παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της έρευνας, έπειτα από την ανάλυση των συνεντεύξεων. Σημειώνεται πως πρώτα ακολουθεί η παράθεση των απαντήσεων και έπειτα η ανάλυσή τους.

Το δείγμα της έρευνας αποτελούν πέντε επιχειρηματίες του χώρου των γραφείων τελετών και δύο επαγγελματίες κατασκευής μνημείων. Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν στην πόλη του Βόλου τον Ιούλιο του 2024 και μέσα από την έρευνα προκύπτουν οι αγοραστικές προτιμήσεις του πληθυσμού στο χώρο των ταφικών τελετών και των μνημείων. Οι Πίνακες 1 και 2 παρουσιάζουν το προφίλ της επιχείρησης και του ερωτώμενου αντίστοιχα. Παρατηρούμε ότι και οι επτά ερωτώμενοι διαθέτουν από μια επιχείρηση η οποία είναι οικογενειακή και εξυπηρετεί τελετές σε οποιαδήποτε γεωγραφική περιοχή. Ο μέγιστος αριθμός ατόμων που απασχολείται στην εκάστοτε επιχείρηση είναι 3 άτομα και ο ελάχιστος 1. Η διάμεσος που προκύπτει είναι τα 2 άτομα. Η παλαιότερη επιχείρηση χρονολογείται το 1965 και η νεότερη το 2012. Η διάμεσος του έτους ίδρυσης διαμορφώνεται στο 1985. Ο μέγιστος αριθμός τελετών/μνημείων ανά μήνα ανέρχεται σε 45 και ο ελάχιστος σε 7. Η διάμεσος που προκύπτει από τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν είναι 23. Επιπλέον, ο μέγιστος αριθμός τελετών/μνημείων ανά έτος είναι 500, ο ελάχιστος 90 και η διάμεσος 250. Οι 6 από τους 7 ερωτώμενους είναι άντρες. Αναφορικά με το μορφωτικό επίπεδο των ατόμων, 4 είναι απόφοιτοι πανεπιστημιακών ιδρυμάτων και 3 απόφοιτοι δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Ο νεότερος ερωτώμενος έχει έτος γέννησης το 1975 και ο μεγαλύτερος το 1960. Η διάμεσος του έτους γέννησης των ατόμων είναι 1965. Τέλος, αναφορικά με την επαγγελματική εμπειρία στο χώρο, η μέγιστη τιμή που καταγράφεται είναι τα 40 έτη, η ελάχιστη τα 5 και η διάμεσος που προκύπτει είναι τα 18 έτη.

ΠΡΟΦΙΛ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ	Ερωτώμενος 1	Ερωτώμενος 2	Ερωτώμενος 3	Ερωτώμενος 4	Ερωτώμενος 5	Ερωτώμενος 6	Ερωτώμενος 7
1. "Κωδικός" ερωτώμενου	Π.Κ.	Ν.Α.	Χ.Σ.	Ν.Γ.	Θ.Π.	Α.Χ.	Γ.Π.
2. Πόσα γραφεία/καταστήματα έχουν	1	1	1	1	1	1	1
3. Πόσα άτομα εργάζονται συνολικά στην επιχείρηση	2	3	2	1	1	2	3
4. Πότε ξεκίνησε/δημιουργήθηκε η επιχείρηση	1984	1965	1985	2006	2012	1975	1994
5. Είναι οικογενειακή η επιχείρηση	ΝΑΙ	ΝΑΙ	ΝΑΙ	ΝΑΙ	ΝΑΙ	ΝΑΙ	ΝΑΙ
6. Πόσες περίπου ταφικές τελετές/μνημεία αναλαμβάνουν το μήνα	10	25	23	7	8	30	45
7. Πόσες περίπου ταφικές τελετές/μνημεία αναλαμβάνουν το χρόνο	100	300	250	90	90	350	500
8. Ποια είναι η γεωγραφική τους εμβέλεια, ποιες περιοχές περίπου εξυπηρετούν	ΠΑΝΤΟΥ	ΠΑΝΤΟΥ	ΠΑΝΤΟΥ	ΠΑΝΤΟΥ	ΠΑΝΤΟΥ	ΠΑΝΤΟΥ	ΠΑΝΤΟΥ
9. Η επιχείρηση αποτελεί γραφείο τελετών/κατασκευαστής μνημείων	Γραφείο Τελετών	Γραφείο Τελετών	Γραφείο Τελετών	Γραφείο Τελετών	Γραφείο Τελετών	Κατασκευαστής μνημείων	Κατασκευαστής μνημείων

Πίνακας 1. Προφίλ επιχειρήσεων.

ΠΡΟΦΙΛ ΕΡΩΤΩΜΕΝΟΥ	Ερωτώμενος 1	Ερωτώμενος 2	Ερωτώμενος 3	Ερωτώμενος 4	Ερωτώμενος 5	Ερωτώμενος 6	Ερωτώμενος 7
1. "Κωδικός" ερωτώμενου	Π.Κ.	Ν.Α.	Χ.Σ.	Ν.Γ.	Θ.Π.	Α.Χ.	Γ.Π.
2. Έτος Γέννησης	1960	1965	1973	1962	1961	1967	1975
3. Φύλο	ΓΥΝΑΙΚΑ	ΑΝΔΡΑΣ	ΑΝΔΡΑΣ	ΑΝΔΡΑΣ	ΑΝΔΡΑΣ	ΑΝΔΡΑΣ	ΑΝΔΡΑΣ
4. Επίπεδο Εκπαίδευσης	ΔΕ	ΠΕ	ΔΕ	ΠΕ	ΠΕ	ΔΕ	ΠΕ
5. Πόσα χρόνια είναι σε αυτή την επιχείρηση	15	40	5	30	13	30	18

Πίνακας 2. Προφίλ ερωτώμενου.

5.2 1ο ερευνητικό ερώτημα

Το 1^ο ερευνητικό ερώτημα που τέθηκε ήταν: *Παρατηρείται το φαινόμενο της επιδεικτικής κατανάλωσης στις ταφικές τελετές τη σύγχρονη εποχή;* Προκειμένου να απαντηθεί το παραπάνω ερώτημα η ερευνήτρια απευθύνθηκε στο χώρο των επιχειρήσεων των γραφείων τελετών και μνημείων και κατέγραψε τη διαδικασία που ακολουθείται κατά τη διενέργεια μιας κηδείας. Μέσα από την καταγραφή των στοιχείων προέκυψαν οι ερωτήσεις που εστιάζουν στις οικονομικές διακυμάνσεις μιας τελετής.

Οι ερωτήσεις που αντιπροσωπεύουν το 1^ο ερευνητικό ερώτημα είναι δώδεκα (12) και ακολουθούν αναλυτικά παρακάτω.

Ερώτηση 1^η – Μπορείτε να περιγράψετε τι περιλαμβάνει μια τυπική ταφική τελετή ή ένα τυπικό ταφικό μνημείο (το τυπικό «πακέτο» υπηρεσιών και υλικών);

Μια τυπική ταφική τελετή περιλαμβάνει διάφορα στάδια και υπηρεσίες, που ακολουθούν την παράδοση της Ορθόδοξης Χριστιανικής Εκκλησίας (ή του εκάστοτε δόγματος και θρησκείας αν ο θανών διαφοροποιείται) και τις τοπικές συνήθειες. Όλοι οι ερωτώμενοι απάντησαν ομοίως στην ερώτηση, καθώς η τελετή δεν παρουσιάζει διαφοροποιήσεις. Στο πρώτο στάδιο το γραφείο αναλαμβάνει την περάτωση των εγγράφων που είναι απαραίτητα για την ταφή καθώς και η δημοσίευση της αναγγελίας θανάτου στην εφημερίδα. Έπειτα ακολουθεί η παραλαβή του σώματος του νεκρού, η περιποίηση και η ένδυσή του καθώς και η φύλαξη σε ψυκτικό θάλαμο. Στη συνέχεια γίνεται η επιλογή του φέρετρου καθώς και ο στολισμός του νεκρού και της εκκλησίας. Ακόμη, συμπεριλαμβάνεται το αυτοκίνητο καθώς και το επιπλέον προσωπικό που παρίσταται στην τελετή. Μετά την ολοκλήρωση της ταφής ακολουθεί προσφορά καφέ στο χώρο του κοιμητηρίου. Αναφορικά με το ταφικό μνημείο, κατασκευάζεται συνήθως από μάρμαρο και διαθέτει επιγραφή με το όνομα και την ημερομηνία γέννησης και θανάτου του εκλιπόντος. Αν ο θανών είναι Χριστιανός, τότε τοποθετείται μαρμάρινος σταυρός πάνω στην ταφική πλάκα.

Ερώτηση 2^η – Ποια στοιχεία μιας ταφικής τελετής ή ενός μνημείου θεωρούνται απολύτως βασικά (δηλ. το ελάχιστο), ποια έξτρα ή προαιρετικά, ποια είναι αυτά που θεωρούνται πολυτέλεια, και ποια γίνονται για εντυπωσιασμό;

Τα απολύτως βασικά στοιχεία μιας τελετής περιλαμβάνουν τα διαδικαστικά έγγραφα, την ετοιμασία του νεκρού, το φέρετρο και τη μεταφορά στο κοιμητήριο. Ορισμένα προαιρετικά στοιχεία αποτελούν η διακόσμηση του ναού με άνθη, η καλύτερη ποιότητα ξύλου στο φέρετρο, το προσωπικό που θα βοηθήσει στην τελετή, η αλλαγή της ενορίας καθώς και η παράθεση δεξίωσης μετά το πέρας της ταφής. Όσον αφορά τα πολυτελή στοιχεία που μπορούμε να διακρίνουμε σε μια τελετή, αυτά περιλαμβάνουν φέρετρο από υψηλής ποιότητας ξύλο ή με πολυτελή επένδυση. Επιπλέον, πλούσια διακόσμηση με μεγάλη ποσότητα λουλουδιών καθώς και παρουσία χορωδίας κατά την τελετή. Ο εντυπωσιασμός επιτυγχάνεται μέσω του υπερβολικού αριθμού ανθέων και στεφάνων, την παρουσία υψηλών καλεσμένων και μέσω μαζικής ενημέρωσης (αν πρόκειται για δημόσιο πρόσωπο) καθώς και της παράθεσης πολυτελούς δεξίωσης.

Στο κοιμητήριο του Βόλου υπάρχει κανονισμός που περιορίζει την κατασκευή ανόμοιων ταφικών μνημείων. Ωστόσο, μπορούν να παρατηρηθούν διαφορές στην ποιότητα του μαρμάρου που θα επιλεγεί. Πολυτελή στοιχεία μπορούν να χαρακτηριστούν μνημεία από ιδιαίτερα ακριβή πρώτη ύλη. Ο εντυπωσιασμός επιτυγχάνεται μέσω της κατασκευής περίτεχνων μνημείων με καλλιτεχνικά στοιχεία καθώς και οι επιγραφές που επιδεικνύουν την προσωπικότητα του εκλιπόντος.

Ερώτηση 3^η – Ποιο είναι το μέσο κόστος μιας τυπικής τελετής ή μνημείου;

Οι παράγοντες που επηρεάζουν το κόστος μιας τελετής είναι διάφοροι και αποτελούν καθαρά επιλογή της οικογένειας του εκλιπόντος. Οι αιτίες που αυξάνουν το κόστος της τελετής είναι οι επιπλέον παροχές. Ο στολισμός της εκκλησίας, το είδος των λουλουδιών και η ποιότητα του φέρετρου αυξάνουν την τιμή σε μια τελετή. Επιπλέον, ο αριθμός του προσωπικού που θα παραστεί στην τελετή καθώς και το ντύσιμό τους (λευκά γάντια, κουστούμι) επηρεάζουν το τελικό κόστος. Η παρουσία χορωδίας, επιπλέον ιερέων και το στρώσιμο κόκκινων χαλιών συμβάλει στην αύξηση του κόστους της τελετής.

Έτσι, προκύπτουν διακυμάνσεις και προσφέρονται επιπλέον επιλογές για την πραγματοποίηση της τελετής σύμφωνα με τις επιθυμίες του νεκρού και της οικογένειας. Η βασική τελετή ξεκινάει από τα 1000 ευρώ, μια πιο προσεγμένη τελετή με επιπλέον παροχές κυμαίνεται στα 1200 ευρώ και μια τελετή πολυτελείας ξεπερνάει τα 2000 ευρώ. Σύμφωνα με τους επιχειρηματίες του κλάδου, η μέση τιμή μιας τελετής κυμαίνεται στα 1200 ευρώ.

Και στην κατασκευή μνημείων υπάρχει διακύμανση της τιμής. Παρόλο που στο κοιμητήριο του Βόλου υπάρχει κανονισμός που απαιτεί ομοιογένεια των μνημάτων, αρκετές φορές αυτό δεν τηρείται. Παρόλο που υπάρχει όριο στο ύψος ή το μέγεθος των μνημείων, ορισμένα είναι πολύ μεγαλύτερα ή έχουν πιο περίπλοκα σχήματα. Οι διαφορετικές αυτές απαιτήσεις διαμορφώνουν και το ανάλογο κόστος. Η μέση τιμή ενός μνήματος ανέρχεται στα 500 ευρώ.

Ερώτηση 4^η – Τι ποσοστό των περιπτώσεων υπερβαίνει αυτό το μέσο κόστος; Π.χ. η 1 στις 5, ή η 1 στις 20;

Από του 5 ερωτώμενους οι τρεις (3) απάντησαν ότι 1 στους 5 επιλέγει τελετές που στοιχίζουν πάνω από το μέσο κόστος. Η Π.Κ. ανέφερε «Η επιλογή μιας ακριβότερης τελετής

από το βασικό πακέτο προέρχεται από την άγνοια των ανθρώπων ότι δεν θα έχουν ένα καλό αποτέλεσμα. Επιλέγοντας μια ακριβότερη τελετή θεωρούν ότι εξασφαλίζουν καλύτερη ποιότητα». Ο Ν.Α. ανέφερε «Το 70% των πελατών επιλέγει τελετές πάνω από το βασικό πακέτο». Ο Θ.Π. τοποθετήθηκε ότι 1 στους 2 πελάτες προτιμούν ακριβότερες τελετές από το μέσο κόστος. Μόνο ένας επιχειρηματίας ανέφερε ότι το ποσοστό που υπερβαίνει το μέσο κόστος είναι 1 στους 20.

Στον τομέα των μνημείων το ποσοστό που επιλέγει ακριβότερο του μέσου κόστους είναι 1 στους 5 σύμφωνα με τους ερωτώμενους.

Ερώτηση 5^η – Έχει παρατηρηθεί μεταβολή αυτού του ποσοστού (δηλαδή των τελετών/μνημείων που υπερβαίνουν το μέσο κόστος) από τότε που είστε στη δουλειά; Αυξήθηκε ή μειώθηκε και πότε; Αν ναι, τι πιστεύεται ότι το προκάλεσε;

Τέσσερις από τους πέντε ερωτώμενους έχουν παρατηρήσει μεταβολή αυτού του ποσοστού, καθώς η οικονομική κρίση μείωσε τον αριθμό των ανθρώπων που επιλέγουν ακριβότερες τελετές από το μέσο κόστος. Η Π.Κ. ανέφερε «Πριν το μνημόνιο το ποσοστό ήταν παραπάνω από 1 στους 5. Η οικονομική κρίση άλλαξε τα δεδομένα». Ο Ν.Α. επεσήμανε ότι «Η κρίση της οικονομίας άγγιξε τον κλάδο τα πρώτα 6-7 χρόνια. Πλέον έχει επανέλθει η κανονικότητα». Αντίθετα, ο Θ.Π. είχε αντίθετη άποψη και τόνισε «Δεν επηρεάζεται από την κρίση ο κλάδος μας. Οι παλιές οικογένειες πάντα έχουν κάτι στην άκρη για αυτή την ώρα».

Αναφορικά με τα μνημεία η αλλαγή έχει έρθει έπειτα από τη δημιουργία του νέου κοιμητηρίου. Στο κοιμητήριο Ταξιαρχών μπορούσε κανείς να κατασκευάσει μνημεία χωρίς περιορισμούς. Η ύπαρξη αρκετών τέτοιων περίτεχνων μνημείων μαρτυρά ότι ένα σημαντικό ποσοστό ανθρώπων διέθετε σημαντικά ποσά για το σκοπό αυτό πιθανότατα ως πράξη υστεροφημίας και επιδεικτικής κατανάλωσης. Ωστόσο σήμερα, σύμφωνα πάντα με τους ερωτώμενους, ο κανονισμός του νέου κοιμητηρίου καθώς και η οικονομική κρίση οδήγησαν στη μείωση του ποσοστού που ξεπερνά το μέσο κόστος σε σχέση με το παρελθόν.

Συμπερασματικά προκύπτει πως η οικονομική κρίση επηρέασε σημαντικά το ποσοστό των ανθρώπων που διαθέτουν επιπλέον χρήματα για ταφικές τελετές και μνημεία. Η μείωση των εισοδημάτων και η αύξηση της ανεργίας ανάγκασαν πολλούς ανθρώπους να περιορίσουν τα έξοδά τους, ακόμα και σε σημαντικές, παραδοσιακές δαπάνες όπως αυτές που σχετίζονται με την ταφή και τη μνήμη των νεκρών. Οι άνθρωποι στράφηκαν σε οικονομικότερες λύσεις, όπως οι απλές ταφές αντί για πιο πολυτελείς, καθώς και πιο λιτά μνημόσυνα.

Ερώτηση 6^η – Έχει κάποιο ουσιαστικό ρόλο, δηλαδή εξυπηρετεί κάπου πρακτικά ή έχει κάποια πρακτική ωφέλεια μια τελετή ή ένα μνημείο να είναι πιο πλούσια από το τυπικό δηλ. ξεφεύγει από το μέσο όρο;

Οι ερωτώμενοι συμφώνησαν πως οι πλούσιες τελετές και μνημεία δεν έχουν στην ουσία κάποια πρακτική ωφέλεια. Ωστόσο χρησιμοποιούνται για να αποδώσουν τιμή και σεβασμό στον εκλιπόν. Μπορεί η πολυτέλεια να φαίνεται υπερβολική, αλλά εξυπηρετεί κοινωνικούς και ψυχολογικούς παράγοντες. Συγκεκριμένα, ο Χ.Σ. ανέφερε «Για τον θανόντα όχι. Για τους συγγενείς είναι μια ικανοποίηση. Όπως ο εκλιπόν μας πρόσφερε όσο ήταν στη ζωή, έτσι το ανταποδίδουμε και εμείς». Στην ίδια φιλοσοφία κατευθύνθηκε και ο Θ.Π. «Δεν έχω δει άνθρωπο να κάνει ακριβή τελετή για να δειχθεί. Το επιλέγει για να τιμήσει το δικό του πρόσωπο. Σπάνια, πολύ σπάνια να θέλει κανείς να προβληθεί μέσα από μια ταφική τελετή. Δεν είναι κάτι που σκέφτονται την ώρα της απώλειας». Αντίστοιχα και ο Ν.Α. ανέφερε «Βέβαια και εξυπηρετεί. Προσφέρει ικανοποίηση και παρηγοριά στους οικείους ότι πρόσφεραν το καλύτερο δυνατό».

Αναφορικά με τα ταφικά μνημεία οι ερωτώμενοι τόνισαν ότι το ύψος και η μεγαλοπρέπεια του μνημείου εξυπηρετούν πολλαπλούς πρακτικούς και συμβολικούς σκοπούς. Ο Γ.Π. ανέφερε «Εξυπηρετούν στην τιμή και τη μνήμη του νεκρού, ειδικά αν πρόκειται για σημαντικά πρόσωπα. Σαφώς και χρησιμοποιούνται για κοινωνική προβολή». Ο Α.Χ. επεσήμανε «Εκτός από την έκφραση σεβασμού και εκτίμησης στο νεκρό, ένα μεγαλοπρεπές μνημείο αποτελεί έργο τέχνης και αισθητικής».

Ερώτηση 7^η – Υπάρχουν διαφορές στις ταφικές τελετές/μνημεία μεταξύ διαφορετικών κοινωνικών ή οικονομικών/εισοδηματικών τάξεων;

Οι ερωτώμενοι κινήθηκαν προς την ίδια κατεύθυνση τονίζοντας πως παρατηρούνται διαφορές μεταξύ των διαφορετικών κοινωνικών/οικονομικών τάξεων σε διάφορα επίπεδα, όπως το κόστος και η πολυτέλεια. Η υψηλή κοινωνικοοικονομική τάξη επιλέγει πιο προσεγμένες τελετές σε αντίθεση με τη χαμηλή κοινωνικοοικονομική τάξη που καταφεύγει σε πιο λιτές τελετές. Οι διαφορές αυτές αντανakλούν όχι μόνο την οικονομική δυνατότητα αλλά και τις κοινωνικές αξίες και πρότυπα που διέπουν τις διαφορετικές κοινωνικές τάξεις. Η Π.Κ. επεσήμανε «Όσοι έχουν οικονομική άνεση ζητούν επιπλέον πράγματα, θέλουν κάτι

καλύτερο». Ο Χ.Σ. ανέφερε «Ως προς την τελετή δεν παρατηρούνται διαφορές. Υπάρχει διαστρωμάτωση ως προς αυτά που ζητάνε, π.χ. λουλούδια, μεταχείριση».

Ως προς τα ταφικά μνημεία και οι δύο ερωτώμενοι επεσήμαναν πως εντοπίζονται διαφορές. Ο Α.Χ. έχοντας εμπειρία 30 ετών στο χώρο των μαρμάρων ανέφερε «Σαφέστατα και υπάρχουν διαφορές. Οι οικονομικά ευκατάστατοι επιλέγουν μνημεία από καλύτερο μάρμαρο που στοιχίζει περισσότερο. Σπάνια οι μη έχοντες διαθέτουν επιπλέον χρήματα για την κατασκευή ενός μνημείου. Αυτό συνήθως συμβαίνει όταν ο θανών είναι νεαρής ηλικίας».

Ερώτηση 8^η – Υπάρχουν συγκεκριμένα στοιχεία (αντικείμενα ή υπηρεσίες) που επιλέγουν οι οικογένειες για να δείξουν την κοινωνική τους θέση ή την οικονομική τους κατάσταση (π.χ. γιατροί, πολιτικοί, κτλ.);

Σε μια ταφική τελετή, κάθε στοιχείο που επιλέγεται αναδεικνύει την κοινωνική και οικονομική θέση του αποβιώσαντος και της οικογένειάς του. Τα αντικείμενα και οι προσφερόμενες υπηρεσίες αντικατοπτρίζουν την επιθυμία για τιμή και σεβασμό, ενώ η αναγραφή της επαγγελματικής ιδιότητας και η ανέγερση ξεχωριστού μνημείου ενισχύουν το κύρος και την κοινωνική αναγνώριση του εκλιπόντος. Ο Ν.Α. μέσα από την εμπειρία 40 ετών στο χώρο των τελετών ανέφερε «Αρκετά είναι τα στοιχεία που επιλέγουν οι οικογένειες. Για παράδειγμα ο στολισμός, το φέρετρο, το αμάξι, το εργατικό δυναμικό και οι κάρτες συλλυπητηρίων. Όλη η τελετή διέπεται από τάξη και οργάνωση, είναι προσεγμένη και η παραμικρή λεπτομέρεια». Ο Χ.Σ. επεσήμανε «Σαφώς και υπάρχουν διαφορές ως προς τα αντικείμενα ή τις υπηρεσίες σε μια τελετή, από τη θέση του τάφου και το ναό μέχρι τα άνθη και της λαμπάδες».

Στο χώρο των ταφικών μνημείων ο Α.Χ. σημείωσε «Συνήθως οι περισσότεροι επιθυμούν να αναγράφεται στο ταφικό μνημείο το επάγγελμα ή κάποια άλλη σημαντική ιδιότητα του θανούντος». Ο Γ.Π. ανέφερε «Η πλειοψηφία των πελατών επιθυμεί ένα μνημείο ξεχωριστό, από καλής ποιότητα μάρμαρο που θα παραμένει εντυπωσιακό με το πέρασ των χρόνων».

Ερώτηση 9^η – Πιστεύεται ότι οι ταφικές τελετές ή τα ταφικά μνημεία χρησιμοποιούνται μερικές φορές ως μέσο επίδειξης κοινωνικής θέσης και πλούτου;

Οι τρεις από τους πέντε ερωτώμενους έχουν την πεποίθηση ότι οι ταφικές τελετές αποτελούν μέσο επίδειξης, έστω και σε μικρό ποσοστό. Ωστόσο, οι υπόλοιποι ερωτώμενοι είχαν αντίθετη άποψη. «Δε νομίζω. Οι πλούσιες τελετές πραγματοποιούνται για να τιμήσουν και να αναγνωρίσουν την προσφορά του εκλιπόντος. Λειτουργούν ως ένδειξη σεβασμού και εκτίμησης, ενισχύοντας τη μνήμη του στην κοινωνία και την οικογένειά του» ανέφερε ο Ν.Α.

Ως προς τα ταφικά μνημεία και οι δύο συνεντευξιαζόμενοι είχαν την ίδια άποψη, ο Γ.Π. αναφέρει χαρακτηριστικά «Ο θάνατος είναι μνήμη και ο τάφος αποτελεί το σημείο που τιμάται ο νεκρός. Οι μεγαλοπρεπείς τάφοι σαφέστατα και αποτελούν σημείο επίδειξης».

Ερώτηση 10^η – Υπάρχουν περιπτώσεις όπου οι οικογένειες δανείζονται χρήματα ή ξοδεύουν πέρα από τις δυνατότητές τους για να κάνουν εντυπωσιακή ταφική τελετή ή μνημείο;

Και οι επτά ερωτώμενοι απάντησαν πως οι μη έχοντες δεν δανείζονται χρήματα για να πραγματοποιήσουν πλούσιες τελετές και μεγαλοπρεπή μνημεία. Η Π.Κ. ανέφερε «Δανείζονται χρήματα για να μπορέσουν να τα βγάλουν εις πέρας. Οι οικογένειες που δεν έχουν μπορεί να ζητήσουν χρήματα για τα βασικά. Δεν ξοδεύουν πάνω από τις δυνατότητές τους». Ο Γ.Π. τόνισε «Η απώλεια ενός αγαπημένου προσώπου μπορεί να οδηγήσει τα μέλη της οικογένειας να θέλουν να εκφράσουν τον πόνο και την αγάπη τους μέσα από μια εντυπωσιακή τελετή ή μνημείο. Ωστόσο αυτό είναι δύσκολο να επιτευχθεί καθώς το κόστος αρκετές φορές είναι δυσανάλογο με τις οικονομικές τους δυνατότητες. Δύσκολα κάποιος να δανειστεί για να πραγματοποιήσει παραπάνω από τα βασικά. Συνήθως καλύπτουν τις ανάγκες τους με όσα οι ίδιοι μπορούν να προσφέρουν».

Ερώτηση 11^η – Πως σχολιάζεται από το κοινωνικό περιβάλλον και την κοινωνία γενικότερα η επιλογή της ταφικής τελετής και του μνημείου; Υπάρχουν σχόλια που αναφέρονται στην πολυτέλεια ή την απλότητά τους; Θετικά ή αρνητικά; Η επιλογή της ταφικής τελετής και του μνημείου συνήθως σχολιάζεται από το κοινωνικό περιβάλλον και την κοινωνία γενικότερα. Ο Ν.Α. αναφέρει σχετικά «Τα σχόλια μπορεί να κυμαίνονται από θετικά έως αρνητικά και εξαρτώνται από διάφορους παράγοντες, όπως η κοινωνική τάξη, οι πολιτισμικές και θρησκευτικές παραδόσεις, καθώς και οι προσωπικές αξίες. Η οικογένεια

εκφράζει ευχαρίστηση καθώς θεωρεί ότι το αγαπημένο της πρόσωπο έφυγε όπως επιθυμούσε». «Πολλοί θεωρούν ότι μια πολυτελής τελετή και ένα εντυπωσιακό μνημείο δείχνουν σεβασμό και τιμή προς τον εκλιπόντα, ιδιαίτερα αν είχε σημαντική κοινωνική θέση. Ωστόσο υπάρχουν περιπτώσεις όπου η πολυτέλεια μπορεί να θεωρηθεί ως υπερβολική, προκαλώντας αρνητικά σχόλια και καχυποψία» σημείωσε ο Γ.Π.. Επιπλέον, ο Χ.Σ. πρόσθεσε «Μία απλή τελετή και ένα λιτό μνημείο συχνά εκτιμώνται ως σημάδια σεμνότητας και ταπεινοφροσύνης. Αυτό μπορεί να θεωρηθεί ότι αντικατοπτρίζει τις αξίες του εκλιπόντος και της οικογένειάς του. Η απλότητα συζητιέται για έχει και εκείνη την ομορφιά της».

Ερώτηση 12^η – Πιστεύετε ότι οι ταφικές τελετές και τα μνημεία θα αλλάξουν μέσα στα επόμενα χρόνια, και αν ναι θα γίνουν λιγότερο ή περισσότερο πλούσιες;

«Η εξέλιξη των ταφικών τελετών και των μνημείων τα επόμενα χρόνια εξαρτάται από διάφορους παράγοντες, όπως οι κοινωνικές τάσεις, οι πολιτισμικές αλλαγές, οι οικονομικές συνθήκες και οι περιβαλλοντικές ανησυχίες. Στα επόμενα χρόνια θα οδηγηθούμε στην αποτέφρωση» εκτιμά ο Θ.Π. «Πιστεύω ότι η νέα γενιά (18-30) θα συντομεύσει τις τελετές. Τα ήθη και τα έθιμα εξανεμίζονται από τους νέους και οι τελετές θα είναι λιτές και σύντομες. Δεν θα υπάρχει η παράδοση και η ζέση της οικογένειας. Οι νεότερες γενιές μπορεί να έχουν διαφορετικές αξίες και προτιμήσεις από τις παλαιότερες. Αυτό είναι αποτέλεσμα της τεχνολογίας, η οποία κλονίζει αυτές τις αξίες και μπορεί να οδηγήσει σε αλλαγές στον τρόπο που αντιμετωπίζονται οι ταφικές τελετές. Εκτιμώ ότι θα υπάρξει στροφή στην αποτέφρωση. Ήδη από την έλευση της πανδημίας η αποτέφρωση έχει σημειώσει άνοδο 60%» σύμφωνα με τον Ν.Α. Κατά τις εκτιμήσεις της Π.Κ. «Ίσως η αλλαγή να υπάρξει με την αποτέφρωση. Προσανατολίζονται πολλοί προς εκεί. Συνήθως επιλέγεται από ανθρώπους υψηλού μορφωτικού επιπέδου ή από όσους έχουν ζήσει στο εξωτερικό». Στην ίδια λογική τοποθετούνται οι Χ.Σ. και Ν.Γ. Ο Ν.Γ αναφέρει «Φυσικά και θα αλλάξουν οι τελετές στο μέλλον. Αρκετοί είναι αυτοί που επιλέγουν την καύση των νεκρών. Η αποτέφρωση αποτελεί μια επιλογή των νέων ανθρώπων που συνολικά κοστίζει λιγότερο από την ταφή».

Αναφορικά με τα μνημεία ο Α.Χ. σημείωσε «Η οικονομική κατάσταση μιας κοινωνίας μπορεί να επηρεάσει τις επιλογές των ανθρώπων. Σε περιόδους ευημερίας μπορεί να υπάρχει τάση προς πιο πλούσια μνημεία, ενώ σε περιόδους κρίσης οι άνθρωποι μπορεί να επιλέξουν πιο απλές και οικονομικές λύσεις». Ο Γ.Π. συμπλήρωσε «Η τεχνολογία μπορεί να προσφέρει νέες επιλογές, όπως τα ψηφιακά μνημεία ή οι διαδικτυακές πλατφόρμες μνήμης.

Επιπλέον η αυξανόμενη ανησυχία για το περιβάλλον μπορεί να οδηγήσει σε περισσότερες οικολογικές ταφές και μνημεία, που θα είναι λιγότερο πλούσια και πιο φιλικά προς το περιβάλλον. Οι βιοδιασπώμενες κάσες και τα οικολογικά νεκροταφεία γίνονται όλο και πιο δημοφιλή στο εξωτερικό και σιγά σιγά θα επεκταθούν και στη χώρα μας».

5.3 2ο ερευνητικό ερώτημα

Το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα είναι: *Αν εμφανίζονται ενδείξεις επιδεικτικής κατανάλωσης αυτό είναι συνήθως επιθυμία του θανούντος ή της οικογένειας;* Οι επιχειρηματίες του χώρου των γραφείων τελετών και κατασκευής μνημείων είναι οι κατάλληλοι να απαντήσουν στο παραπάνω ερώτημα καθώς έρχονται καθημερινά σε επαφή με συγγενείς εκλιπόντων και καλούνται να εξυπηρετήσουν τις απαιτήσεις τους.

Ερώτηση 1^η – Ο τρόπος της ταφικής τελετής/μνημείου αποτελεί συνήθως επιθυμία του θανούντος ή της οικογένειας;

«Ο τρόπος της ταφικής τελετής και του μνημείου μπορεί να καθοριστεί είτε από τον ίδιο τον θανούντα μέσω των επιθυμιών που εκφράζει πριν το θάνατο, είτε από την οικογένειά του. Υπάρχουν τελετές που αποτελούν επιθυμία του μακαρίτη, ωστόσο δεν είναι το σύνθημα» σύμφωνα με την Π.Κ. Μέσα από τις απαντήσεις των ερωτώμενων προκύπτει πως η επιλογή της ταφικής τελετής συνήθως αποτελεί επιλογή της οικογένειας. Μπορεί ο νεκρός να έχει ζητήσει κάτι απλό, αλλά σπάνια μια τελετή αποτελεί εξολοκλήρου επιθυμία του. Η οικογένεια επιλέγει την τελετή και το μνημείο που τιμά τη μνήμη του νεκρού με έναν τρόπο που θεωρεί κατάλληλο και σεβαστό.

Ο Γ.Π. ανέφερε *«Το κοιμητήριο αποτελεί την εικόνα της κοινωνίας μας. Εμείς είμαστε αυτοί που το δημιουργούμε και το συντηρούμε. Ξεκάθαρα το ύφος και η πολυτέλεια των ταφικών μνημείων αποτελεί επιλογή της οικογένειας και όχι του θανούντος. Σε ελάχιστες περιπτώσεις μπορεί ο εκλιπών να έχει αφήσει κάποια επιθυμία».*

Ερώτηση 2^η – Ποια είναι συνήθως η στάση της οικογένειας στις επιθυμίες του νεκρού αναφορικά με την ταφική τελετή/μνημείο; Υπάρχουν διαφοροποιήσεις από τις επιθυμίες του και πόσο συχνά;

«Σε ορισμένες περιπτώσεις η απόφαση για την ταφική τελετή είναι αποτέλεσμα ενός συνδυασμού των επιθυμιών του θανούντος και της οικογένειας. Η επικοινωνία πριν το θάνατο

και η σαφής έκφραση των επιθυμιών μπορεί να βοηθήσει στη διασφάλιση ότι οι τελευταίες επιθυμίες του εκλιπόντος θα γίνουν σεβαστές και θα τηρηθούν με τον κατάλληλο τρόπο» σημείωσε η Π.Κ. Επιπλέον, ο Ν.Α. πρόσθεσε «Οι οικείοι συνήθως σέβονται τις επιθυμίες των θανόντων. Αν τις παρακάμψουν προκύπτουν συνειδησιακά προβλήματα». Ο Θ.Π. ανέφερε «Οι επιθυμίες τηρούνται, όχι 100% αλλά περίπου 90%. Έχω συναντήσει περίπτωση που ο θανών είχε ζητήσει αποτέφρωση, αλλά οι συγγενείς του προέβησαν στην ταφή του». Συνοπτικά, προκύπτει το συμπέρασμα πως οι επιθυμίες των εκλιπόντων συνήθως γίνονται σεβαστές. Οι οικονομικές δυνατότητες της οικογένειας μπορεί να επηρεάσουν την απόφαση καθώς μπορεί να επιλέξουν μια πιο οικονομική ή πιο πλούσια τελετή ανάλογα με το διαθέσιμο προϋπολογισμό τους.

Οι Α.Χ. και Γ.Π. ανέφεραν πως το ταφικό μνημείο συνήθως αποτελεί επιλογή της οικογένειας. Ωστόσο, η κατοχή οικογενειακών τάφων είναι κατά κύριο λόγο επιλογή του νεκρού.

Ερώτηση 3^η – Υπάρχουν μέλη της οικογένειας που επηρεάζουν την απόφαση για την τελετή και το μνημείο; Αν ναι, ποιοι είναι και τι σχέση έχουν με τον θανόντα (π.χ. γονείς, σύζυγος, παιδιά;)

Η απόφαση για τη ταφική τελετή και το μνημείο είναι συνήθως αποτέλεσμα συνεργασίας και διαβουλεύσεων μεταξύ των πιο κοντινών μελών της οικογένειας, με κύρια επιρροή να έχουν ο σύζυγος και τα παιδιά του θανόντος. Ωστόσο, η οικονομική δυνατότητα των ατόμων είναι αυτή που καθορίζει τις τελικές αποφάσεις, καθώς αυτός που θα καλύψει το κόστος της τελετής είναι και αυτός που αποφασίζει. Χαρακτηριστικά ο Ν.Α. αναφέρει «Ο σύζυγος έχει συνήθως την πιο ισχυρή επιρροή στις αποφάσεις για την τελετή. Είναι αυτός που λαμβάνει τις τελικές αποφάσεις. Ωστόσο και τα παιδιά του θανόντος έχουν άποψη για το ύψος της τελετής. Υπερισχύει ο πιο δυνατός ή αυτός που πληρώνει».

Ερώτηση 4^η – Υπάρχουν πιέσεις από το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον (φίλοι, συγγενείς) για την επιλογή πολυτελών στοιχείων στην ταφική τελετή και το μνημείο;

Οι πιέσεις από το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον (φίλοι, συγγενείς, γνωστοί) για την επιλογή πολυτελών στοιχείων στην ταφική τελετή και το μνημείο μπορούν να υπάρξουν και να επηρεάσουν τις αποφάσεις της οικογένειας. Η οικογένεια του θανόντος μπορεί να νιώσει την ανάγκη να ανταποκριθεί σε αυτές τις προσδοκίες. Ωστόσο, η οικονομική δυνατότητα της

οικογένειας είναι αυτή που καθορίζει τις αποφάσεις. Κατά τον Χ.Σ. «Σε ορισμένες περιπτώσεις υπάρχει η κοινωνική προσδοκία για πολυτελείς τελετές, ιδίως αν ο θανών έχει υψηλή κοινωνική θέση ή η οικογένεια θεωρείται εύπορη». Αντίθετα, ο Θ.Π. ανέφερε «Η στιγμή της απώλειας είναι σημαντική και οι στενοί συγγενείς καλούνται να διαχειριστούν τον πόνο τους. Δεν γίνονται αντιληπτές τέτοιου είδους πιέσεις».

Ερώτηση 5^η – Πιστεύετε ότι μια πιο πλούσια τελετή/μνημείο γίνεται συνήθως ως μία πράξη τιμής προς το νεκρό ή έχει και άλλες κοινωνικές επιδιώξεις;

Σύμφωνα με τους ερωτώμενους, η διενέργεια μιας πιο πλούσιας τελετής ή μνημείου για ένα νεκρό έχει πολλαπλές επιδιώξεις, πέρα από την απλή πράξη τιμής προς τον εκλιπόντα. Ο Ν.Α. τόνισε «Η επίδειξη ίσως αποτελεί μέρος του κοινωνικού status της τοπικής κοινωνίας. Οπότε συνυπάρχει με την εκδήλωση τιμής στο νεκρό». Ο Γ.Π. μας αναφέρει: «Ένα επιβλητικό μνημείο μπορεί να λειτουργήσει ως μέσο διατήρησης της μνήμης του εκλιπόντος στο χρόνο. Έτσι η οικογένεια εκφράζει τον σεβασμό της στο νεκρό. Επιπλέον, εξυπηρετεί την ανάγκη για κοινωνική αναγνώριση και επιβεβαίωση».

Αντίθετα, οι Ν.Γ. και Θ.Π. πιστεύουν ότι μια πλούσια τελετή γίνεται αποκλειστικά για να τιμηθεί ο εκλιπών. Χαρακτηριστικά ο Θ.Π. αναφέρει «Η οικογένεια και οι συγγενείς αισθάνονται ότι με αυτόν τον τρόπο αποδίδουν τις τελευταίες τιμές στον εκλιπόντα, αναδεικνύοντας τη σημασία που είχε γι' αυτούς. Μια ακριβή τελετή αποτελεί εκδήλωση σεβασμού και αγάπης προς το νεκρό, ειδικά για ανθρώπους που έχουν φύγει νέοι».

Ερώτηση 6^η – Από την εμπειρία σας τι βλέπετε ότι είναι πιο σημαντικό, τι δηλαδή επηρεάζει κυρίως την απόφαση της οικογένειας για την οργάνωση της τελετής και την επιλογή του μνημείου: η επιθυμία του νεκρού, η κοινωνική εικόνα, ο σεβασμός στα ταφικά έθιμα και τις παραδόσεις, η μείωση του κόστους, ή κάτι άλλο;

Σχεδόν όλοι οι ερωτώμενοι τοποθετήθηκαν εκφράζοντας την άποψη ότι ο σεβασμός στα ταφικά έθιμα και τις παραδόσεις αποτελεί τον σημαντικότερο παράγοντα για την οργάνωση μιας ταφικής τελετής. Μόνο ένας από τους επτά ανέφερε «Λίγο από όλα. Όλα όσα μου αναφέρατε συμβάλουν με τον τρόπο τους στην τελική επιλογή της τελετής».

5.4 3ο ερευνητικό ερώτημα

Το τρίτο ερευνητικό ερώτημα είναι: *Πως τα κοινωνικό-οικονομικά χαρακτηριστικά (εισόδημα, κοινωνική θέση, μόρφωση, ηλικία, φύλο, εθνικότητα, επάγγελμα) του θανούντος ή των οικογενειών συνδέονται πιθανά με το φαινόμενο της επιδεικτικής κατανάλωσης;* Και σε αυτή την περίπτωση τα γραφεία τελετών και οι κατασκευαστές μνημείων αποτελούν το κατάλληλο μέσο πληροφόρησης. Οι αρμόδιοι έρχονται σε επαφή με τους συγγενείς των εκλιπόντων και μπορούν να σκιαγραφήσουν το κοινωνικό-οικονομικό τους προφίλ.

Οι ερωτήσεις που τέθηκαν στους επιχειρηματίες του κλάδου ήταν οχτώ (8) και μέσα από αυτές αντλήθηκαν πληροφορίες για το ύφος των τελετών που επιλέγουν οι εύπορες οικογένειες.

Ερώτηση 1^η – Σε μια κλίμακα από το 0: καθόλου, ως το 10: πάρα πολύ, παρακαλώ αξιολογείστε πως τα παρακάτω επηρεάζουν την επιλογή της ταφικής τελετής και του μνημείου;

Στον Πίνακα 3 που ακολουθεί παρουσιάζονται τα χαρακτηριστικά που επηρεάζουν την επιλογή των ταφικών τελετών και των μνημείων. Προκύπτει πως η οικονομική επιφάνεια του θανούντος ή της οικογένειάς του, η κοινωνική του θέση, το επάγγελμα, η ηλικία και η καταγωγή διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην επιλογή του ύφους της τελετής ή του μνημείου. Η πλειονότητα των ερωτώμενων απάντησε 9 ή 10 στις αντίστοιχες ερωτήσεις. Αντίθετα, το μορφωτικό επίπεδο του θανούντος ή της οικογένειας και το φύλο δεν φαίνεται να επηρεάζουν το προφίλ της ταφικής τελετής ή του μνημείου.

	Καθολού										Παρα Πολύ	Μ.Ο
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Η Οικονομική επιφάνεια / Κατάσταση του Θανούντος							1	1	2	3		8,00
Η Οικονομική επιφάνεια / Κατάσταση της Οικογένειας						2			2	3		7,57
Η κοινωνική θέση του Θανούντος							2			1	4	8,71
Η κοινωνική θέση της Οικογένειας							1	2		1	3	8,43
Το μορφωτικό επίπεδο του Θανούντος				2	2	2	1					4,29
Το μορφωτικό επίπεδο της Οικογένειας				2	2	2	1					4,29
Το επάγγελμα του Θανούντος						1		1	2	1	2	8,14
Η ηλικία του Θανούντος									1	1	5	9,57
Το φύλο του Θανούντος	4		1	2								1,14
Η καταγωγή και το πολιτιστικό υπόβαθρο του Θανούντος και της Οικογένειας (π.χ Ρομά, Αλβανοί, Ρωσοπόντιοι, Βλάχοι, κτλ)						2	1		1	3		7,29

Πίνακας 3. Στοιχεία που επηρεάζουν την επιλογή της ταφικής τελετής και του μνημείου.

(Σημείωση: Κάθε σειρά περιλαμβάνει τον αριθμό των ερωτώμενων που έδωσαν την αντίστοιχη απάντηση. Παρουσιάζεται ο Μέσος Όρος που προκύπτει από το σύνολο των απαντήσεων).

Ερώτηση 2^η – Οι παρακάτω οικογένειες επιλέγουν συνήθως τελετές και μνημεία τα οποία είναι υψηλότερα, χαμηλότερα ή αντίστοιχα των οικονομικών τους δυνατοτήτων;

Στον Πίνακα 4 παρουσιάζονται συγκεντρωτικά ορισμένες κατηγορίες ανθρώπων και καταγράφεται η επιλογή των ταφικών τελετών και των μνημείων αναφορικά με τις οικονομικές τους δυνατότητες. Προκύπτει πως τόσο οι πλούσιες όσο και οι οικονομικά ασθενέστερες οικογένειες επιλέγουν τελετές και μνημεία αντίστοιχες με την οικονομική τους δεινότητα. Οι Ρομά συνήθως επιλέγουν υψηλότερες ή αντίστοιχες με τα οικονομικά τους τελετές ή μνημεία. Ωστόσο, οι οικογένειες που κατέχουν υψηλή κοινωνική θέση, καθώς και όσοι έχασαν ανθρώπους νεαρής ηλικίας επιλέγουν τελετές και μνημεία υψηλότερα των οικονομικών τους δυνατοτήτων. Οι οικογένειες χαμηλής κοινωνικής θέσης και μορφωτικού επιπέδου, καθώς και οι μετανάστες επιλέγουν χαμηλότερες τελετές και μνημεία. Τέλος, οι οικογένειες υψηλού μορφωτικού επιπέδου, οι ντόπιοι, οι Αλβανοί, οι Ρωσοπόντιοι και όσοι έχασαν ανθρώπους μεγάλης ηλικίας επιλέγουν τελετές αντίστοιχες με τα οικονομικά τους.

	Χαμηλότερα	Αντίστοιχά	Υψηλότερα
Πλούσιες οικογένειες		5	2
Φτωχές Οικογένειες	1	6	
Οικογένειες με υψηλή κοινωνική θέση			7
Οικογένειες με χαμηλή κοινωνική θέση	6	1	
Οικογένειες με υψηλό μορφωτικό επίπεδο		5	2
Οικογένειες με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο	5	2	
Θανούντες μεγάλης ηλικίας		7	
Θανούντες μικρής ηλικίας			7
Ντόπιοι		7	
Ρόμα		3	4
Μετανάστες	6	1	
Αλβανοί		5	2
Ρωσοπόντιοι		6	1

Πίνακας 4. Προφίλ ατόμων και επιλογή ταφικών τελετών και μνημείων.

Ερώτηση 3^η – Υπάρχουν κάποιες εθνικότητες ή πληθυσμιακές ομάδες που κάνουν πιο πλούσιες τελετές και μνημεία; Ποιες;

Σύμφωνα με τους περισσότερους ερωτώμενους, οι Ρομά συνήθως πραγματοποιούν πλούσιες ταφικές τελετές και ακριβά μνημεία που διαφοροποιούνται από το υπόλοιπο σύνολο. Η Π.Κ. ανέφερε «Οι Ρομά έχουν συγκεκριμένα ταφικά έθιμα τα οποία τηρούν ευλαβικά. Στην πλειοψηφία τους πραγματοποιούν πλούσιες τελετές για να τιμήσουν τους νεκρούς του». Ο Γ.Π. επεσήμανε «Στο κοιμητήριο τα μνημεία των Ρομά ξεχωρίζουν. Το μάρμαρο που επιλέγουν είναι ακριβό, καλής ποιότητας. Επιθυμούν την κατασκευή μεγαλύτερων μνημείων από αυτά που επιτρέπει ο κανονισμός. Διαθέτουν χρήματα αρκετά πάνω από το μέσο όρο για το μνημείο που θα ικανοποιήσει την επιθυμία τους». Ο Ν.Α. ανέφερε πως οι Αλβανοί και οι Ρωσοπόντιοι πραγματοποιούν επίσης πλούσιες τελετές. «Οι Αλβανοί επιλέγουν να ενταφιάσουν τους δικούς τους ανθρώπους στα πάτρια εδάφη τους. Η μεταφορά και η διαδικασία που ακολουθείται ανεβάζει σημαντικά το κόστος. Οι Ρωσοπόντιοι τηρούν τις παραδόσεις και τα ποντιακά έθιμα. Οι τελετές που επιλέγουν είναι προσεγμένες».

Ερώτηση 4^η – Παρατηρούνται διαφορές στην επιλογή της τελετής/μνημείου ανάμεσα σε διαφορετικά μέλη μιας οικογένειας; (π.χ. άντρας-γυναίκα, πλούσιος αδερφός-φτωχός αδερφός)

Και οι επτά ερωτώμενοι συμφώνησαν ότι δεν εντοπίζουν διαφορές στην επιλογή της τελετής ή του μνημείου μεταξύ των διαφορετικών μελών της οικογένειας. Οι τελετές είναι αντίστοιχες για όλα τα μέλη της οικογένειας. Δεν υπάρχουν διαφορές.

Ερώτηση 5^η – Έχετε παρατηρήσει περιπτώσεις όπου η οικογένεια να υπερβαίνει τις οικονομικές της δυνατότητες ή ακόμα και να δανείζεται χρήματα για μια πιο εντυπωσιακή τελετή ή μνημείο; Πόσο συχνά; Αν ναι, ποιοι είναι οι λόγοι πίσω από αυτή την επιλογή;

Όλοι οι ερωτώμενοι τοποθετήθηκαν ομοίως και ανέφεραν πως οι οικογένειες δεν υπερβαίνουν τις οικονομικές τους δυνατότητες για τη διενέργεια της ταφικής τελετής ή του μνημείου. Η Π.Κ. ανέφερε «Οι οικογένειες πιστεύουν ότι μια αξιοπρεπή τελετή αποτελεί τον τρόπο για να δείξουν τον σεβασμό και την αγάπη τους στον εκλιπόντα. Ωστόσο, οι τελετές που επιλέγουν είναι ανάλογες των οικονομικών δυνατοτήτων τους. Μπορεί να δανειστούν χρήματα για λόγους αδυναμίας, αλλά όχι για υπερβολές». Ο Γ.Π. επεσήμανε «Η αίσθηση ότι έκαναν το καλύτερο δυνατό για τον εκλιπόντα μπορεί να προσφέρει ανακούφιση και να βοηθήσει στη διαδικασία του πένθους. Όμως αυτό δεν οδηγεί τις οικογένειες σε υπερβολές. Προσαρμόζουν τις επιθυμίες τους στις οικονομικές τους δυνατότητες».

Ερώτηση 6^η – Έχετε παρατηρήσει περιπτώσεις όπου ευκατάστατες οικογένειες να επιλέγουν πιο λιτές ταφικές τελετές και μνημεία, ξοδεύοντας πολύ λιγότερα χρήματα από αυτά που θα μπορούσαν να διαθέσουν; Πόσο συχνά; Αν ναι, ποιοι είναι οι λόγοι πίσω από αυτή την επιλογή;

«Ναι, υπάρχουν περιπτώσεις όπου ευκατάστατες οικογένειες επιλέγουν πιο λιτές ταφικές τελετές ενώ έχουν την οικονομική ευχέρεια. Όχι συχνά αλλά συμβαίνει. Αυτό μπορεί να οφείλεται στην επιθυμία τους να ξοδέψουν λιγότερα χρήματα ή στις άσχημες σχέσεις που ενδεχομένως έχουν με τον θανόντα» ανέφερε η Π.Κ. «Συχνά οι ίδιοι οι εκλιπόντες μπορεί να έχουν εκφράσει την επιθυμία τους για μια απλή ταφή και οι οικογένειές τους ακολουθούν αυτές τις επιθυμίες. Ωστόσο και οι περιουσιακές διαφορές ή οι άσχημες σχέσεις με το νεκρό οδηγούν σε λιτές, μη πολυέξοδες επιλογές» πρόσθεσε ο Ν.Α. «Ορισμένες φορές συμβαίνει μια

ευκατάστατη οικογένεια να επιλέγει μια όχι και τόσο πλούσια τελετή. Συνήθως δεν επιθυμούν να διαθέσουν παραπάνω χρήματα και αρκούνται σε μια λιγότερο ακριβή τελετή» πρόσθεσε ο Χ.Σ. Αναλόγως τοποθετήθηκαν και οι υπόλοιποι ερωτώμενοι, εκφράζοντας την άποψη ότι οι παραγμένες σχέσεις ή οι κληρονομικές διαφορές μπορεί να οδηγήσουν τους συγγενείς στην επιλογής ταφικής τελετής και μνημείου λιγότερο πλούσιας από αυτήν που συνάδει με την οικονομική τους κατάσταση.

Ερώτηση 7^η – Πως πιστεύετε ότι τα κοινωνικό-οικονομικά χαρακτηριστικά του νεκρού και της οικογένειας επηρεάζουν τη γενική αντίληψη και την κριτική της κοινωνίας αναφορικά με την επιλογή της ταφικής τελετής και του μνημείου;

«Η κοινωνία έχει προσδοκίες για το πώς πρέπει να είναι οι ταφικές τελετές με βάση την κοινωνική και οικονομική θέση του νεκρού. Από τις ευκατάστατες οικογένειες περιμένουν πολυτελείς τελετές, ως ένδειξη του πλούτου και της κοινωνικής τους θέσης. Από συγκεκριμένους κοινωνικούς κύκλους περιμένεις συγκεκριμένα πράγματα» ανέφερε η Π.Κ. Ανάλογη τοποθέτηση είχε και ο Ν.Α. «Υπάρχει κριτική, η κοινωνία μπορεί να κρίνει τις επιλογές των οικογενειών με βάση την οικονομική τους κατάσταση. Αν μια ευκατάστατη οικογένεια επιλέξει λιτή τελετή, μπορεί να αντιμετωπίσει κριτική για τσιγκουνιά ή ασέβεια. Από την άλλη πλευρά, αν μια λιγότερο εύπορη οικογένεια διοργανώσει πολυτελή τελετή, μπορεί να σχολιαστεί για υπερβολική σπατάλη». Ο Χ.Σ. συμπλήρωσε «Η κοινωνία από μία καλή οικογένεια περιμένει μία ανάλογη τελετή». Ο Ν.Γ. ανέφερε «Η κοινωνία διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της αντίληψης και της κριτικής για αυτές τις επιλογές. Αντίθετα, ο Θ.Π. θεωρεί πως τα κοινωνικό-οικονομικά χαρακτηριστικά του νεκρού ή της οικογένειας δεν επηρεάζουν τις τελικές αποφάσεις. «Πιστεύω πως ο τρόπος με τον οποίο μια οικογένεια επιλέγει να θρηνήσει και να τιμήσει τον εκλιπόντα δεν μπορεί να επηρεαστεί από τον κοινωνικό περίγυρο. Μπορεί η κοινωνία να ασκεί κριτική αλλά όχι σε τέτοιο βαθμό που να επηρεάζει τις τελικές αποφάσεις της οικογένειας».

Αναφορικά με τα ταφικά μνημεία, τόσο ο Α.Χ. όσο και ο Γ.Π. εξέφρασαν την πεποίθηση ότι η κοινωνία ασκεί κριτική και επηρεάζει την επιλογή της οικογένειας. Συγκεκριμένα ο Α.Χ. ανέφερε «Ένα λιτό μνημείο μπορεί να θεωρηθεί ως έλλειψη σεβασμού ή εκτίμησης, ιδιαίτερα αν η οικογένεια έχει να ξοδέψει περισσότερα. Η πολυτέλεια και η στιβαρότητα ενός μνημείου θεωρείται ένδειξη τιμής και σεβασμού προς τον εκλιπόντα».

Ερώτηση 8^η – Από την εμπειρία σας έχετε παραδείγματα ταφικών τελετών και μνημείων που ήταν ιδιαίτερα φτωχικά ή ιδιαίτερα πλούσια; Ποια ήταν τα χαρακτηριστικά του θανούντος και της οικογένειας (επάγγελμα, εισόδημα, οικονομική κατάσταση, καταγωγή, κοινωνική θέση, κτλ)

Η Π.Κ. ανέφερε «Όσο χρόνια βρίσκομαι στο επάγγελμα έχουμε εξυπηρετήσει τόσο πλούσιες όσο και φτωχικές τελετές. Αυτό που παρατηρούμε είναι ότι υπάρχει μια αντιστοιχία της οικονομικής δεινότητας της οικογένειας με την επιλογή της. Οι πλούσιες κηδείες επιλέγονται από ανθρώπους με κοινωνική και οικονομική επιφάνεια και οι φτωχικές τελετές από άτομα με περιορισμένα εισοδήματα». Ο Ν.Α. τόνισε «Το επάγγελμα και το εισόδημα του νεκρού καθορίζουν και το μέγεθος της τελετής. Έχουμε εξυπηρετήσει ανθρώπους από όλες τις κοινωνικές ομάδες. Αυτό που προκύπτει είναι πως υπάρχει πλήρη αναλογία των οικονομικών δυνατοτήτων της οικογένειας με την επιλογή της τελετής. Ιδιαίτερες ζητήσεις και απαιτήσεις προκύπτουν από τις εύπορες οικογένειες που πρέπει να ανταποκριθούν αναλόγως στον κοινωνικό τους κύκλο. Επιλογές ξύλου όπως ο έβενος δεν μπορούν να αποκτηθούν από όλους, καθώς το κόστος είναι τεράστιο». Από την τοποθέτηση του Ν.Α. προκύπτει το συμπέρασμα ότι η επιδεικτική κατανάλωση είναι κατά κάποιο τρόπο επιβεβλημένη κοινωνικά, καθώς αντίθετες επιλογές θα προκαλούσαν αρνητικές εντυπώσεις. Ο Χ.Σ. επεσήμανε «Έχει συμβεί να διοργανώσουμε μια τόσο φτωχική τελετή χωρίς κανέναν παραβρισκόμενο. Αυτό συνήθως συμβαίνει από άτομα που ζουν μοναχικά, χωρίς οικογένεια. Οι πλούσιες τελετές ξεχωρίζουν από διάφορα στοιχεία. Ένα από αυτά είναι οι επικήδειοι λόγοι. Αφορούν σημαντικά πρόσωπα που προέρχονται από καλές οικογένειες. Επιπλέον ξεχωρίζουν οι πλούσιες δεξιώσεις και ο στολισμός». Ο Ν.Γ. συμπλήρωσε «Οι φτωχικές τελετές περιλαμβάνουν ακόμη και λιγότερα από τα απαραίτητα. Συνήθως αφορούν φτωχούς ή μοναχικούς ανθρώπους. Οι ευκατάστατοι είναι εκείνοι που επιλέγουν τις πλουσιότερες τελετές ή όσοι έχουν χάσει κάποιο πρόσωπο νεαρό σε ηλικία. Η χορωδία και τα καλό ντύσιμο του προσωπικού είναι ορισμένες από τις απαιτήσεις τους». Ο Θ.Π. πρόσθεσε «Ορισμένες παροχές εκ των πραγμάτων αφορούν τις πλούσιες οικογένειες, καθώς οικονομικά είναι δυσβάσταχτες. Μία παροχή που προσφέρεται από το γραφείο μου είναι η αποκατάσταση προσώπου μέσω μιας ειδικής διαδικασίας. Έχει εφαρμοστεί ελάχιστες φορές από οικογένειες που είχαν την οικονομική δυνατότητα, καθώς το κόστος ανεβαίνει σημαντικά. Μια ακόμη σπάνια ζήτηση που έχει προκύψει στο παρελθόν, αφορούσε την καύση οστών και τη δημιουργία συνθετικού διαμαντιού από αυτά. Είναι μια σύνθετη διαδικασία που γίνεται στο εξωτερικό και απευθύνεται στους έχοντες». Ο Α.Χ. ανέφερε «Τα ταφικά μνημεία που ξεχωρίζουν είτε για το ύψος τους είτε για την ποιότητα του μαρμάρου

αφορούν στο μεγαλύτερο ποσοστό τις εύπορες οικογένειες. Οι φτωχές οικογένειες επιλέγουν ό,τι πιο απλό και οικονομικό χωρίς να έχουν ιδιαίτερες απαιτήσεις». Τέλος, ο Γ.Π. πρόσθεσε «Οι μη έχοντες εκ των πραγμάτων δεν μπορούν να ανταποκριθούν στην κατασκευή πολυτελών μνημείων. Η αγορά οικογενειακών τάφων ή η κατασκευή ξεχωριστών μνημείων αποτελούν προνόμια των πλούσιων και ευκατάστατων οικογενειών. Επιπλέον, οι Ρομά καταφεύγουν στην επιλογή ακριβών μνημείων, καθώς και όσοι έχουν χάσει κάποιο πρόσωπο νεαρής ηλικίας».

5.5 4ο Ερευνητικό ερώτημα

Το τέταρτο ερευνητικό ερώτημα είναι: *Υπάρχουν σημεία μιμητικής συμπεριφοράς και κοινωνικής κινητικότητας που συνδέονται με το φαινόμενο της επιδεικτικής κατανάλωσης; Η χαμηλή οικονομική/εισοδηματική τάξη θέλει να επιδείξει το κοινωνικό της status μέσω μιας πολυτελούς τελετής; Οι ερωτήσεις που βοήθησαν για να απαντηθεί το τέταρτο ερευνητικό ερώτημα ήταν πέντε (5) και οι επιχειρηματίες των γραφείων τελετών και οι κατασκευαστές μνημείων ήταν οι αρμόδιοι για να προσδιορίσουν τις επιλογές της χαμηλής οικονομικής τάξης.*

Ερώτηση 1^η – Έχετε παρατηρήσει περιπτώσεις οικογενειών που να μιμούνται το ύφος και την πολυτέλεια άλλων, πιο εύπορων οικογενειών, στην επιλογή των ταφικών τελετών και μνημείων;

Η γενική αντίληψη που επικρατεί σύμφωνα με τις τοποθετήσεις των ερωτώμενων είναι πως παρατηρείται μιμητική συμπεριφορά κατά την επιλογή ταφικών τελετών και μνημείων. Ο Ν.Α., έχοντας 40 χρόνια εμπειρίας στο χώρο, ανέφερε «Οι οικογένειες μπορεί να επιλέγουν πολυτελείς τελετές για να αποφύγουν την κριτική και τα αρνητικά σχόλια της κοινωνίας. Η κοινωνική πίεση μπορεί να τους οδηγήσει σε μιμητικές συμπεριφορές». Αντίθετα ο Θ.Π. δε συμφώνησε ότι υφίσταται μιμητική συμπεριφορά στο χώρο των ταφικών τελετών.

Ο Α.Χ. τόνισε «Οι άνθρωποι σαφώς και επηρεάζονται από τις επιλογές του κοινωνικού τους περίγυρου και επιδεικνύουν μιμητική συμπεριφορά. Συνήθως ζητούν την κατασκευή μνημείων στο ίδιο ύφος με τα πλησιέστερα. Αντίστοιχα ο Γ.Π. συμπλήρωσε «Η μιμητική συμπεριφορά των ανθρώπων είναι γεγονός στον τομέα των μνημείων. Παρατηρούν το χώρο και μας υποδεικνύουν την επιλογή τους. Σε αρκετές περιπτώσεις το κόστος καθορίζει αν τελικά θα επιλέξουν τα μνημεία που τους αρέσει. Καλούμαστε να προσαρμόσουμε τα δεδομένα για να πετύχουμε το αποτέλεσμα που θα τους ικανοποιήσει».

Ερώτηση 2^η – Θεωρείτε ότι η πολυτέλεια σε μια ταφική τελετή/μνημείο μπορεί να θεωρηθεί ως μέσο κοινωνικής ανόδου ή επιβεβαίωσης του κοινωνικού status;

Ο Ν.Α. ανέφερε «Μια εντυπωσιακή τελετή μπορεί να ενισχύσει την εικόνα της οικογένειας στην κοινωνία, προσδίδοντας κύρος και σεβασμό. Αυτό μπορεί να βοηθήσει στην κοινωνική αναγνώριση και να επιβεβαιώσει ή ακόμα να ενισχύσει το κοινωνικό status της οικογένειας». Ο Χ.Σ. συμπλήρωσε «Η πολυτέλεια σε μια ταφική τελετή μπορεί να λειτουργήσει ως ένδειξη οικονομικής ευμάρειας. Οι οικογένειες που επιλέγουν ανάλογες τελετές δείχνουν στην κοινωνία ότι διαθέτουν τους πόρους για τέτοιες δαπάνες, κάτι το οποίο ενισχύει την κοινωνική τους θέση». Αντίθετα, οι Π.Κ. και Θ.Π. δε συμφωνούν πως οι πλούσιες τελετές λειτουργούν ως μέσο κοινωνικής ανέλιξης.

Ο Α.Χ. τόνισε «Σαφέστατα και ένα επιβλητικό μνημείο λειτουργεί ως μέσο επιβεβαίωσης της κοινωνικής ταυτότητας των ανθρώπων». Αναλόγως, ο Γ.Π. πρόσθεσε «Τα μνημεία που διέπονται από πολυτέλεια χρησιμεύουν ως επιβεβαίωση της οικογενειακής κληρονομιάς και της ιστορίας της οικογένειας. Προσδίδουν μεγαλύτερη βαρύτητα στην κοινωνική θέση της οικογένειας». Συμπερασματικά πιστεύεται ότι οι ταφικές τελετές και τα μνημεία αποτελούν όχι μόνο προσωπικές εκδηλώσεις πένθους, αλλά αντικατοπτρίζουν τις κοινωνικές αξίες, τις προσδοκίες και την οικονομική κατάσταση αυτών που τα επιλέγουν.

Ερώτηση 3^η – Πιστεύετε ότι οι ταφικές τελετές χρησιμοποιούνται από οικογένειες χαμηλότερου εισοδήματος ως τρόπος για να ενισχύσουν την κοινωνική τους εικόνα και να δείξουν ότι ανήκουν σε μια υψηλότερη κοινωνική τάξη;

Όλοι οι ερωτώμενοι εξέφρασαν την άποψη πως οι οικογένειες χαμηλότερων εισοδημάτων δεν μπορούν να ανταποκριθούν στις οικονομικές απαιτήσεις μιας πολυέξοδης τελετής. Η Π.Κ. ανέφερε «Ίσως αυτό να συνέβαινε σε εποχές ευημερίας. Πλέον δεν είναι εφικτό». Ο Ν.Α. συμπλήρωσε «Οι οικογένειες χαμηλότερου εισοδήματος μπορεί να νιώθουν την ανάγκη να αποδείξουν την κοινωνική τους αξία και να κερδίσουν το σεβασμό μέσα από μια πολυτελή τελετή. Σε ορισμένες περιπτώσεις μπορεί να συμβεί εφόσον εξασφαλιστούν οι πόροι».

Ερώτηση 4^η – Πως σχολιάζει η κοινωνία (θετικά ή αρνητικά) όταν οικογένειες χαμηλότερου εισοδήματος οργανώνουν πολυτελείς ταφικές τελετές και μνημεία;

Όλοι οι ερωτώμενοι συμφώνησαν ότι οι η κοινωνία σχολιάζει αρνητικά τις περιπτώσεις πλούσιων ταφικών τελετών από οικονομικά ασθενέστερες αμάδες ανθρώπων. Η Π.Κ. σημείωσε «Δε συμβαίνει συχνά. Όταν όμως συμβεί έχει αρνητικό αντίκτυπο. Γεννιούνται ερωτήματα για την προέλευση των χρημάτων». Ο Ν.Α συμπλήρωσε «Η διοργάνωση πολυτελών τελετών από οικογένειες χαμηλότερου εισοδήματος μπορεί να προκαλέσει φθόνο και ζήλια. Όταν συμβαίνει έχει σίγουρα αρνητικό αντίκτυπο». Επιπλέον, ο Γ.Π. πρόσθεσε «Ένα μεγαλοπρεπές μνημείο αποτελεί προνόμιο των πλουσίων. Σε λιγοστές περιπτώσεις όπου θα αφορά κάποιον φτωχότερο, υπάρχουν αρνητικές κριτικές».

Ερώτηση 5^η – Πως σχολιάζει η κοινωνία (θετικά ή αρνητικά) όταν οικογένειες υψηλού εισοδήματος και κοινωνικού status επιλέγουν φτωχικές τελετές και μνημεία;

Και οι επτά ερωτώμενοι πιστεύουν ότι η κοινωνία σχολιάζει αρνητικά την επιλογή φτωχικών τελετών ή μνημείων από ευκατάστατες οικογένειες. Συγκεκριμένα η Π.Κ. ανέφερε «Ο άνθρωπος τους έκανε τα πάντα και αυτοί του συμπεριφέρονται ανορθόδοξα. Σίγουρα σχολιάζεται αρνητικά από τον κοινωνικό περίγυρο μια τέτοια επιλογή». Ο Ν.Α. πρόσθεσε «Σίγουρα αρνητικά. Όταν μια πλούσια οικογένεια προβαίνει στην επιλογή μιας λιτής τελετής συνήθως την πραγματοποιεί σε στενό κύκλο για να μην εκτεθεί». Ομοίως τοποθετήθηκε και ο Γ.Π. «Δημιουργεί αρνητικές εντυπώσεις η επιλογή ενός απλού μνημείου για έναν σημαντικό άνθρωπο. Η κοινωνία είναι συνηθισμένη να βλέπει μεγαλοπρεπή μνημεία που ξεχωρίζουν. Κάτι λιγότερο δημιουργεί το αίσθημα της απογοήτευσης».

5.6 Σχολιασμός

1^ο Ερευνητικό Ερώτημα

Μέσα από τις συνεντεύξεις προέκυψαν σημαντικά στοιχεία που περιγράφουν το τελετουργικό μιας κηδείας. Το πρώτο ερώτημα σκιαγραφεί όλα όσα περιλαμβάνει μια τυπική ταφική τελετή και αποτελούν τα βασικά, τα απαραίτητα που οφείλουν να διεκπεραιωθούν. Στη συνέχεια, όπως παρουσιάζεται και στον Πίνακα 5, προέκυψαν τα προαιρετικά στοιχεία που προσδίδουν πολυτέλεια και εντυπωσιασμό σε μια τελετή. Ο στολισμός του χώρου με άνθη πολυτελείας καθώς και η ποιότητα του φέρετρου σκιαγραφούν μια προσεγμένη τελετή. Ο αριθμός του προσωπικού που θα παρευρεθεί καθώς και η αμφίεσή του αποτελούν ένα είδος πολυτελείας. Η παρουσία υψηλών καλεσμένων, η πλαisiώση της τελετής με χορωδία, το

στρώσιμο κόκκινων χαλιών και το πολυτελές αυτοκίνητο της τελετής σηματοδοτούν τον πλούτο. Τέλος, το μέγεθος της δεξίωσης που ακολουθεί την τελετή καθώς και το είδος του μνημείου αποτελούν στοιχεία πολυτέλειας.

A/A	ΠΑΡΟΧΕΣ ΠΟΛΥΤΕΛΩΝ ΤΕΛΕΤΩΝ
1.	Στολισμός με Ανθή
2.	Ποιότητα στο Φέρετρο
3.	Αριθμός προσωπικού με πολυτελές ντύσιμο
4.	Χορωδία
5.	Στρώσιμο κόκκινων χαλιών
6.	Πολυτελές αυτοκίνητο
7.	Δεξίωση
8.	Υψηλοί καλεσμένοι
9.	Περίτεχνα μνημεία με επιγραφές

Πίνακας 5. Παροχές πολυτελών τελετών.

Η τρίτη ερώτηση αποτιμά το μέσο κόστος μιας τυπικής τελετής καθώς και ενός συνηθισμένου μνημείου. Προκύπτει πως το ποσό των 1200 ευρώ αποτελεί το μέσο κόστος που διαθέτουν οι άνθρωποι για μια ταφική τελετή. Επιπλέον, ένα τυπικό μνημείο κοστίζει περίπου 500 ευρώ. Πρέπει να σημειωθεί ότι τα συγκεκριμένα κόστη αφορούν την περιοχή του Βόλου και δεν μπορούν να γενικευτούν σε άλλες περιοχές ή σε επίπεδο χώρας.

Στη συνέχεια καταγράφονται συμπεράσματα ως προς το ποσοστό των ατόμων που επιλέγουν μια τελετή ή ένα μνημείο ακριβότερα από το μέσο κόστος. Σύμφωνα με την πλειονότητα των ερωτώμενων προκύπτει πως 1 στους 5 πελάτες επιλέγει παροχές που ξεπερνούν το μέσο κόστος. Οι λόγοι που οδηγούν σε αυτή την επιλογή συνάδουν με την εξασφάλιση καλύτερων υπηρεσιών. Σε ένα βαθμό η υψηλή τιμή των αγαθών λειτουργεί ως δείκτης ποιότητας. Ωστόσο, αποτελεί μάλλον ένδειξη επιδεικτικής κατανάλωσης καθώς οι περισσότερες, αν όχι όλες, απ' αυτές της παροχές (π.χ. ένα διακοσμημένο φέρετρο) δεν εξυπηρετούν κάποια λειτουργική ανάγκη ή έχουν πρακτικό όφελος. Θα συμφωνήσουμε λοιπόν με τους Bagwell & Bernheim (1996) ότι η τιμή, η ποσότητα καθώς και η ποιότητα των αγαθών που επιλέγεται συμβάλει πρωτίστως στη επίδειξη.

Συγκριτικά με τα προηγούμενα χρόνια, προκύπτει πως το ποσοστό αυτό έχει μειωθεί καθώς στο παρελθόν οι άνθρωποι που επέλεγαν ακριβότερες τελετές ήταν περισσότεροι από 1 στους 5. Η οικονομική κρίση αποτελεί την κύρια αιτία αυτή της μείωσης του ποσοστού. Αντίστοιχες παρατηρήσεις υπάρχουν και στην βιβλιογραφία. Η Ang (2000) επισημάνει πως η

μείωση του εισοδήματος των ανθρώπων συμβάλει στον τρόπο με τον οποίο διαθέτουν τα κεφάλαιά τους, με αποτέλεσμα τον περιορισμό της κατανάλωσης ακριβών αγαθών. Ο Kelman (1958) και ο Dewan (2009) αναφέρουν πως σε περιόδους οικονομικής ύφεσης η επιδεικτική κατανάλωση τείνει να περιορίζεται προκειμένου να αποφευχθεί ο στιγματισμός του καταναλωτή. Επιπλέον, οι Kõkgal & Özgül (2007) προσθέτουν ότι οι οικονομικές κρίσεις επηρεάζουν τη συνείδηση των καταναλωτών οδηγώντας πιθανά σε πιο μόνιμες αλλαγές των καταναλωτικών προτύπων.

Επιπλέον, στο χώρο των ταφικών μνημείων, εκτός από τον παράγοντα της οικονομικής κρίσης συνέβαλε και ο κανονισμός του νέου κοιμητηρίου που επέβαλε περιορισμό των επιβλητικών και πλούσιων μνημείων.

Μέσα από την έκτη ερώτηση προέκυψαν συμπεράσματα αναφορικά με την πρακτική αξία των πολυτελών τελετών και των μνημείων. Ενώ η πολυτέλεια δεν έχει λειτουργική πρακτική αξία, λειτουργεί κατασταλτικά στον τομέα της συνείδησης και του συναισθήματος. Καταληκτικά, η αγάπη, η υποχρέωση, ο σεβασμός και η εκτίμηση στο πρόσωπο του νεκρού οδηγούν στην επιλογή πλουσιότερων παροχών.

Όσον αφορά το κοινωνικό-οικονομικό προφίλ των ατόμων που επιλέγουν πλούσιες τελετές και ακριβά μνημεία, προκύπτει πως οι έχοντες διαθέτουν σχεδόν πάντα περισσότερα χρήματα σε περιπτώσεις απώλειας. Η οικονομική ευρωστία και άνεση συνθέτουν τους λόγους αυτής της διαστρωμάτωσης, επιβεβαιώνοντας σε ένα βαθμό ότι η επιδεικτική κατανάλωση είναι μάλλον χαρακτηριστικό των ανωτέρων, και οικονομικά ισχυρότερων, τάξεων.

Οι οικογένειες των θανόντων για να τονίσουν την κοινωνική και οικονομική τους θέση επιλέγουν να γνωστοποιούν την ταυτότητα του νεκρού. Αυτό επιτυγχάνεται τόσο στην αναγγελία θανάτου όσο και στην ταφική επιγραφή. Έτσι γίνεται αντιληπτή η σημασία της προσωπικότητας του νεκρού καθώς και η θέση που κατείχε στην κοινωνία. Επιπλέον, οι τελετές που αφορούν σημαντικά πρόσωπα διέπονται από οργάνωση και λεπτομέρεια, καθώς απευθύνονται σε ανάλογο κοινωνικό κύκλο. Αντίστοιχα συμπεράσματα αναδεικνύει και η βιβλιογραφία. Σύμφωνα με έρευνες των Braun & Wicklund (1989) και Cass (2001) προκύπτει πως τα άτομα που καταναλώνουν πολύτιμα αγαθά διέπονται από την επιθυμία να προβάλλουν το μέγεθος της προσωπικότητάς τους στον κοινωνικό τους περίγυρο.

Αναφορικά με τη σύνδεση των ταφικών τελετών ή των μνημείων με την κοινωνική προβολή, προκύπτει πως υφίσταται επιδεικτική κατανάλωση στον συγκεκριμένο τομέα. Μόνο ένα μικρό μέρος των ερωτώμενων πιστεύει πως ο πλούτος σε μια τελετή αποσκοπεί μόνο στον σεβασμό και στην τιμή του προσώπου και όχι στην επίδειξη. Σύμφωνα με έρευνα του Memushi (2013) είναι δύσκολο να εντοπιστούν οι αιτίες που οδηγούν τους ανθρώπους

στην περίοπτη κατανάλωση, καθώς οι ίδιοι αδυνατούν να κατανοήσουν τις καταναλωτικές τους επιλογές. Μια μελλοντική έρευνα πιθανότατα θα μπορούσε να διερευνήσει αυτά τα ζητήματα μέσα από συνεντεύξεις με τις ίδιες τις οικογένειες των θανόντων.

Επιπλέον μέσα από την έρευνα προκύπτει πως οι μη έχοντες δεν δανείζονται χρήματα για τη διεξαγωγή πλούσιων τελετών ή επιβλητικών μνημείων. Αντίθετα, προβαίνουν σε δανεισμό προκειμένου να διεκπεραιώσουν τα απαραίτητα. Συμπεραίνουμε συνολικά ότι ενώ η επιδεικτική κατανάλωση χαρακτηρίζει σε ένα βαθμό τις ανώτερες τάξεις, η συμπεριφορά αυτή δεν υιοθετείται, σε αξιοσημείωτο βαθμό τουλάχιστον, από τις κατώτερες τάξεις.

Το παραπάνω συμπέρασμα ενισχύεται και από τα σχόλια της κοινωνίας αναφορικά με τις ταφικές τελετές ή τα μνημεία. Προκύπτει πως ο κοινωνικός περίγυρος προβαίνει τόσο σε θετικά όσο και σε αρνητικά σχόλια. Η πολυτέλεια από τις ευκατάστατες οικογένειες είναι κάτι αναμενόμενο, με τη λιτότητα να συγκεντρώνει αρνητικές κριτικές μη σεβασμού ή εκτίμησης στο νεκρό. Από την άλλη πολυτελείς τελετές από φτωχές οικογένειες συνήθως προξενεί αρνητικά σχόλια, καθώς διέπονται από υπερβολή. Γενικότερα βλέπουμε πως η κοινωνία περιμένει σε ένα βαθμό η πολυτέλεια και η επιδεικτική κατανάλωση να συνάδει με το οικονομικό επίπεδο και το κοινωνικό status της οικογένειας.

Ως προς την εξέλιξη των ταφικών τελετών και των μνημείων στο μέλλον εξάγεται η πεποίθηση πως θα υπάρξουν αλλαγές που θα διαμορφώσουν νέα δεδομένα. Είναι ήδη φανερό ότι η αποτέφρωση κερδίζει σημαντικό έδαφος στη χώρα μας. Στον Πίνακα 6 καταγράφονται οι εκτιμήσεις για το προφίλ των τελετών και των μνημείων για τα επόμενα χρόνια. Οι μελλοντικές ταφικές τελετές και τα μνημεία αναμένεται να εξελιχθούν προς πιο λιτές και σύντομες διαδικασίες, αντικατοπτρίζοντας τις νέες κοινωνικές τάσεις. Η αποτέφρωση θα γίνεται ολοένα και πιο συχνή, αντικαθιστώντας τις παραδοσιακές ταφές, ενώ οι τελετές θα προσαρμόζονται στις σύγχρονες ανάγκες και πεποιθήσεις. Ταυτόχρονα, η αυξανόμενη περιβαλλοντική συνείδηση θα προωθήσει την ανάπτυξη οικολογικών ταφών, όπως η χρήση βιοδιασπώμενων υλικών και η δημιουργία φυσικών μνημείων. Παράλληλα, τα ψηφιακά μνημεία θα προσφέρουν νέες δυνατότητες μνήμης και τιμής των νεκρών, διατηρώντας ζωντανή την ανάμνηση στο ψηφιακό χώρο, ενώ οι περιβαλλοντικές ανησυχίες θα επηρεάσουν την επιλογή των μεθόδων και υλικών που χρησιμοποιούνται, προωθώντας βιώσιμες πρακτικές.

A/A	Προφίλ Μελλοντικών Ταφικών Τελετών και Μνημείων
1.	Λιτές και σύντομες τελετές
2.	Αποτέφρωση
3.	Τελετές προσαρμοσμένες στις νέες τάσεις της κοινωνίας (πολιτισμικές αλλαγές, οικονομικές συνθήκες)
4.	Τελετές με περιβαλλοντικές ανησυχίες
5.	Ψηφιακά μνημεία
6.	Οικολογικές ταφές και μνημεία

Πίνακας 6. Προφίλ μελλοντικών ταφικών τελετών και μνημείων.

2^ο Ερευνητικό Ερώτημα

Οι ερωτήσεις που πλαισιώνουν το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα εξετάζουν αν η επιδεικτική κατανάλωση των ταφικών τελετών και μνημείων αποτελεί επιθυμία του θανούντος ή της οικογένειάς του.

Μέσα από την έρευνα προκύπτει πως στις περισσότερες περιπτώσεις οι τελετές και τα μνημεία επιλέγονται από τους ζώντες, τους στενότερους συγγενείς των εκλιπόντων. Έτσι τα επιπλέον στοιχεία που ενδεχομένως προτιμώνται οφείλονται στις προσωπικές επιλογές της οικογένειας. Υπάρχουν ωστόσο αναφορές τελετών και μνημείων που βασίζονται στις επιθυμίες του θανούντος. Σε αυτές τις περιπτώσεις φαίνεται πως οι οικείοι εκπληρώνουν τις επιθυμίες των αγαπημένων τους προσώπων σε βαθμό που αυτές είναι εφικτές.

Αξίζει να σημειωθεί πως οι τελικές αποφάσεις διαμορφώνονται από εκείνον που θα καλύψει το συνολικό κόστος. Επιπρόσθετα προκύπτει πως το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον συμβάλει στην ύπαρξη πολυτελών στοιχείων. Αυτό συνήθως αποτελεί φαινόμενο στις εύπορες οικογένειες καθώς ο κοινωνικός περίγυρος προσδοκά τελετές ανάλογες με το κύρος τους.

Μέσα από την πέμπτη ερώτηση η έρευνα προσπάθησε να προσδιορίσει τους παράγοντες που οδηγούν στην επιλογή πλούσιων τελετών και επιβλητικών μνημείων. Από τα στοιχεία προέκυψε πως τόσο συναισθηματικοί λόγοι, όπως αγάπη και εκτίμηση στο πρόσωπο του νεκρού, όσο και οι κοινωνικές νόρμες οδηγούν σε αυτές τις επιλογές. Πιο συγκεκριμένα, οι κοινωνικές προσδοκίες περιλαμβάνουν τη διατήρηση της μνήμης και της κοινωνικής αναγνώρισης του νεκρού. Έτσι ουσιαστικά η επιδεικτική κατανάλωση δεν αφορά τόσο την οικογένεια όσο τον ίδιο τον θανούντα σε μια προσπάθεια διατήρησης υστεροφημίας.

Επιπρόσθετα η έρευνα μαρτυρά πως ο σεβασμός στα ταφικά έθιμα και τις παραδόσεις αποτελεί τον βασικό παράγοντα που επηρεάζει την οικογένεια σχετικά με την επιλογή της ταφικής τελετής και του μνημείου.

3^ο Ερευνητικό Ερώτημα

Το τρίτο ερευνητικό ερώτημα προσπαθεί να αποσαφηνίσει αν τα κοινωνικό-οικονομικά χαρακτηριστικά των ανθρώπων συνδέονται με την επιδεικτική κατανάλωση. Σύμφωνα με τις απαντήσεις που δόθηκαν και καταγράφονται συγκεντρωτικά στο Πίνακα 7 παρατηρείται πως η ηλικία, η καταγωγή, η οικονομική επιφάνεια, το επάγγελμα, και η κοινωνική θέση των ατόμων συμβάλουν στην επιλογή και το ύφος των τελετών. Από την άλλη, το φύλο δε φαίνεται να παίζει σημαντικό ρόλο όπως επίσης και το μορφωτικό επίπεδο των θανόντων, κάτι που έρχεται σε αντίθεση με τους Amaldoss & Jain (2005) που υποστήριξαν ότι η επιδεικτική κατανάλωση σχετίζεται με το επίπεδο εκπαίδευσης των ανθρώπων.

Αξίζει να σημειωθεί πως η ηλικία αποτελεί κεντρικό παράγοντα, όσο νεότερος είναι ο εκλιπών, τόσο πιο προσεγμένη και πλουσιοπάροχη είναι και η τελετή που προσφέρεται από τους οικείους του. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι η φυλετική καταγωγή παίζει σημαντικό ρόλο στις ταφικές επιλογές, καθώς ιδιαίτερες πληθυσμιακές ομάδες όπως οι Ρομά και οι Πόντιοι παλιννοστούντες δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στις ταφικές τελετές και μνημεία διακατεχόμενοι σε μεγαλύτερο βαθμό από τις υπόλοιπες ομάδες από μία τάση επιδεικτικής κατανάλωσης. Η συμπεριφορά αυτή συνδέεται πιθανότητα με τα κοινωνικά πρότυπα των εν λόγω ομάδων τα οποία επιβάλλουν μια πιο ευλαβική τήρηση των ταφικών εθίμων και παραδόσεων.

Το επάγγελμα του θανόντος ή της οικογένειας καθώς και η κοινωνική θέση έχουν επίσης άμεση συνάρτηση με τον τύπο των τελετών. Επιφανείς οικογένειες και άτομα υψηλής κοινωνικής θέσης και αναγνώρισης προτιμούν τελετές και μνημεία υψηλότερα των οικονομικών τους δυνατοτήτων, ενώ οικογένειες με χαμηλή κοινωνική θέση χαμηλότερα. Σύμφωνα με τους Braun & Wicklund (1989) και Cass (2001) οι άνθρωποι τείνουν να καταναλώνουν αγαθά πολυτελείας προκειμένου να εδραιώσουν την κοινωνική τους εικόνα μέσα στο κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο ανήκουν.

Κατηγορίες	Επιλογές Ταφικών Τελετών και Μνημείων αναφορικά με την Οικονομική Δυνατότητα
Πλούσιες οικογένειες	Αντίστοιχα
Φτωχές Οικογένειες	Αντίστοιχα
Οικογένειες με υψηλή κοινωνική θέση	Υψηλότερα
Οικογένειες με υψηλό μορφωτικό επίπεδο	Αντίστοιχα
Οικογένειες με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο	Χαμηλότερα
Θανούντες μεγάλης ηλικίας	Αντίστοιχα
Θανούντες μικρής ηλικίας	Υψηλότερα
Ντόπιοι	Αντίστοιχα
Ρόμα	Υψηλότερα
Μετανάστες	Χαμηλότερα
Αλβανοί	Αντίστοιχα
Ρωσοπόντιοι	Αντίστοιχα

Πίνακας 7. Ταφικές τελετές/μνημεία αναφορικά με την οικονομική δυνατότητα των ανθρώπων.

Επιπλέον, η έρευνα αποσαφηνίζει πως οι άνθρωποι τείνουν να μη δανείζονται χρήματα προκειμένου να διοργανώσουν μια τελετή που ξεπερνά τα εισοδηματικά τους όρια. Ο πόνος της απώλεια και η διάθεση για την τιμήση του νεκρού μπορεί να οδηγήσει στην επιθυμία για όσο το δυνατόν μεγαλύτερη προσφορά. Ωστόσο, οι επιλογές των ανθρώπων δείχνουν πως εναρμονίζονται με τα οικονομικά τους δεδομένα, χωρίς να καταφεύγουν σε υλιστικές υπερβολές. Επιβεβαιώνεται λοιπόν ξανά ότι δεν υπάρχει ταξική μίμηση όσον αφορά την επιδεικτική κατανάλωση σε ταφικές τελετές και μνημεία

Η επιλογή λιτών ταφικών τελετών και μνημείων από ευκατάστατες οικογένειες παρατηρείται, αλλά είναι μάλλον η εξαίρεση στον κανόνα, όταν αυτοί που παίρνουν τις αποφάσεις έχουν άσχημες ή τεταμένες οικογενειακές σχέσεις με τον εκλιπόντα.

Συνολικότερα και μέσα από αυτή την ερώτηση προέκυψε ότι οι κοινωνικές νόρμες (η γνώμη της κοινωνίας) επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό τις αποφάσεις και τις επιλογές των ταφικών τελετών και μνημείων. Ο κοινωνικός περίγυρος ασκεί κριτική αναφορικά με το μέγεθος των τελετών, επικρίνει τη λιτότητα των εύπορων οικογενειών και προσμένει μεταχείριση ανάλογη με το κύρος τους. Παράλληλα, η διενέργεια πλούσιων τελετών από

ανθρώπους λιγότερο ευκατάστατους δημιουργεί αρνητική χροιά και αντιμετωπίζεται με καχυποψία ως προς την ανεύρεση των χρημάτων για την κάλυψη του κόστους.

4^ο Ερευνητικό Ερώτημα

Μέσα από το τέταρτο ερευνητικό ερώτημα προσπαθήσαμε να εντοπίσουμε πιθανά σημεία μιμητικής συμπεριφοράς που συνδέονται με το φαινόμενο της επιδεικτικής κατανάλωσης στα ταφικά μνημεία, κυρίως ως μία ένδειξη προσπάθειας κοινωνικής ανέλιξης των χαμηλότερων τάξεων.

Από την συζήτηση με τους ερωτώμενους προέκυψε πως οι άνθρωποι επιδεικνύουν μιμητική συμπεριφορά ως προς την πολυτέλεια των ταφικών τελετών. Οι λόγοι που οδηγούν σε αυτή την τακτική είναι η αποφυγή των αρνητικών σχολίων από τον κοινωνικό περίγυρο (δηλαδή σύμπλευση με τις κοινωνικές νόρμες), καθώς και συναισθημάτων ενοχής και ασέβειας προς το νεκρό (δηλαδή ψυχολογικές και συναισθηματικές ανάγκες), που συνδέονται με αυτές τις συμπεριφορές.

Παράλληλα, η έρευνα αναδεικνύει πως η πολυτέλεια στις ταφικές τελετές και τα μνημεία λειτουργεί ως μέσο επιβεβαίωσης του κοινωνικού status ή ως προσπάθεια κοινωνικής αποδοχής και σεβασμού της οικογένειας. Μέσω αυτών των επιλογών οι εύπορες οικογένειες τονίζουν την οικονομική τους επιφάνεια, επιδεικνύουν την κοινωνική τους θέση και επιβεβαιώνουν το κύρος τους. Ωστόσο, οι οικογένειες χαμηλότερου εισοδήματος δεν ενισχύουν την κοινωνική τους εικόνα μέσω των ταφικών τελετών. Η έλλειψη των απαιτούμενων οικονομικών πόρων δεν επιτρέπει ανάλογες συμπεριφορές.

Η κοινωνία τείνει να ασκεί κριτική για διάφορα ζητήματα. Έτσι, και στον τομέα των ταφικών τελετών ο σχολιασμός και η συζήτηση δεν εκλείπουν. Σε περιπτώσεις όπου οικονομικά ασθενέστεροι επιλέγουν τελετές και μνημεία πολυτελείας, η κριτική είναι αρνητική. Οι αιτίες που επιφέρουν αυτό το αποτέλεσμα είναι ο φθόνος, η ζήλεια και η καχυποψία για την προέλευση των χρημάτων.

Ανάλογη αρνητική κριτική ασκείται και στις περιπτώσεις όπου πλούσιες και ευκατάστατες οικογένειες επιλέγουν φτωχικές τελετές και μνημεία. Ο κοινωνικός περίγυρος κατακρίνει αυτές τις επιλογές καθώς θεωρεί ότι διέπονται από ασέβεια και αχαριστία στο πρόσωπο του νεκρού. Επιπλέον, ο κοινωνικός περίγυρος τείνει να προσμένει σημαντικά

πράγματα από ξεχωριστούς ανθρώπους. Έτσι, επιλογές που φανερώνουν λιτότητα προξενούν απογοήτευση.

Κεφάλαιο 6. – Συμπεράσματα & Προτάσεις

Η παρούσα διπλωματική εργασία μελέτησε το φαινόμενο της επιδεικτικής κατανάλωσης στον χώρο των ταφικών τελετών και μνημείων. Η έρευνα προσπάθησε να καταγράψει το βαθμό, τα χαρακτηριστικά και τους λόγους που ομάδες ανθρώπων διέπονται από την αυτή τη συμπεριφορά. Μελέτη περίπτωσης αποτέλεσε η πόλη του Βόλου με στοιχεία που συλλέχθηκαν τον Ιούλιο του 2024 μέσα από ημι-δομημένες συνεντεύξεις με επαγγελματίες του χώρου που εκπροσωπούν αντίστοιχες επιχειρήσεις (γραφεία τελετών και κατασκευής μνημείων).

Βασικός εκφραστής της θεωρίας της επιδεικτικής κατανάλωσης (ή επιδεικτικής σπατάλης κατά το πιο γενικό) είναι ο Thorstein Veblen που μέσα από το έργο του «The Theory of the Leisure Class» (1899) σκιαγραφεί τους λόγους ύπαρξης και τους μηχανισμούς αναπαραγωγής και προσαρμογής αυτής της συμπεριφοράς κατά την εξέλιξη των ανθρωπίνων κοινωνιών, αναδεικνύοντας τη σύνδεσή της με ευρύτερα κοινωνικά, οικονομικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά της κάθε εποχής. Το συγκεκριμένο φαινόμενο περιλαμβάνει την κατανάλωση αγαθών και υπηρεσιών με σκοπό την σπατάλη του πλούτου και όχι την κάλυψη αναγκών. Η συμπεριφορά αυτή διέπει την ανώτερη κοινωνική, ή αργόσχολη, τάξη, σε μια προσπάθεια για να επιδείξει και να εδραιώσει την κοινωνική της θέση. Ωστόσο η συμπεριφορά αυτή υιοθετείται και από τις υπόλοιπες τάξεις μέσα σε ένα πλαίσιο κοινωνικού μιμητισμού, διαμορφώνοντας συμπεριφορές, πρότυπα και αξίες που χαρακτηρίζουν καθολικά την κοινωνία.

Το φαινόμενο της επιδεικτικής κατανάλωσης/σπατάλης στις ταφικές τελετές και μνημεία είναι διαχρονικό αν και προφανώς προσαρμόζεται κάθε φορά στο πλαίσιο και στις συνθήκες της εποχής. Η ιστορική και αρχαιολογική έρευνα αναδεικνύει σημαντικά στοιχεία που μαρτυρούν την επίδειξη πλούτου στις ταφικές τελετές και μνημεία από την λίθινη, την αρχαϊκή και την κλασική εποχή, τα βυζαντινά χρόνια έως και σήμερα, επιβεβαιώνοντας ιστορικά τη θεωρία του Veblen. Η προσαρμογή της συμπεριφοράς στη σύγχρονη εποχή χαρακτηρίζεται από σπατάλη χρήματος πάρα χρόνου (που χαρακτήριζε τα προηγούμενα οικονομικά στάδια κατά Veblen) πάντα σε μία προσπάθεια επίδειξης και εντυπωσιασμού με σκοπό την προβολή και στην ενίσχυση του κοινωνικού status των ατόμων και των οικογενειών τους.

Μέσα από την έρευνα προκύπτει πως η επιδεικτική κατανάλωση στις ταφικές τελετές και τα μνημεία στην περιοχή του Βόλου αποτελεί υπαρκτό κοινωνικό φαινόμενο και οι λόγοι που ωθούν τους ανθρώπους στη συγκεκριμένη συμπεριφορά είναι σύνθετοι, τόσο ατομικοί-ψυχολογικοί όσο και κοινωνικοί. Μια πολυτελής τελετή αποτελεί τρόπο να εκφράσει η οικογένεια την αγάπη, την εκτίμηση και τον ψυχικό πόνο της απώλειας του θανούντα (ιδίως όταν πρόκειται για νεαρά άτομα) και να του αποδοθεί ο απαιτούμενος σεβασμός και τιμή. Η ανέγερση ενός περίτεχνου μνημείου από την άλλη διασφαλίζει (τουλάχιστον κατά την οπτική της οικογένειας) ότι η μνήμη, το κλέος, του θανούντος ως κοινωνικό πρόσωπο θα παραμείνει ζωντανή στο χρόνο. Επιπλέον, η ταφή ενός αγαπημένου προσώπου με πλούσια και πολυτελή μέσα αποτελεί πράξη προβολής της οικονομικής κατάστασης και κοινωνικής θέσης της οικογένειας επιφέροντας την κοινωνική αναγνώριση και το σεβασμό. Η συμπεριφορά αυτή όχι μόνο ενισχύει την κοινωνική αποδοχή και κοινωνική θέση αλλά ανταποκρίνεται στην αντίστοιχη κοινωνική πίεση και προσδοκίες συμμόρφωσης στα δεσπόζοντα κοινωνικά πρότυπα και αξίες. Γι' αυτό και σε ένα βαθμό η συμπεριφορά της επιδεικτικής κατανάλωσης στις ταφικές τελετές και τα μνημεία αντικατοπτρίζει τις επιλογές και επιθυμίες της οικογένειας και όχι απαραίτητα του ίδιου του θανούντος.

Τα κοινωνικό-οικονομικά χαρακτηριστικά των αποθανόντων και των οικογενειών τους προφανώς συνδέονται απόλυτα με το φαινόμενο της επιδεικτικής κατανάλωσης. Οι οικογένειες με υψηλό εισόδημα έχουν όχι μόνο περισσότερους πόρους να διαθέσουν αλλά υφίστανται και μεγαλύτερη κοινωνική πίεση να ακολουθήσουν την συγκεκριμένη πρακτική που έχει πλέον τη μορφή κοινωνικής νόρμας και κοινωνικού προτύπου. Η αντίστοιχη πίεση στις οικογένειες με χαμηλό εισόδημα δεν υπάρχει γι' αυτό και όταν οι συγκεκριμένες ομάδες ακολουθούν αυτές τις συμπεριφορές εκλαμβάνουν πολλές φορές αρνητική κριτική από τον κοινωνικό περίγυρο. Έχει ενδιαφέρον να ειπωθεί ότι αυτή η αρνητική κριτική όταν προέρχεται από τις αντίστοιχες εισοδηματικές τάξεις είναι πιθανά προϊόν φθόνου στην προσπάθεια της οικογένειας για κοινωνική αναγνώριση και ανέλιξη. Γι' αυτό και παρατηρούμε ότι υπάρχουν παραδείγματα τέτοιας μιμητικής συμπεριφοράς περίοπτων τελετών από εισοδηματικά στρώματα χαμηλότερης δυναμικής

Ένα επίσης ενδιαφέρον στοιχείο που προκύπτει από την έρευνά μας είναι ότι διαφορετικές εθνότητες και μειονοτικές πληθυσμιακές ομάδες έχουν πιθανότατα πιο έντονη διάθεση επιδεικτικής κατανάλωσης. Αυτό αντανακλά μια πιο αυστηρή αποδοχή και σεβασμό στα δικά τους ιδιαίτερα κοινωνικά πρότυπα, παραδόσεις και έθιμα, αλλά σε ένα βαθμό αυτή

η υπέρμετρη συμπεριφορά μαρτυρά την ανάγκη για κοινωνική προβολή, ταύτιση με το κοινωνικό σύνολο, κοινωνική αποδοχή και κοινωνική ανέλιξη.

Βασικός περιορισμός της έρευνας είναι η διενέργειά της στην πόλη του Βόλου. Τα κόστη των τελετών και των μνημείων έχουν τοπικό χαρακτήρα και δεν μπορούν να γενικευθούν άκριτα. Επιπλέον, τα τοπικά έθιμα και οι συνήθειες στις ταφικές τελετές πιθανά να διαφοροποιούνται σε σχέση με άλλες περιοχές της χώρας. Έτσι, τα συμπεράσματα της έρευνας δεν μπορούν γενικευτούν χωρίς περαιτέρω έρευνα και μελέτη.

Ο διαχρονικός χαρακτήρας της επιδεικτικής κατανάλωσης και η ελάχιστη έρευνα που έχει διεξαχθεί ως τώρα αφήνουν πολλά περιθώρια μελέτης για το μέλλον. Θα μπορούσαν, για παράδειγμα, να διεξαχθούν συγκριτικές αναλύσεις ταφικών τελετών και μνημείων σε διαφορετικές περιοχές και κοινωνικές ομάδες, να εντοπιστούν μοτίβα επιδεικτικής κατανάλωσης και πολιτισμικές διαφορές. Ακόμη, διαχρονικές μελέτες θα μπορούσαν να παρακολουθήσουν την εξέλιξη των τελετών και των πρακτικών επιδεικτικής κατανάλωσης και να αναλύσουν τη διαφοροποίησή τους στο χρόνο, εξετάζοντας πώς αλλαγές στις οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες, όπως για παράδειγμα η οικονομική κρίση, επέδρασαν στο φαινόμενο. Οι παραπάνω προτάσεις προσφέρουν ένα ευρύ φάσμα ερευνητικών δυνατοτήτων που μπορούν να συμβάλουν στην καλύτερη κατανόηση του φαινομένου της επιδεικτικής κατανάλωσης στις ταφικές τελετές και τα μνημεία, αλλά και γενικότερα.

Κεφάλαιο 7. - Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

- Adler, A., 1917. The neurotic constitution. *New York, Moffat Yard and company*.
- Amaldoss, W. & Jain, S., 2005. Conspicuous consumption and sophisticated thinking. *Management Science*, 51 (10), pp. 1449-1466.
- Ang, S. H., 2000. Personality influences on consumption: Insights from the Asian economic crisis. *Journal of International Consumer Marketing*, 13(1), pp. 5-20.
- Arvanitidis, P., 2014. The Economics of Urban Property Markets: An institutional economics analysis. *London: Routledge*.
- Arvanitidis, P. A. & Strolonga, P., 2020. Gift as conspicuous consumption. *The Gift in the Economy and Society*.
- Bagwell, S. L. & Berheim, D., 1996. Veblen Effects in a Theory of Conspicuous Consumption. *The American Economic Review*, 86 (3), pp. 349-373.
- Bowles, S. & Park, Y., 2005. Emulation, inequality, and work hours: Was Thorsten Veblen right?. *Economic Journal*, 115 (507), pp. F397-F412.
- Braun, V., & Clarke, V., 2006. Using thematic analysis in psychology, *Qualitative Research in Psychology* 3 (1), pp. 77-101.
- Braun, V., & Clarke, V., 2012. Thematic analysis in H. Cooper (επιμ.), *APA handbook of research methods in psychology*, Ουάσιγκτον: American Psychological Association, 51-77.
- Braun, L. O. & Wicklund, R. A., 1989. Psychological antecedents of conspicuous consumption. *Journal of Economic Psychology* 10(2), pp. 161-187.
- Cass, A. O., 2001. Consumer self-monitoring, materialism and involvement in fashion clothing. *Australasian Marketing Journal*, 9(1), pp. 46-60.
- Charles, K. K., Hurst, E. & Roussanov, N., 2009. Conspicuous consumption and race. *The Quarterly Journal of Economics*, 124 (2), pp. 425-467.
- Cullen, T., 1995. Mesolithic mortuary ritual at Franchthi cave, Greece. *Antiquity*, 69, pp. 270-289.

Cohen, L. & Manion, L., 1992. *Research Methods in Education*, 3rd Edit. London, Routledge

Cohen, L., Manion, L & Morrison, K., 2008. *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*. Αθήνα, Μεταίχμιο.

Deetz, J., and Dethlefsen, E., 1966. Deaths heads, cherubs and willow trees: Experimental archaeology in colonial cemeteries. *American Antiquity*, 31 (4), pp. 502-510.

Deger-Jalkotzy, S. & Lemos, I., 2006. *Ancient Greece. From the Mycenaean palaces to the age of Homer*. Edinburgh Leventis Studies 3, Edinburgh, Edinburgh University Press.

Dewan, S., 2009. *Extravagance has its limits as belt-tightening trickles up*. The New York Times, A1, U.S. Section, New York Edition March 10.

Dickinson O., 2003. *Αιγαίο Εποχή του Χαλκού*, Αθήνα, Ινστιτούτο του βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα.

Diggins, J. F., 1999. *Thorstein Veblen: Theorist of the Leisure Class*, Princeton.

Doumas, C., 1977. *Early Bronze Age Burial Habits in Cyclades*, Goteborg.

Downey, G., 1959. The Tombs of the Byzantine Emperors at the Church of the Holy Apostles in Constantinople, *Journal of Hellenic Studies*, 79, pp. 27.

Dubois, B. & Paternault, C., 1995. Understanding the world of international luxury brands: the “dream formula”. *Journal of Advertising Research*, 35 (4), pp. 69-77.

Flick, U., Von Kardorff, E., & Steinke, I., 2004. *A companion to qualitative research*, SAGE Publication.

Garner, R., & Scott, G. M., 2013. *Doing qualitative research: designs, methods, and techniques*, Pearson Education.

Haight, A. D., 1997. Padded Prowess: A Veblenian Interpretation of the Long Hours of Salaried Workers. *Journal of Economic Issues*, 31 (1), pp. 29-38.

Hammarberg, K., Kirkman, M., & de Lacey, S., 2016. Qualitative research methods: when to use them and how to judge them. *Human reproduction*, 31(3), 498-501.

Hems, O., 2016. *Dominant Ideologies: A Study of Social Class and Status in the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries in West Terrace Cemetery, Adelaide, South Australia*. Flinders University.

Henry, P. J. & Hardin, C. D., 2006. The Contact Hypothesis Revisited Status Bias in the Reduction of Implicit Prejudice in the United States and Lebanon. *Psychological Science*, 17 (10), pp.862-868.

Hodgson, G. M., 1998. The Approach of Institutional Economics. *Journal of Economic Literature*, 36 (1), pp. 166-192.

Kelman, H. C., 1958. Compliance, identification, and internalization three processes of attitude change. *Journal Of Conflict Resolution*, 2(1), pp. 51-60.

Kökçal, M. H. & Özgül, E., 2007. The relationship between marketing strategies and performance in an economic crisis. *Marketing Intelligence & Planning*, 25 (4), pp. 326-342.

Kurtz, D. and Boardman J., 2011. *Έθιμα Ταφής στον Αρχαίο Ελληνικό Κόσμο*. Αθήνα, Εκδόσεις Καρδαμίτσα.

Leibenstein, H., 1950. Bandwagon, Snob and Veblen Effects in the Theory of Consumers' Demand. *Quarterly Journal of Economics* 64 (2), pp. 183-207.

Marcia, J., 1966. Development and validation of ego-identity status. *Journal of Personality and Social Psychology* 3, pp. 551-558.

Maslow, A. H., 2013. A Theory of Human Motivation, Reprint of 1943 Edition. Originally Published in *Psychological Review*, 50, pp. 370-396.

Mason, R., 1984. Conspicuous consumption: A literature review. *European Journal of Marketing*, 18(3), pp.26-39.

Memushi, A., 2013. Conspicuous Consumption of Luxury Goods: Literature Review of Theoretical and Empirical Evidences. *International Journal of Scientific and Engineering Research* 4(12), pp.250-255.

Morgan, L. H., 1877. *Researches in the Lines of Human Progress from Savagery, through Barbarism to Civilization*. London: Macmillan. Ancient Society.

Morris, I., 1997. *Ταφικά τελετουργικά έθιμα και κοινωνική δομή στην κλασική αρχαιότητα*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Pappa M., Halstead P., Kotsakis K. & Urem-Kotsou D., 2004. "Evidence for Large-scale Feasting at Late Neolithic Makriyalos, N. Greece" in P. Halstead and J. C. Barrett (eds), *Food, Cuisine and Society in Prehistoric Greece*, Sheffield Studies in Aegean Archaeology 5, Oxbow Books, 16-44.

Patsiaouras, G., 2010. Rethinking Veblen's contribution to Consumer Research: a phenomenological enquiry into the perception of "status consumption" by middle income British consumer. *Thesis Submitted for the Degree of Doctor of Philosophy at the University of Leicester*. <http://hdl.handle.net/2381/8760>

Patsiaouras, G. & Fitchett, J., 2012. The evolution of conspicuous consumption. *Journal of Historical Research in Marketing*. 4(1), pp. 154-176.

Patton, B., 2017. Gutcheckit. Retrieved from <https://www.gutcheckit.com/blog/types-quantitative-research-questions/>

Pettitt, P., 2001. *The Paleolithic Origins of Human Burial*, Texas A&M University Press.

Protonotariou-Deilaki, E., 1990. The tumuli of Mycenae and Dendra (Poster). With an Appendix (Field Report on the Dendra Horses) by Sebastian Payne, *Celebrations of Death and Divinity in the Bronze Age Argolid*. Proceedings of the 6th International Symposium at the Swedish Institute at Athens, 11-13 June 1988, R. Hagg, G.C. Nordquist, Stockholm, 85-106.

Rojek, C., 1995. Veblen, leisure and human need. *Leisure Studies*, 14 (2), pp. 73-86.

Rubin, H. J., & Rubin, I. S., 2011. *Qualitative interviewing: The art of hearing data*. London, Sage.

Rutgers, L., 2013. *Cemeteries and catacombs (from part VI – Beyond this world)*. The Cambridge Companion to Ancient Rome, by P. Erdkamp, 497-521. Cambridge: Cambridge University Press.

Schutz, A., 1967. *The phenomenology of the social world*. Evanston, IL, Northwestern University Press.

Segal, B. & Podoshen, J. S., 2013. An examination of materialism, conspicuous consumption and gender differences. *International Journal of Consumer Studies*, 37 (2), pp. 189-198.

Silverman, D., 2000. *Doing qualitative research, a practical handbook*, London, SAGE.

Solnick, S. J. & Hemenway, D., 1998. Is more always better? A survey on positional concerns. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 37 (3), pp. 373-383.

Stuckey, H. L., 2013. Three types of interviews: Qualitative research methods in social health. *Journal of Social Health and Diabetes*, 1(02), 056-059.

Sundie, J. M. και συν., 2011. Peacocks, Porsches, and Thorstein Veblen: Conspicuous consumption as a sexual signaling system. *Journal of Personality and Social Psychology*, 100(4), pp. 664-680.

Trachtenberg, A., 1982. *The Incorporation of America: Culture and Society in the Gilded Age*. New York, Hill & Wang.

Treuil, R., Darcque, P., 1996. *Οι πολιτισμοί του Αιγαίου κατά τη Νεολιθική και την Εποχή του Χαλκού*, Αθήνα, Εκδόσεις Καρδαμίτσα.

Trigg, A., 2001. Veblen, Bourdieu, and Conspicuous Consumption. *Journal of Economic Issues*, 35 (1), pp. 99-115.

Turner, S. 2012. In cold blood: dead athletes in classical Athens. *WordArch* 44, 217-233.

Veblen, T., 2000. *The Theory of the Leisure Class: An Economic Study in the Evolution of Institutions*. Elibron Classics.

Waller, W. T. J., 1982. The Evolution of Veblenian Dichotomy: Veblen, Hamilton, Ayres and Foster. *Journal of Economics Issues*, 16 (3), pp.757-771.

Waller, W., 2016. Veblen, instinct and exchange. In: T-H. Jo and F. S. Lee, (eds.) *Marx, Veblen, and the Foundations of Heterodox Economics: Essays in Honor of John F. Henry*, London: Routledge, pp.79-101.

Weiss, R. S., 2004. In their own words: Making the most of qualitative interviews. *Context*, 3(4), 44-51.

Willig C., 2015, *Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στην ψυχολογία. Εισαγωγή*, Αθήνα: Gutenberg.

Ελληνική Βιβλιογραφία

Ανδρόνικος Μ., 1984. *Βεργίνα, Οι βασιλικοί τάφοι και οι άλλες αρχαιότητες*, Αθήνα.

Αρβανιτίδης, Π. & Παπαδόπουλος, Π., 2016. Η «θεωρία της αργόσχολης τάξης» του Veblen στην Ιλιάδα του Ομήρου. Διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

- Βαβουρανάκης, Χ., 1986. *Στοιχεία πειραματικής Παιδαγωγικής*. Αθήνα, Αυτοέκδοση.
- Ιακωβίδης Σ., 1969, «Τα Μυκηναϊκά Έθιμα Ταφής», Vol II, No.1, 120-127.
- Ίσαρη Φ. & Μ. Πούρκος, 2015. *Ποιοτική μεθοδολογία έρευνας. Εφαρμογές στην Ψυχολογία και τη Εκπαίδευση*, Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών (<https://repository.kallipos.gr/handle/11419/5826>).
- Κασίμη-Σούτου, Μ., 1980. Μεσοελλαδικός τάφος πολεμιστή από τη Θήβα, *ΑΔ* 35 (Α), pp. 88-101.
- Λαγουμιντζής, Γ., Βλαχόπουλος, Γ., & Κουτσογιάννης, Κ., 2015. *Μεθοδολογία της έρευνας στις επιστήμες υγείας*. Αθήνα, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.
- Μπάνου, Ε. και Μπουρνιάς, Λ., 2014. *Κεραμεικός. Ο κύκλος των μουσείων*. Αθήνα, Κοινωφελές Ίδρυμα Λάτση.
- Παπαγεωργίου, Π. (1998). (Επιμ.) *Μέθοδοι στην Κοινωνιολογική Έρευνα*. Αθήνα, Τυπωθήτω.
- Παπανικόλα – Μπακιρτζή, Δ., 2002. *Ωρες Βυζαντίου, έργα και ημέρες στο Βυζάντιο, καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο*, Αθήνα, Εκδόσεις ΚΑΠΟΝ
- Στέφανος, Κ., 1910. Ανασκαφαί εν Νάξω. *Πρακτικά της εν Αθήναις*, 65, pp. 62, 270-273.
- Στρατούλη, Γ., Σ. Τριανταφύλλου, Ν. Κατσικαρίδης & Τ. Μπεκιάρης, 2013. Η διαχείριση του θανάτου: χώρος ταφικής πρακτικής στον νεολιθικό οικισμό Αυγής Καστοριάς. *Το αρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη* 23, 2009, pp. 9-18.
- Τουφεξής, Γ., 2017. Οικιστική δραστηριότητα και οργάνωση του χώρου στους οικισμούς της Νεότερης Νεολιθικής στη Θεσσαλία: Παραδείγματα από τους οικισμούς στον Προφήτη Ηλία Μάνδρας, Μακρυχώρι, Γαλήνη και Ραχμάνι. Διδακτορική διατριβή Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Τσιώλης, Γ., 2014. *Μέθοδοι και τεχνικές ανάλυσης στην ποιοτική κοινωνική έρευνα*, Κριτική
- Τσιώλης Γ., 2018. «Θεματική ανάλυση ποιοτικών δεδομένων» στο Γ. Ζαϊμάκης (επιμ.) *Ερευνητικές διαδρομές στις κοινωνικές επιστήμες*, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Εργαστήριο Κοινωνικής Ανάλυσης & Εφαρμοσμένης Κοινωνικής Έρευνας.

Χονδρογιάννη-Μετόκη Α., 2009β. Μη οικιστικές χρήσεις χώρου στους νεολιθικούς οικισμούς. Το παράδειγμα της Τούμπας Κρεμαστής Κοιλιάδας, Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Παράρτημα

Στο παράρτημα της παρούσας εργασίας περιλαμβάνεται το ερωτηματολόγιο που χρησιμοποιήθηκε ως εργαλείο συλλογής δεδομένων για την έρευνα. Το ερωτηματολόγιο αυτό σχεδιάστηκε με σκοπό να αποτυπώσει με ακρίβεια τις απόψεις, τις εμπειρίες και τις αντιλήψεις των συμμετεχόντων αναφορικά με το υπό μελέτη ζήτημα. Το περιεχόμενό του καλύπτει ευρύ φάσμα θεμάτων και ερωτήσεων, που κρίθηκαν απαραίτητα για την εξαγωγή τεκμηριωμένων συμπερασμάτων.

Προφίλ γραφείου τελετών και ερωτώμενου

1. Πόσα γραφεία/καταστήματα έχουν και που (σε ποιες πόλεις ή περιοχές);
2. Πόσα άτομα εργάζονται συνολικά στην επιχείρηση;
3. Πότε ξεκίνησε/δημιουργήθηκε η επιχείρηση; Είναι οικογενειακή επιχείρηση;
4. Πόσες περίπου ταφικές τελετές / μνημεία αναλαμβάνουν περίπου το μήνα και πόσες περίπου το χρόνο
5. Ποια είναι η γεωγραφική τους εμβέλεια, ποιες περιοχές εξυπηρετούν (δηλ. από που έχουν πελάτες) (π.χ. Βόλος, Μαγνησία, Σποράδες, Θεσσαλία - ποιες πόλεις)

Ερωτώμενος

1. Ηλικία (έτος γέννησης)
2. Φύλο
3. Επίπεδο εκπαίδευσης
4. Πόσα χρόνια είναι σε αυτή τη δουλειά;

Ερωτήσεις για 1^ο ερευνητικό ερώτημα

- 1) Μπορείτε να περιγράψετε τι περιλαμβάνει μια τυπική ταφική τελετή ή ένα τυπικό ταφικό μνημείο (το τυπικό «πακέτο» υπηρεσιών και υλικών);
- 2) Ποια στοιχεία μιας ταφικής τελετής ή ενός μνημείου θεωρούνται απολύτως βασικά (δηλ. το ελάχιστο, είναι αυτό που λέμε must, τα κάνουν όλοι), ποια έξτρα ή προαιρετικά, ποια είναι αυτά που θεωρούνται πολυτέλεια, και ποια γίνονται για εντυπωσιασμό - για επίδειξη;
- 3) Ποιο είναι το μέσο κόστος μιας τυπικής τελετής ή μνημείου;
- 4) Τι ποσοστό των περιπτώσεων υπερβαίνει αυτό το μέσο κόστος; Π.χ. η 1 στις 5, ή η 1 στις 20
- 5) Έχει παρατηρηθεί μεταβολή αυτού του ποσοστού (δηλαδή των τελετών/μνημείων που υπερβαίνουν το μέσο κόστος) από τότε που είστε στη δουλειά; Αυξήθηκε ή μειώθηκε και πότε; Αν ναι, τι πιστεύετε ότι το προκάλεσε;

- 6) Έχει κάποιο ουσιαστικό ρόλο, δηλαδή εξυπηρετεί κάπου πρακτικά ή έχει κάποια πρακτική ωφέλεια μια τελετή ή ένα μνημείο να είναι πιο πλούσια από το τυπικό δηλ. ξεφεύγει από το μέσο όρο;
- 7) Υπάρχουν διαφορές στις ταφικές τελετές /μνημεία μεταξύ διαφορετικών κοινωνικών ή οικονομικών / εισοδηματικών τάξεων (φτωχοί-πλούσιοι);
- 8) Υπάρχουν συγκεκριμένα στοιχεία (αντικείμενα ή υπηρεσίες) που επιλέγουν οι οικογένειες για να δείξουν την κοινωνική τους θέση ή την οικονομική τους κατάσταση (π.χ. γιατροί, πολιτικοί, κτλ);
- 9) Πιστεύεται ότι οι ταφικές τελετές ή τα ταφικά μνημεία χρησιμοποιούνται μερικές φορές ως μέσο επίδειξης κοινωνικής θέσης και πλούτου;
- 10) Υπάρχουν περιπτώσεις όπου οι οικογένειες δανείζονται χρήματα ή ξοδεύουν πέρα από τις δυνατότητές τους για να κάνουν εντυπωσιακή ταφική τελετή ή ταφικό μνημείο;
- 11) Πως σχολιάζεται από το κοινωνικό περιβάλλον και την κοινωνία γενικότερα η επιλογή της ταφικής τελετής και του μνημείου; Υπάρχουν σχόλια που αναφέρονται στην πολυτέλεια ή την απλότητα τους; Θετικά ή αρνητικά;
- 12) Πιστεύετε ότι οι ταφικές τελετές και τα μνημεία θα αλλάξουν μέσα στα επόμενα χρόνια, και αν ναι και θα γίνουν λιγότερο ή περισσότερο πλούσιες;

Ερωτήσεις για 2^ο ερευνητικό ερώτημα

- 1) Ο τρόπος της ταφικής τελετής/μνημείου αποτελεί συνήθως επιθυμία του θανούντος ή της οικογένειας;
- 2) Ποια είναι η συνήθως η στάση της οικογένειας στις επιθυμίες του νεκρού αναφορικά με την ταφική τελετή/μνημείο; Υπάρχουν διαφοροποιήσεις από τις επιθυμίες του και πόσο συχνά;
- 3) Υπάρχουν μέλη της οικογένειας που επηρεάζουν την απόφαση για την τελετή και το μνημείο; Αν ναι, ποιοι είναι και τι σχέση έχουν με τον θανούντα (π.χ. γονείς, σύζυγος, παιδιά;)
- 4) Υπάρχουν πιέσεις από το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον (φίλοι, συγγενείς) για την επιλογή πολυτελών στοιχείων στην ταφική τελετή και το μνημείο;
- 5) Πιστεύετε ότι μια πιο πλούσια τελετή/μνημείο γίνεται συνήθως ως μία πράξη τιμής προς το νεκρό ή έχει και άλλες κοινωνικές επιδιώξεις;
- 6) Από την εμπειρία σας τι βλέπετε ότι είναι πιο σημαντικό, τι δηλαδή επηρεάζει κυρίως την απόφαση της οικογένειας για την οργάνωση της τελετής και την επιλογή του μνημείου: η επιθυμία του νεκρού, η κοινωνική εικόνα, ο σεβασμός τα ταφικά έθιμα και τις παραδόσεις, η μείωση του κόστους, ή κάτι άλλο;

Ερωτήσεις για 3^ο ερευνητικό ερώτημα

- 1) Σε μια κλίμακα από το 0: καθόλου, ως το 10: πάρα πολύ, παρακαλώ αξιολογείστε πως τα παρακάτω επηρεάζουν την επιλογή της ταφικής τελετής και του μνημείου
  - Η οικονομική επιφάνεια/κατάσταση του θανούντος

- Η οικονομική επιφάνεια/κατάσταση της οικογένειας
- Η κοινωνική θέση του θανούντος
- Η κοινωνική θέση της οικογένειας
- Το μορφωτικό επίπεδο του θανούντος
- Το μορφωτικό επίπεδο της οικογένειας
- Το επάγγελμα του θανούντος
- Η ηλικία του θανούντος
- Το φύλο του θανούντος (άντρας - γυναίκα)
- Η καταγωγή και το πολιτιστικό υπόβαθρο του θανούντος και της οικογένειας (π.χ. Ρομά, Αλβανοί, Ρωσοπόντιοι, Βλάχοι, κτλ).

- 2) Οι παρακάτω κατηγορίες επιλέγουν συνήθως τελετές και μνημεία τα οποία είναι υψηλότερα, χαμηλότερα ή αντίστοιχα των οικονομικών τους δυνατοτήτων;
  - Πλούσιες οικογένειες
  - Φτωχές οικογένειες
  - Οικογένειες με υψηλή κοινωνική θέση και αναγνώριση
  - Οικογένειες με χαμηλή κοινωνική θέση
  - Οικογένειες με υψηλό μορφωτικό επίπεδο
  - Οικογένειες με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο
  - Θανούντες μεγάλης ηλικίας
  - Θανούντες μικρής ηλικίας
  - Ντόπιοι
  - Ρομά
  - Μετανάστες
  - Αλβανοί
  - Ρωσοπόντιοι
- 3) Υπάρχουν κάποιες εθνικότητες ή πληθυσμιακές ομάδες που κάνουν πιο πλούσιες τελετές και μνημεία; Ποιες;
- 4) Παρατηρούνται διαφορές στην επιλογή της τελετής ανάμεσα σε διαφορετικά μέλη μιας οικογένειας; (π.χ. άντρας-γυναίκα, πλούσιος αδερφός - φτωχός αδερφός)
- 5) Έχετε παρατηρήσει περιπτώσεις όπου η οικογένεια να υπερβαίνει τις οικονομικές τους δυνατότητες ή ακόμα και να δανείζεται χρήματα για μια πιο εντυπωσιακή τελετή ή μνημείο; Πόσο συχνά; Αν ναι, ποιοι είναι οι λόγοι πίσω από αυτή την επιλογή;
- 6) Έχετε παρατηρήσει περιπτώσεις όπου ευκατάστατες οικογένειες να επιλέγουν πιο λιτές ταφικές τελετές και μνημεία, ξοδεύοντας πολύ λιγότερα χρήματα από αυτά που θα μπορούσαν να διαθέσουν; Πόσο συχνά; Αν ναι, ποιοι είναι οι λόγοι πίσω από αυτή την επιλογή;
- 7) Πως πιστεύεται ότι τα κοινωνικό-οικονομικά χαρακτηριστικά του νεκρού και της οικογένειας επηρεάζουν τη γενική αντίληψη και την κριτική της κοινωνίας αναφορικά με την επιλογή της ταφικής τελετής και του μνημείου;
- 8) Από την εμπειρία σας έχετε παραδείγματα ταφικών τελετών και μνημείων που ήταν ιδιαίτερα φτωχικά ή ιδιαίτερα πλούσια; Ποια ήταν τα χαρακτηριστικά του θανούντος και

της οικογένειας (επάγγελμα, εισόδημα, οικονομική κατάσταση, καταγωγή, κοινωνική θέση, κτλ)

Ερωτήσεις για 4^ο ερευνητικό ερώτημα

- 1) Έχετε παρατηρήσει περιπτώσεις οικογενειών που να μιμούνται το ύφος και την πολυτέλεια άλλων, πιο εύπορων οικογενειών, στην επιλογή των ταφικών τελετών και μνημείων;
- 2) Θεωρείτε ότι η πολυτέλεια σε μια ταφική τελετή/μνημείο μπορεί να θεωρηθεί ως μέσο κοινωνικής ανόδου ή επιβεβαίωσης του κοινωνικού status;
- 3) Πιστεύετε ότι οι ταφικές τελετές χρησιμοποιούνται από οικογένειες χαμηλότερου εισοδήματος ως τρόπος για να ενισχύσουν την κοινωνική τους εικόνα και να δείξουν ότι ανήκουν σε μια υψηλότερη κοινωνική τάξη;
- 4) Πώς σχολιάζει η κοινωνία (θετικά ή αρνητικά) όταν οικογένειες χαμηλότερου εισοδήματος οργανώνουν πολυτελείς ταφικές τελετές και μνημεία;
- 5) Πώς σχολιάζει η κοινωνία (θετικά ή αρνητικά) όταν οικογένειες υψηλού εισοδήματος και κοινωνικού στάτους επιλέγουν φτωχικές τελετές και μνημεία;